

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjydsk Hjemstavn

25.

ÅRGANG

1960

UDGIVET AF ØSTJYDSK
HJEMSTAVNSFORENING

Andelbanken udfører bankforretninger af enhver art.

Andelbanken betjener kunder fra alle erhverv. — —
Enhver — andelshaver som ikke-andels-
haver — kan nyde godt af bankens sunde
forretningsgang.

Andelbanken er alene oprettet for at tjene kundernes
interesser.

Andelbankens ANDELSKAPITAL OG RESERVER
IALT 98 MILLIONER KRONER
tjener til sikkerhed for indskyderne.

Andelbankens afdeling i Skanderborg har kontorer i
Gl. Ry - Hørning - Jeksen - Ry og Stilling.

Spare- og Laanekassen

for Skanderborg By
og Omegn

Byens ældste pengeinstitut
Stiftet 1856

Telefon 37

Kontortid 10-1230 og 14-16
Lørdag 10-1230

Landbosparekassen i Horsens

Telefon *21222

Postgiro 168 90 - 347 95

Kontortid 9,30-12,30 og 14,30-16,30
Lørdag 9,30-12,30

Filial:

**SPAREKASSEN FOR BRÆDSTRUP
OG OMEGN - Telf. 146**

Kontortid 10-12 og 14,30-17
Lørdag 10-13

Kontorer:

GEDVED - Telefon 115

Kontortid: Mandag og torsdag
fra kl. 13-15

HOVEDGÅRD - Telefon 55

Kontortid: Tirsdag og fredag
fra kl. 14-16

ØSTJYDSK HJEMSTAVN

1960

ØSTJYDSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED OG KNUD THORUP

UNDER MEDVIRKNING AF

KJELD ELKJÆR OG POUL RASMUSSEN

25. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYDSK HJEMSTAVNSFORENING

1960

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

EN UNDERSØGELSE AF NOGLE STORSTENSGRAVES BEVARINGSTILSTAND OMKRING KALØ VIG

AF N. J. ISRAELSEN

I.

I sommeren 1943 kom min kone og jeg på vejen mellem Grenå og Århus forbi en lav, tilgroet høj. Det viste sig at være en sammenstyrtet runddysse. I de følgende dage spekulerede jeg over, hvorledes det i grunden stod til med disse storslåede monumenter fra vor oldtid. Jeg slog op i Trap, Randers amt, og fandt ud af, at egnen omkring Kalø Vig var et rigt dysseland. Jeg fik fat i et atlasblad, de arkæologiske kort var ikke udkommet endnu, og en klar augustmorgen besteg jeg min cykel og kørte ad Rønde til og derfra mod Thorsager.

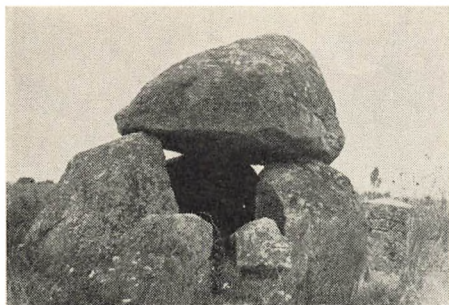
Den første dysse på turen (I)* skulle ligge ved en gård, »Oldagergården« nede ved Knubbrobæk. Der var imidlertid ingenting at se. Fruen på Oldagergården oplyste, da jeg selv talte med hende, at de selv havde ryddet dyssen, »for sådan noget kan man jo ikke have, når man skal dyrke jorden«. Hvor dyssen havde stået, var der nu kun en svag hævning af jorden, tilsået med roer.

Jeg fik nærmest et chok, da jeg ikke anede, at noget sådant kunne lade sig gøre. Men jeg skulle meget snart blive klogere! De følgende dysser, jeg besøgte, var næsten alle meget mishandlede. Et kammer manglede overliggeren, et andet havde kun sine randsten i behold, et tredje var groet til med slåen, roser og enebær, så enhver erkendelse af oldtidsminde var umulig, og endelig fungerede nogle som mødding eller det, der var værre. I det hele taget konstateredes en ligegyldighed over for disse dejlige bygningsværker, der trods hver beskrivelse.

Efter turen skrev jeg en beretning til Nationalmuseets I. afdeling og har erfarede, at den har været brugt ved fredningsrejser af museets personale.

I dag, 16 år efter, fik jeg lyst til at gennemgå det område igen for at se, hvorledes det står til. Det skal med det samme siges, at de få ændringer, der er sket, alle er til det bedre, men i det store og hele er forholdene uændrede. Som følge af, at jeg i mellemtiden har anskaffet mig de arkæologiske kort i 1:100.000 med angivelse af mindesmærkerne, var det betydelig lettere for mig, og jeg kunne endda tillade mig at gå lidt mere i detaljer end i 1943. Ruten lader jeg udgå fra Dibbelbro og følger vejen mod Rostved. Langs den pragtfulde vej har der i sin tid været 6—7 store stengrave. I dag var status således: Nr. II: 2 vægsten af et dyssekammer og 3—5 randsten. Nr. III: 5—6 randsten uden kammer. Nr. IV endelig noget af det gode, nemlig en stor langdysse med to kamre, hvoraf dog det ene var sammenskredet, desuden var her ikke helt få randsten.

* Romertallene henviser til kortet s. 6.

IX

XIV (se også side 8).

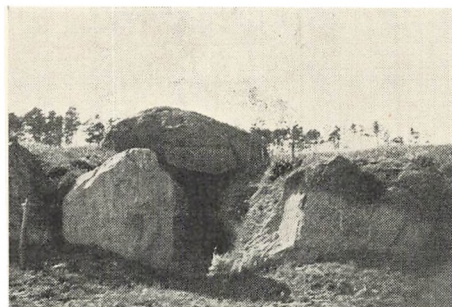
Lige overfor på den anden side af vejen lå to små høje, hvor der i den østliges top var et nydeligt lille dyssekammer, hvis overliggers overside var glat med højens top (V). Foruden disse to høje har der været en tredje, som nu kun anes som en svag højning i marken. Syd for vejen ses det smukke bakkeparti Asbølhoved, der skyder sig mod vest som en vældig skæv kegle. Om dyssen (V) skal lige nævnes, at der lå i hundredvis af glasskår fra knuste ølflasker på og omkring dyssen, formodentlig efter et drikkegilde. Dyssekammeret tager ganske vist ingen skade deraf, men det skæmmer den.

Se, det var af 7 mindesmærker kun 2, der kunne passere som forholdsvis velbevarede. Man kan forestille sig denne smukke, nu asfalterede vej med alle dysserne intakte, for det er ikke usandsynligt, at denne vej går helt tilbage til stenalderen. Det var nemlig skik og brug, at man rejste sine gravanlæg, høje eller dysser, langs landevejene.

I den sydlige udkant af Rostved ligger en lille rest af en 100 m lang langdysse, Oldhøj (VI), hvor kammeret morsomt nok er en lille jættestue. Her er dog kun en enkelt overligger tilbage, de øvrige 3—4 stykker er fjernede. Da jeg besøgte dette anlæg for 16 år siden, var højen og jættestuen tydeligt nok Rostved bys officielle mødding. Cykelhjul, blikdåser, potteskår o. s. v., kort sagt alt, hvad en klunser kunne begære, fandtes her. Jeg husker, at jeg harmfuld skrev i min beretning, hvad man i grunden ville sige, hvis man begyndte at bruge vore kirkegårde som mødding. Det må åbenbart have virket, for i 1959 var højen og gravkammeret i Oldhøj som blæst og pænt indhegnet. At Bregnet-Thorsager kommunes vejvæsen har set sig foranlediget til at benytte dyssen som oplagsplads for sine sneskærme, nævnes kun for en ordens skyld.

Vejstykket fra Rostved over Korup ned til Grenåvejen ved Tåstrup er helt enestående i landskabelig skønhed med sine pragtfulde bakker. En af de prægtigste er bronzealderhøjen Hundshøj, hvorfra der er en storslået udsigt nordøst på over Korupfladen. Højen er slemt ødelagt ved grusgravning. Lige nord for Hundshøj ligger et gravanlæg (VIa) med et sammenstyrtet dyssekammer og en del randsten. Det må kunne lade sig gøre at få det bragt på fode igen.

Der er ikke noget så spændende som at opdage noget, der ikke er afsat på kortet. Ca. 1 km øst for Korup ved Feldbækgård fik jeg i farten pludselig øje på en stor sten med noget kratværk omkring. En lille vej, der førte ned mod engen, gik klods op ad den. Jeg kørte tilbage for at undersøge sagen. Til min store overraskelse viste det sig at være en langdysse (VIb) med mange store randsten og

XIV (se også side 7).

XVI

to vægsten af et kraftigt kammer. Beliggenheden er betagende skøn, men det er næsten utroligt, at et sådant storslået anlæg er blevet glemt af Nationalmuseet. Jeg fik dog at vide, at en skolelærer i kommunen havde gravet i langdyssen.

Det sidste anlæg, jeg skulle se her på denne skønne vej, var langhøjen eller langdyssen Kistehøj (XIX a), for hvad der egentlig skjuler sig bag denne vældige bevoksning af roser, slåen og tjørn, er nu i 16 år forblevet en gåde.

Nu syntes jeg, det var på tide, at jeg så noget virkelig godt og velbevaret. Jeg besluttede derfor at se de fra sagnkredsen om Nødager kirkes vestportals tympanon kendte dysser »Stenmanden« og »Hunden og haren«. Dette sagn, hvorom Peder Syv har en vise, findes optegnet i Evald Tang Kristensen: Danske sagn IV, s. 249—50. Det handler om to brødre fra Nødager, der påskemorgen gik på jagt. De forfulgte en hare, der imidlertid blev borte for dem. De begyndte at skændes og kom i kamp, hvori de begge faldt. Til sidst kom deres heste og hunde også op at slås, og til slut lå de alle på valen. Nødager kirkes tympanon forestiller en kampscene omkring et kors.

Jeg nåede da også ud til stedet, hvor runddyssen »Hunden og haren« (VII) og den tæt ved liggende langdysser »Stenmanden« (VIII) skulle befinde sig. Efter at have ledt efter de to mindesmærker traf jeg en mand fra egnen. Han viste mig stedet, og oh rædsel! der var kun to sten tilbage. Hvilken der var hunden, og hvilken der var haren, skal jeg lade være usagt. Stenmanden havde det ikke bedre, her var kun den smukke, lyngklædte langhøj tilbage. I øvrigt er vejforholdene her totalt ændrede i forbindelse med anlægget af Tirstrup flyveplads.

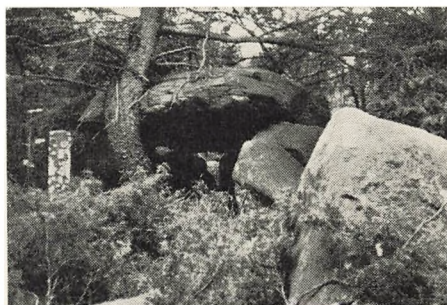
Manden, jeg talte med, foreslog mig at tage op og se »Mejdkirke« (IX), der også er et smukt bevaret og tænkt bygningsværk. Dyssen er tidligere gengivet som »runddysser ved Nødager« i A. P. Madsen: Afbildninger af danske oldsager og mindesmærker (1868).

Ca. 25 m syd for Mejdkirke ses en anden anelig runddysser (X), men her er kammeret styrtet sammen og har været det længe. Det er egentlig en farlig ting med sådan et sammenstyrtet dyssekammer, for en skønne dag fjernes der en sten og så en anden, og til sidst er det sket, og så kan ploven køre. Så længe dyssen står op, er der sjældent fare på færde.

Øst for Mejdkirke, ca. 600 m borte, ligger tre dyssekammer (XI), hvoraf det sydligste ligger på en smuk høj, desværre fuldstændig groet til med brombær. Dækstenen ligger ved siden af kammeret, uvist hvorfor. Det næste mod nord er ligeledes en dyssehøj, men lavere, og her er kammeret styrtet sammen, men det

XVI

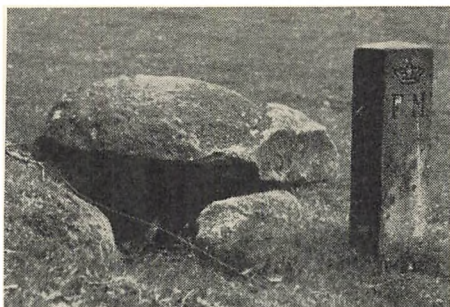
XVII

kunne sikkert rettes op igen. Den nordligste af højene er lavest og rager kun $\frac{3}{4}$ m op over terrænet. Her mangler dækstenen, men der er nogle enkelte randsten. De tre dysser er runddysser og ligger i en afstand af ca. 25 m fra hinanden. Det ser meget morsomt ud, men det havde været ulige mere interessant, hvis de havde været intakte.

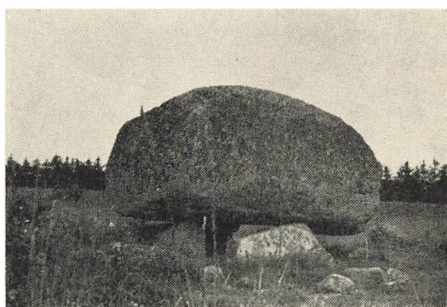
250 m syd for Mejdkirke på den anden side af vejen ligger en langdysser, der bærer det klingende navn »Kramkisten« (XII), og jeg må indrømme, at den svarer til sit navn. Det nordlige kammer er styrtet sammen og ligger som en uordentlig stendynge. Det sydlige kammer mangler sin dæksten, men er ellers i stand, bortset fra at det, som hele højen, er groet til med brombær.

Det største dysseanlæg her er den 7—800 m sydligere beliggende store smukke langdysser (XIV). Dette anlæg har to kamre, hvoraf det ene er velbevaret, mens det andet i nordenden mangler sin dæksten. Dette anlæg har i øvrigt lige gennemgået en omfattende restaurering under Nationalmuseets ledelse og står nu smukt og værdigt med sine mange og store randsten. Da jeg for 16 år siden besøgte langdyssen, var fredningsstenen rykket op og lå og flød i græsset. Den manglende dæksten var sprængt med aerolit, fik jeg at vide af en lokalkendt mand, så man må sige, at respekten for fredet mindesmærke ikke var iøjnefaldende. Derfor glædede det mig særligt ved mit sidste besøg at se dyssen fremtræde som et værdigt monument fra den yngre stenalder.

Imellem Kramkisten og den lige omtalte langdysser ligger en tredje høj med en mængde store sten, der ligger og flyder i vild forvirring mellem hinanden (XIII). 1200 m nordvest for langdyssen findes en anden langdysser, der bærer det morsomme navn »Jyndovne« eller »jætteovne« (XVI). Dens bevaringstilstand er meget vanskelig at tage stilling til, da hele anlægget er fuldstændig groet til med enebær. Det var slemt i 1943, men da kunne jeg dog konstatere, at dyssen havde 3 kamre, hvoraf det ene manglede sin dæksten. I efteråret 1959 måtte jeg helt opgive at se noget som helst, og derfor bestemte jeg mig for at tage turen derover endnu en gang i foråret 1960. Nu lykkedes det mig endelig at få et par hæderlige billeder af dyssen. Det ene viser langhøjen med sin tætte bevoksning af enebær. Den store sten til venstre er ikke, som jeg først troede, en randsten, men den nedskredne dæksten fra det vestlige kammer. Det næste billede viser det midterste kammer, der er velbevaret, men det kostede en del brækkede grene, før det lykkedes mig at få et ordentligt foto. Af det østlige kammer er der kun en enkelt sten tilbage, mens der i højens nordside findes en hel del randsten.

XVIII

XVIII a

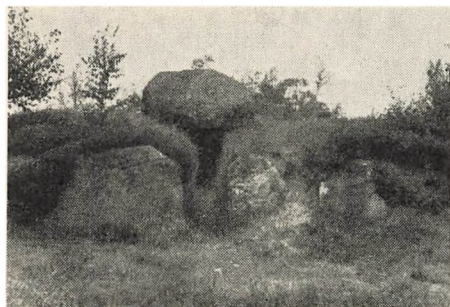
Enebærbevoksningen, som er kendt herhjemme helt fra stenalderen, er af stor virkning, vel nok det smukkeste, man kan se på en gravhøj. Her er den dog gået over gevind, så en skånsom nedskæring ville være på sin plads. På dette punkt synes jeg ikke, naturfredningsloven er særlig klar. I § 2 står en del bestemmelser vedrørende jordfaste fortidsminders bevarelse, men der står ikke noget om deres beplantning. Der burde være en bestemmelse om at holde fortidsmindermærker ryddet for skæmmende eller dækkende beplantning.

Det næste anlægs beliggenhed er meget romantisk (XVII). Dyssekammeret er af middelstørrelse og omgivet af en halv snes randsten i spredt fægtning. Det findes i en lille fyrreplantage nord-nordøst for Mårup. Fyrretræernes halvt udgåede tilstand bidrager til at give denne runddysse et meget karakterfuldt udseende, især det mærkelige naturlune, der har fået et træ til at vokse op så at sige inde i dyssens kammer og så bøje sig uden om dækstenen og derefter fortsætte op i vejret.

Nord for Mårup by ligger langs Mårup å 2 små gravkister, hvoraf den ene er meget fint bevaret (XVIII), mens den anden ikke er meget værd.

Jeg har altid været af den mening, at det taler mest til ens fantasi, hvis et oldtidsminde har et navn. Derfor ville jeg ikke undlade at besøge langdyssen »Romle Stenovn« (XVIII a) mellem Kolind og Ebdrup. Langdysse er der nu ikke meget af der. Det er et meget lavtbygget og lille stenkammer med en vældig høj og svær overligger på. Anlægget ligger smukt og velplejet mellem en plantage og et hegn og er af stor landskabelig værdi.

Som rosinen i pølseenden skulle jeg se den store jættestuerunddysse i Tåstrup plantage nord for den udtørrede Korup sø (XIX). Da jeg for 16 år siden så den første gang, blev jeg overrasket over dens størrelse. Dyssen er en værdig konkurrent til Poskær Stenhus. Der er blot den forskel, at højen mellem randsten og kammer ikke er udgravet, hvilket giver anlægget et helt andet præg. Imellem kammer og højrand findes en smuk, stensat gang flankeret af randsten, hvoraf dog 3 sten mangler. Billedet viser anlægget, som det så ud i 1945. Siden er der sket en afgjort forringelse af anlægget, idet der er plantet en tæt kreds af birke-træer uden om højen. Disse træer er af ødelæggende virkning for runddyssen og burde fjernes. I øvrigt bør vejene til dyssen forsynes med skilte, da det er meget vanskeligt at finde frem til dette store, smukke anlæg. Vejene dertil er ikke stort andet end sandede hjulspor.

XIX

XX a

II.

De dysseanlæg, vi nu skal beskæftige os med, ligger alle syd for Grenå landevej, mens de i første afsnit omtalte lå nord for denne vej.

Fra Rønde kører man ud ad den skønne, fredede Rønde Gyde. Inde i Ringelmose Skov lidt øst for mindstenen for friherre von Jenisch fra Kalø ligger en langdysse (XX), der sikkert i sin tid har været et smukt anlæg. Omkring langhøjen er der adskillige svære randsten, men af selve kammeret er kun 3 vægsten bevaret. For øvrigt bruges dysseanlægget som mødding, idet jeg fandt en maleriramme, konserverdåser, glasskår m. m., altsammen sager, som turister ikke ville efterlade sig. Er det ikke for galt, at myndighederne i en statsskov ikke holder mere opsyn?

Den næste dysse, jeg traf på, ligger mellem Ringelmose Skov og Nybro (XX a). Dyssen er afbildet i Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, og ligger smukt på en strandeng lige øst for skoven. Her er et lydefrit 5-sidet kammer omgivet af en smuk kreds af store randsten, ug!

Lidt nordligere ligger et lille dyssekammer (XX b) mellem vejen og et levende hegn. Dette hegn har forplantet sig ind på dyssen, så den om sommeren kun kan ses fra den ene side. Atter et eksempel på, at vegetation omkring fortidsminder bør holdes i ave.

En 500—600 m mod nordvest ligger et større anlæg (XX c) vanskeligt tilgængeligt i en frugtplantage syd for Kalø Hovedgård. Kammeret ligger på en stor, bevokset langhøj, hvis mest fremtrædende træk er to pragtfulde gamle egetræer. Det 6-sidede kammer er vendt mod øst. En af gangstenene er bevaret. Vægstenene er meget høje og krones øverst af en vældig overligger. Uden tvivl er denne langdysse det største og mest velbevarede af dysseanlæggene ved Kalø.

Lige to indvendinger. Der må kunne findes en måde, der gør dette store anlæg lettere tilgængeligt, så man ikke er tvunget til at forcere et højt hegn. Egetræerne må selvfølgelig ikke fældes, de er faktisk et udmærket sømærke til at bestemme dyssens beliggenhed. Den øvrige bevoksning af tjørn og andre ubehagelige vækster burde derimod fjernes, da den kun tjener til at skæmme og tilsløre dyssen. I øvrigt er anbringelse af bistader op ad langhøjens sydskråning sikkert i modstrid med fredningsbestemmelserne, et forhold, der er særlig grelt på en statsejendom.

Inde i selve Ringelmose Skov, 400—500 m syd for den store dysse, ligger et ligeledes smukt bevaret anlæg. Det ligger stemningsfuldt i en lille lysning i et

XX b

XX c

stykke granplantage (XX d). Det er en langdysse med en hel del ret store randsten liggende temmelig rodet omkring en ganske lav langhøj. Langhøjen ligger i retning nord-syd. I den sydlige ende af højen står et nydeligt bevaret 5-sidet dyssekammer med indgang fra øst. Kammerets beliggenhed i den sydlige ende tyder på, at der har været et tilsvarende kammer i den nordlige ende, men af det ses intet spor. I skoven findes også andre anlæg, men de er alle mere eller mindre ødelagte.

Jeg begynder nu at nærme mig det egentlige Mols. De nordlige forposter, Stabelhøje, vel de skønneste gravhøje, bronzealderen har efterladt os, toner frem og byder mig velkommen til Molslands herligheder.

Omkring Egens ligger tre dysseanlæg. Det første (XXI) ligger lige syd for Havhuse på en lille høj til højre for vejen. Dyssen, der ikke er ret stor, har en lille stensat gang i sydøstlig retning. Den er vel vedligeholdt. Fra højen nød jeg udsigten hele vejen rundt Kalø Vig med de to dejlige skove Hestehaven og Ringelmose Skov, og mit blik gled over mod den lille Egens kirke, der ligger som på en vældig stensat kæmpehøj, en enestående dejlig beliggenhed.

Nord for Egens by ligger en stor langdysse (XXII) med en lang række store randsten. Kamrene er styrtet sammen, og hele dyssen er godt i gang med at gro til.

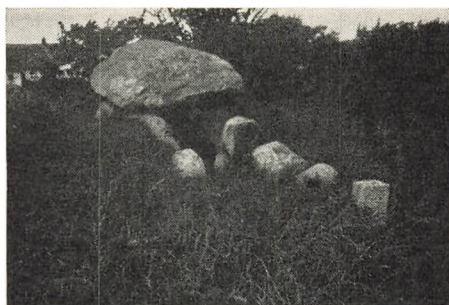
Den tredje af disse dysser ved Egens (XXIII) ligger inde på en mark og bør derfor helst besøges efter høst. Den ligger på en lille høj og er et 5-sidet dyssekammer med en stor, kraftig dæksten. Vedligeholdelse fin, måske med undtagelse af, at man vel ikke bør bruge en stendysse til at oplagre de større eller mindre sten, der opsamles fra marken.

Terrænet begynder nu at stige mere og mere op mod Agri, landskabet bliver mere og mere storslået, og Stabelhøje ligger som bronzealderens vældige minde om en storhedstid i Danmarks lange historie. Endelig vil jeg op til Agri, denne morsomme, gamle by med Danmarks højst beliggende sø. Jeg drejer fra til højre mod Vrinner for at se den store dysse ved Grovlegård (XXIV). Denne dysse må i de mellemliggende år være blevet gravet delvis fri, for hele dyssekammeret fremtræder nu langt tydeligere end for 16 år siden. Overliggeren skal være sværere end den på Poskær Stenhus, men vægstenene er ikke nær så høje. Der er talrige randsten omkring det svære kammer, og vedligeholdelsen er i orden. Runddyssen er, som næsten alle dysser på Mols, placeret med en enestående sans for landskabets sammenspil med havet.

Da man i 1943 restaurerede Poskær Stenhus, blev afdøde købmand Fr. Just

XX d

XXI

fra Knebel interviewet af »Aarhuus Stiftstidende«. Under samtalen omtalte Fr. Just runddyssen »Stenkirken« (XXIV a) beliggende mellem Vrinner og Agri. Selve dyssekammeret blev slået af en stenhugger fra Agri, men så vidt jeg forstår, blev randstenene stående. Randstenene omtales som værende højere end Poskærs. Der er næppe tvivl om, at Stenkirken er den dyssehøj, der ligger inde på marken til højre for vejen, når man kommer fra Agri. Man skal faktisk se sig godt for for at få øje på den, da den på afstand mest ligner en tilgroet høj. Jeg fandt den imidlertid, og da jeg på det tidspunkt ikke kendte Stenkirkens triste historie, undrede det mig såre, at der ikke var noget kammer inde i det utrolige vildnis, som var ved at kvæle enhver fornemmelse af oldtidsminde. En kvashugger ville være på sin plads her. Randstenene er virkelig meget store.

I det samme interview talte købmand Just om en anden dysse, nemlig »Røgild Stenhus« ved Knebel. Denne dysse blev solgt til skærver af sognerådsformanden i Knebel til en vejinspektør i Rønde.

Fra Stenkirken gik turen tilbage til Agri, hvor der ligger et antal dysser. Den første (XXV) ligger lige ved landevejen og er egentlig uden for programmet, da den ikke står afsat som dysse på målebordsbladet, men som høj, og på det arkæologiske kort er den slet ikke med. Det er imidlertid resterne af en dysse. Af kammeret er der to vinkelstillede sten tilbage, ellers intet.

Den næste dysse (XXVI) har opnået den store ære at blive forevigt af Sigvart Werner i hans bog om Djursland og Samsø, endda på forsiden. Det er ikke nogen stor dysse, men beliggenheden er fantastisk. Den ligger klods op ad en markvej, der falder brattere og brattere ned mod det lave land ved Kannikegård. På en mark her ligger en anden dysse (XXVI a), der lige flygtigt skal omtales. Det er en lille dysse på flad mark med en sjov, skæv dæksten, der luder ligesom en sixpence, der er trukket ned over det ene øre.

Tilbage til den anden dysse (XXVI), hvorfra der er den skønneste udsigt ud over Knebel Vig og Kalø Vig. Dækstenen er forsynet med skålformede fordybninger, disse mærkelige frugtbarhedstegn, som synes at optræde forskellige steder over hele jorden. På en dysse i Kirke Stillinge i Sorø amt er der endog fundet helleristninger. At der har været en forbindelse mellem stenalderfolkets begravelsesformer og dets religiøse forestillinger, er hævet over enhver tvivl, så den gamle fortolkning af storstensgravene som hedenske altre er ikke helt hen i vejret.

Mod nordvest ligger en vældig randmoræne, hvis top hedder Borrebjerg. Morænen har en aftrapning på højde med dyssen omtrent. Denne aftrapning er

XXIII

XXIV

oversået med store sten, der ligger på en måde, der ikke lader en i tvivl om, hvorfra de gamle har skaffet de store sten til dysseanlæggene mellem Agri og Knebel. Det havde unægtelig set bedre ud, om senere slægter havde brugt den samme metode, når de skulle lave vejanlæg og bygge nye gårde.

Lige øst for Rolsøgård ligger to små dyssekamre, hvoraf det ene særlig udmærker sig (XXIX). Det er vor ældste dyssetype, hvor kammeret består af fire vægsten uden åbning og herover en kraftig overligger. Kammeret er nærmest kvadratisk og så lille, at den døde har måttet ligge i sammenbøjet stilling. Overliggeren er skredet ned, men en husmand herfra sagde, at Nationalmuseet havde lovet ham, at den skulle blive rettet op igen, hvilket dog ikke er sket. En landmåler har været så fiks at anbringe en rund betonskelpæl midt inde i kammeret. Det er sikkert i strid med fredningsbestemmelserne. Den anden dysse (XXIX a) er ikke ret meget større. Den ligger i haven til et husmandssted og pynter hele haven. Her er dækstenen ligeledes skredet ned.

Der er skrevet så meget om Poskær Stenhus, at man må gå ud fra, at hvert barn kender det og har stået og måbet ved at se de store stenmasser, der her er samlet på et sted. Jeg vil derfor afholde mig fra at komme med kommentarer til dette skønne anlæg. Det skal nemlig nok blive stående. Det ligger ved alfarvej og ses af mennesker i tusindvis året rundt.

Min ængstelse gælder mere de monumenter, der ligger skjult ved markveje og i plantager, hvor en plov kan komme og pløje nærmere og nærmere for hvert år, der går. Som f. eks. den skønnest beliggende runddysse på Mols. Den bærer det dejlige navn Solhøj og ligger mellem Torup og Strands. En tidligere ejer af dyssen har fået et sølvbæger fra Nationalmuseet, fordi han reddede dyssen fra ødelæggelse. Den nuværende ejer lever ikke rigtig op til de traditioner, han pløjer noget tæt på højen.

Denne ekspedition har været lang og knudret og, det skal indrømmes, langt morsommere at opleve end at skrive om. Jeg vil håbe, at mange, der læser dette, vil tage bogen i tasken og så selv tage ud og opleve hele dette område, der søger sin lige i skønhed.

Hvad dyssernes bevaringstilstand angår, vil jeg blot sige: Vi må være taknemlige for, at det ikke er gået værre. Hvis man spørger om, hvem der bærer ansvaret for ødelæggelsen af mange dysseanlæg, må svaret blive: »Statsmagten«. Da de store vejanlæg i begyndelsen af det 19. århundrede blev foretaget, blev der

XXVI

XXVIa

XXIX a

Stenstrøning ved Borrebjerg.

givet ordre til, at vejbyggerne måtte nedbryde dysser, hvis de manglede sten til stenkister under vejdamninger.

Det er derfor klart, at da bønderne så, hvorledes myndighederne bar sig ad, varede det ikke længe, før de fandt ud af, at dysserne kunne bruges til andet end vejmateriale. Som tiden gik, forsvandt den ene dysse efter den anden og omsattes i solide ladebygninger på gårdene.

Som et kuriosum skal lige nævnes, at man i den tidlige middelalder i alt fald har forsøgt at stjæle en sten til en kirke. Da man for et par år siden gravede og restaurerede det store grav- og kult anlæg ved Tustrup i Nørager sogn, fandt man på en af dækstenene en udhugget rille af form som en kvader til en kirke. Af en eller anden grund har man opgivet sagen i starten, hvad vi må være taknemlige for. Deraf ses, at muligheden for, at der har været endnu flere dysser end de ca. 3000, vi har optegnelser over, er til stede. De er blot forsvundet på et så tidligt tidspunkt, at vi ikke ved noget om dem.

LIDT OM EN BONDESLÆGT OG DEN SIDSTE »HERRE« TIL RASK

VED SIGURD ELKJÆR

Min bedste ven og skolekammerat fra drengeårene hed Thorvald Andersen og var fra gården Åbolund ved Stavningsbjerg på Rask Mark. Som ung udvandrede han til Amerika og har kun været hjemme på et par korte besøg, i 1929 og 1957. Han har levet et bevæget liv i landet med de store muligheder. Det er gået op og ned for ham, men hans jyske stædighed forhindrede ham i at gå nedenunder og hjem, og nu på sine gamle dage er han vel bjerget i eget hus, som han selv har bygget med sine godt skaffede hænder, ligesom han i årenes løb har bygget mangfoldige huse for andre.

Skønt Thorvald Andersen (Tom Anderson) så godt som ingen forbindelse har haft med dansktalende i sin udlændighed, taler og skriver han sit modersmål omtrent lige så let som det daglige amerikanske. Han er et godt hoved og har en god hukommelse. Man kan rolig kalde ham en livskunstner. Det vidner hans breve om. Jeg har været i skriftlig forbindelse med ham gennem henvend halv-treds år, ganske vist en ujævn forbindelse. Når det af og til kneb for ham, bed han tænderne sammen og tav. Når det gik fremad, kom brevene i en jævn strøm. En beretning om hans liv hører ikke hjemme i »Østjydsk Hjemstavns«, men engang imellem har han opfrisket minder, der for en del også er mine, fra vor fælles hjemegn.

Thorvald Andersen har både norsk og fransk blod i årerne foruden naturligvis jysk, tilsyneladende en god blanding. For et par hundrede år siden gik en ung karl og drev rundt på gaden i en norsk havneby. Hans navn var Johannes, og han kom ud for et slemt uheld i mørkningen. Nogle hververe fra et orlogsskib, der lå i havnen, støvede Johannes op. Om de drak ham på pelsen eller brugte andre virksomme kneb, vides ikke, men udfaldet blev, at han kom til søs i kongens tjeneste. En hårdhændet behandling gjorde ham til kongelig matros i nogle år, men han slægtede ikke sin landsmand Tordenskjold på. Da skibet engang lå på Københavns red, sprang Johannes en nat på hovedet i vandet og svømmede i land. Mens han våd og forkommen flakkede om i tvillinglandenes hovedstad, faldt han i klørne på hververe, der havde brug for landsoldater. Som rømningsmand kunne han blive straffet hårdt, men de menneskekærlige hververe lovede ham guld og grønne skove, hvis han ville ombytte den blå sømandstrøje med en rød soldaterkjole, og Johannes måtte gå til biddet. Han blev landsoldat og gjorde sit bedste for at undgå prygl. En tid efter kom han til Fredericia og tjente sig op til underofficer. Det var ingen fed bestilling, men han bødede på sin løn ved at arbejde som murer i sin fritid. Han skal have været med til at bygge den såkaldte Proviantgård i Fredericia.

Det var under den store franske revolution. Nogle emigrantfamilier fandt et fristed i den danske fæstningsby. Johannes så godt ud i sin røde kjole, og da han også kunne mure og nogenlunde forsørge en kone, giftede han sig med en varmblodig fransk pige. Blandt andre børn fik de en datter, Bolette Kristine Johannesdatter. Hun blev født 1797 og kom som voksen til herregården Rask, hvor hun snart blev ophøjet til stuepige.

Anders Jensen, en jysk bondekarl fra Ejstrup, født 1793, kom også til Rask efter at have været soldat i Fredericia. Muligvis fulgte han i hælene på Bolette. De blev i alt fald kærestefolk, mens han arbejdede på Rask, og hun vimsede rundt i stuerne. Han udmærkede sig især som tøndetærsker om vinteren, hvorfor hans kendingsnavn blev Anders Tærsker.

Præsten i Hvirring, konsistorialråd Hans Gram Bechmann, havde på den tid opgivet sit embede for at blive herremand på Rask ved at gifte sig med gårdens ejer, enken Charlotte Nicoline Qvottrup. Pengekrisen 1814 og andre viderværdigheder gjorde stillingen vanskelig for den tidligere velansete præst. Det kunne ikke stive ham nok af, at han i 1819 fik lov til at udstykke en del af gårdens jord, 45 større og mindre ejendomme, der blev kaldt Rask Mark. Han måtte forpagte hovedgården ud og blev selv præst i Rårup, hvor han også nød stor anseelse. Anders Jensen og Bolette forstod bedre at sætte tæring efter næring. Tøndetærskeren og stuepigen magtede underligt nok at overtage den største af de udstykkede ejendomme, en gård på 29 tønder land, kaldet Åbolund. I førstningen var de fæstebønder, siden blev de selvejere. Anders plantede et elmetræ ved stuehuset. Da hans sønnesøn, sognefoged Harald Andersen, måtte fælde elmen 1918, var der 100 ringe i stammen, et gyldigt bevis på træets alder.

Anders Tærsker var en lille bomstærk mand, ikke ræd af sig, efter sigende også meget religiøs. Mens han endnu som fæstebonde gjorde hoveri på Rask, ville forpagteren Mikkil Roedsted en dag prygle ham med sin pisk. Anders gik derfor baglæns ind i laden og indbød Roedsted til at følge med. »Nej, du min snu Anders Jensen«, sagde den vrede mand, »du får mig ikke til at gå ind, hvor ingen kan se os«. Ellers havde det nok endt med, at forpagteren havde fået prygl af sin egen pisk.

Anders og Bolette var flittige og nøjsomme folk. De opdrog ikke mindre end tretten børn i tugt og Herrens formaning. Her skal kun den yngste, Kristian Andersen, omtales. Han blev en anset mand på egnen, far til otte børn, hvoraf Thorvald Andersen, danskamerikaneren, var den tredieældste, sognefogden Harald Andersen, der fik slægtsgården, den næstyngste. Harald er endnu en stovt mand. Som ung aftjente han sin værnepligt ved garden. Som landmand var han driftig, som sognefoged almindelig agtet. Ved hans 25 års jubilæum overrakte politimesteren ham et smukt sølvbæger i stedet for ridderkorset, som Harald ikke

Thorvald Andersen (ungdomsbillede).

ønskede at modtage. Alle Kristian Andersens børn artede sig vel, men deres navne og bedrifter ligger uden for denne beretnings rammer. Personlig skylder jeg Kristian Andersen en hel del for hans udmærkede fortælleevne. Han kom jævnlig i mit hjem, og det var en fryd for en nogenlunde opvakt dreng, hvad jeg vistnok var, at lytte til hans historier fra egnen i gamle dage og hans oplevelser som dragon i 1864.

Allerede som syv års dreng kom Kristian Andersen ud at tjene. Det var i Hvirring præstegård. I sekstenårs alderen blev han syvende karl på Rask. Der

Anders Jensen, kaldet Anders Tærsker, og Bolette Johanneslatter.

fik de ældre karle ham til at spille kort, så han tabte sine få skillinger og alt sit tøj undtagen det, han gik og stod i. I lang tid var han ræd for at komme hjem. Imidlertid blev han så durkdreven i kortspil, at han både vandt sit tøj og nogle skillinger tilbage. Nu aflagde han det løfte, at han aldrig mere ville spille kort om penge, holdt det også med undtagelse af, at han siden som gård-ejer kunne deltage i et uskyldigt spil kort ved juletid om pebernødder eller nogle få øre.

Kristian Andersen var en særpræget personlighed. Han kunne blive vred, og så var han ikke let at bides med. Hans vrede varede dog sjældent længe, og han undså sig ikke for at gøre det godt igen, hvis han havde forløbet sig. Landbruget passede han kun til husbehov. Derimod var han en foregangsmand i egnens åndelige og praktiske liv. Brugsforeningen i Honum og andelsmejeriet i Rask Mølle skyldtes for en stor del hans initiativ. Da banen fra Horsens til Tørring blev anlagt, var han sammen med pastor Konradsen i Hvirring et meget virksomt

medlem af udvalget og fik på trods af mange storbønder Rask Mølle gjort til stationsby. Som formand og kasserer for Hvirring Sogns Spare- og Lånekasse udførte han et påskønnet arbejde. Skolespørgsmål lå ham også på sinde, hvad han viste ved i en årrække at være medlem af skolekommissionen.

Som nævnt var han en udmærket fortæller. Evald Tang Kristensen og siden min ringhed nød godt deraf. Hans djærve og kyndige beretninger om gammelt almueliv havde stor værdi. I 1864 var han jo med som dragon, og han kunne tumle en hest og bruge en ryttersabel, så det forslog noget. Det ved jeg fra andre veteraner. Kristian Andersen pralede ikke selv. Her skal kort gengives et par af hans krigsminder.

På tilbagetoget op gennem Jylland blev en trop, hvor Kristian Andersen var med, forfulgt af en større afdeling østrigsk kavalleri. På deres lette ungarske heste omringede de danskerne, der sluttede sig tæt sammen på landevejen. Det blev en kamp med blanke våben. De fjender, der søgte at standse dragonerne, blev enten hugget ned eller redet over ende. Kun de, der angreb bagfra, fik held til at hugge haserne over på nogle få jydsk heste og tage rytterne til fange. Hovedstyrken

slap helskindet nordpå til de danske linier. — Efter Jyllands besættelse blev den danske hær overført til Fyn. En dag stod Kristian Andersen på forpost ved Lillebælt og så en tysk styrke i eller omkring et teglværk ved stranden i nærheden af Snoghøj. Nu syntes han, der var lejlighed til at sende dem en ordentlig gevær-salve som tak for sidst. Han meldte det straks til hovedkvarteret, men enten var fredsforhandlingerne i gang, eller også mente man, det ville blive unødigt blodsudgydelse. Der blev ikke skudt på tyskerne.

I 1880'erne var Kristian Andersen en ivrig deltager i modstanden mod provisorierne. Han rejste til Odense og deltog i et møde, hvor der blev lagt planer om åben revolte. Jyderne skulle samles i Fredericia, overrumple militæret, plyndre tøjhuset for våben og ammunition, i tusindvis tage over til Fyn og sammen med fynboerne forene sig med sjællænderne, marchere mod København og gøre det af med Estrup og kongedømmet.

Den udmærkede krigsplan blev dog aldrig til noget, men Kristian Andersen købte sig en revolver af belgisk fabrikat for at være beredt, og den gik han og plaffede med for at holde øvelsen ved lige.

Både Kristian Andersen og hans far Anders Jensen havde som naboer til herregården Rask en indgroet trang til at hævde deres selvstændighed. De var fri bønder, der ikke behøvede at vise herremanden nogen som helst ydmyghed. De sagde ikke »Herren« til ham, hvad enkelte husmænd og daglejere endnu gjorde. De sagde »De« og littede ikke ret meget på hatten for ham. Thorvald Andersen har noget af den bondearv i blodet. Det fremgår af »Den sidste »Herre« til Rask«, en fornøjelig skildring, han på min opfordring har givet dels efter sin fars, dels efter sine egne erindringer, og som jeg gengiver med enkelte udeladelser. Sproget viser, hvor godt han skriver for sig på dansk efter over halvtreds års ophold i U.S.A. Sin eneste skolegang fik han hos min far i 1890'erne, men på egen hånd har han siden tilegnet sig en omfattende viden, især i historie og litteratur. Det fremgår naturligvis mere af hans breve end af skildringen fra Rask.

Kristian Andersen.

Den sidste »Herre« til Rask.

I året 1858, eller det kunne have været 59, tjente Kristian Andersen på Rask som syvende karl.

Herregården Rask ejedes da af Hermann Christiansen, der havde købt den kort forinden. Han havde deltaget i treårskrigen som officer, men talte kun sjældent eller aldrig derom, så man kan måske antage, at han ikke var særlig stolt af det. Han havde fået tildelt et ridderkors for et eller andet engagement, men han bar det ikke, i hvert fald ikke, når han viste sig blandt omegnens bondebefolkning. Han var, som man kunne vente, højremand, og det endda af den yderste

fløj til højre. Han kunne sige: »Min nabo godsejer så eller så til Mattrup eller Lerbæk«. Hverken de fattige skovarbejdere og daglejere i de små huse tæt ved herregården eller de bønder, hvis marker stødte op til herregårdens, var han på venskabelig fod med. Han var ikke ret dygtig som landmand og havde heller ikke megen forstand på at handle hverken med kreaturer eller andet, og derfor blev han ofte taget ved næsen på mange måder.

Lige ved udkanten af Rask Skov boede en husmand, der hed Mads Peder Jørgensen. I daglig tale blev han altid kaldt Mads Kjeld. Mads var durkdreven og forstod at snakke med herremanden. Når han kom i nærheden af denne, rev han altid huen af og satte den ikke på igen, så længe Christiansen var i nabolaget. Han sagde hverken »De« eller »Du«, men titulerede altid herremanden med »Herren«.

Når der var klapjagt i Rask Skov, og det var der som regel to eller tre gange om året, havde Mads Kjeld altid kommandoen over klapperne, der bestod dels af gårdens tjenestefolk, dels af drenge eller unge karle fra omegnens befolkning, fra Honum, Boring og Rask Mark. Engang var Mads i færd med at opstille klapperne langs en sti, der løb gennem skoven. Pludselig sprang en ganske lille harekilling ind på stien, og endnu mere pludselig sprang den ud igen på den anden side, hvilket man ikke kunne fortænke den i, da den må være blevet meget forskrækket over at se så mange mennesker på et sted og alle bevæbnede med store kæppe. Et øjeblik efter traf det sig, at herremanden med nogle af sine jagtgæster gik forbi for at komme hen til det sted, hvor de skulle tage stilling, før klapperne begyndte at rykke frem. Christiansen rettede nogle ord til Mads, som denne besvarede, og derefter sagde Mads, selvfølgelig med huen i hånden: »Det var da skidt, at Herren ikke var her for et halvt minut siden, for så kunne Herren have skudt en vældig stor råbuk. Den sprang lige ind på stien tæt ved og så ud igen på den anden side«. Herren slugte det hele, og klapperne sagde ikke noget.

Måske vidste Christiansen godt selv, at han ingen forstand havde på landbrug, for han havde altid en forvalter, der forestod gårdens drift. Selv tilbragte han sin tid med at gå på jagt i mark og skov, ofte i selskab med sine »naboer« — andre herremænd. Når man så ham enten til hest eller til fods, havde han næsten altid et gevær og en jagttaske over skulderen. Han gik i lange støvler, som det sømmede sig for en herremand dengang, og han havde altid en flok hunde med sig, måske tre eller fire.

Disse hunde var hans stolthed. De var af engelsk race, sorte med brune ben og en smule langhårede, og det var unægtelig meget smukke dyr. Christiansen tilbragte megen tid med at dressere dem. Han forlangte øjeblikkelig og blind lydighed af hundene, ellers fik de af hundepisken, som han altid havde på sig, viklet om skuldrene. Når han var på jagt, og en af hundene løb for langt bort eller gjorde noget, den ikke måtte, så fløjtede han i hundepiben, og hunden kom straks tilbage. Det så næsten ud, som om den vidste, den skulle straffes, for den sidste del af vejen krøb den på jorden. Hunden fik nu sine klø, men det så næsten ud, som om den var glad for det, thi den sprang bort og begyndte jagten igen med lige så stor iver som før.

En bonde på Rask Mark hed Niels Daugaard. Han havde en gårdhund som de fleste bønder. Engang havde en af herremandens hunde set sit snit til at aflægge et besøg i denne bondegård, og da hunde ingen rigtig forstand har på rangs- og standsforskel, blev resultatet, at bondens hund kom i omstændigheder.

Da hvalpene var kommet til verden, fik Christiansen det på en eller anden måde at vide, og omgående red han til Niels Daugaard på sin grå hest (dog uden sine hunde denne gang). Christiansen tilbød Niels Daugaard 100 kr., hvis han ville dræbe de pæne hundehvalpe, der næsten alle var sorte med brune ben ligesom deres tankeløse og letsindige fader. Niels Daugaard sagde nej, men lovede dog at aflive hvalpene, undtagen en enkelt, som han selv ønskede at beholde. Gennem mange år havde de en stor sort hund med brune ben på denne bondegård.

Der boede en husmand i Boring Skov lige ved siden af Rask Skov, og denne mand stod i forbindelse med en dengang vidt berømt og vidt berygtet krybskytte, der gik under navnet Peder Dansker. Husmanden såede et stykke af sin jord til med rug i nærheden af Rask Skov. Han såede det tidligt om efteråret, så det kunne vokse godt til, før den rigtige vinter kom. I den koldeste tid af året, når alt grønt var forsvundet i herremandens skov, gik rådyrene ud på husmandens jord og nippede af de grønne rugspirer. Peder Dansker kunne så sammen med husmanden ligge på lur med deres bøsser, og mange af Christiansens rådyr endte deres dage som ofre for disse to mænds snedighed.

Dette kunne selvfølgelig ikke holdes hemmeligt i længden. Der blev sagt, at Christiansen vidste nøjagtig, hvor mange rådyr der var i hans skov, hvilket dog synes utroligt, men i hvert fald vidste han, at der blev skudt af hans dyr, han vidste, hvem der gjorde det og hvordan det foregik. Sammen med sin tro Mads Kjeld lagde og udførte han en plan, der havde bjælder på. På skellet mellem Rask Skov og den omtalte husmands jord lod han ved Mads Kjelds hjælp opføre et ståltrådshegn så højt og så stærkt, at rådyrene hverken kunne springe over eller bryde igennem. Da hegnet var bygget, gik hver til sit, og alle var overbevist om, at dette ville sætte punktum for krybskytteriet.

Resultatet blev dog et helt andet end man havde ventet. Rådyrene, der havde fået smag på den grønne rug, og som havde god tid, gik nu bare uden om ståltrådshegnet og ind, hvor de lækre rugspirer fandtes. Når de nu, ivrigt beskæftiget med rugen, hørte et skud, blev de så forskrækkede, at de helt glemte det uigennemtrængelige hegn, der var mellem dem og den beskyttende skov. Mange af dem løb i fuld fart mod hegnet, men blev kastet tilbage, og skytterne kunne ofte nedlægge endnu et dyr, før de sansede at løbe uden om hegnet.

Om denne Peder Dansker fortaltes der en historie i min tidligste barndom: Engang da Christiansen var på jagt i sin skov, kom han til udkanten af denne, hvor der løb en vej. Det traf sig, at Peder Dansker kom gående ad denne vej med et dobbeltløbet gevær over skulderen. Herremanden råbte krybskytten an og sagde: »Hvor skal De hen?« Peder Dansker, der jo var på offentlig vej og i hvert fald for øjeblikket ingen lovovertredelse begik, fortsatte sin gang uden at værdige herremanden et svar. Christiansen blev ophidset, gentog sit spørgsmål og tilføjede: »Svar, eller jeg skyder!« Peder Dansker standsede nu. Han rev sin bøsse ned fra skulderen og sagde med en vældig ed: »Det var netop min mening«, og derpå løsnede han et skud højt over herremandens hoved. Denne skal så være blevet bange og trukket sig tilbage i sin egen skov. Således blev der fortalt.

Mads Kjeld var altid behjælpelig med at passe skoven, og Christiansen havde megen tillid til ham. Engang var der en lang grøft, der skulle renses op, og Mads tilbød herremanden, at han godt kunne udføre dette stykke arbejde. Efter megen snak frem og tilbage og meget »Herren« det og »Herren« sådan blev de endelig enige om, at Mads skulle have 65 øre pr. favn for at uddybe grøften, og at han

skulle begynde snarest muligt. Dengang blev 1 kr. 50 øre anset for at være en jævn god dagløn for en almindelig arbejdsmand, men Mads opdagede, at han let kunne tjene 20 til 30 kr. om dagen. Dette kunne selvfølgelig aldrig gå an. Så dum var herremanden da heller ikke. Her var gode råd dyre, men Mads, der vel sagtens havde kogt det hele op, fandt en udvej. Han gik ind i skoven og arbejdede på grøften en times tid hver dag, indtil han havde tjent omtrent 1 kr. 50 øre, og så gik han hjem og passede sit eget arbejde resten af dagen. På den måde blev begge tilfredse.

Der var kommet en fremmed slags høg og havde slået sig ned i Rask Skov. Der var et par af dem, og de havde bygget rede et eller andet sted. Fra denne rede havde de angrebet ikke blot herregårdens hønsegård, men også hønsegårde i omegnen. Det var jo slemt nok, men høge af den slags vil også dræbe harekilling og råkid, og det var værre. Omsider fik herremanden ved Mads Kjelds hjælp opdaget, hvor høgenes rede var. De fandt den i toppen af et af skovens højeste træer. Da så jægersmanden med sin hjælper nærmede sig træet, fløj en af høgene bort. Mads bandt nu en kæp i en snor om livet og klatrede op i træet for at ødelægge reden. Han fandt, at høgehunnen lå på æg, men han fik den dog jaget ud ved hjælp af kæppen. Den fløj så ud på en anden gren, hvor den bare sad og hvæsende og ikke ville give sig. Christiansen var en udmærket skytte, og det vidste Mads. Han råbte da ned til herremanden om at skyde høgen. Mads sad på en gren, høgen på en anden i samme træ, og herremanden skød og dræbte høgen. Der var i alt fald en ting, han kunne gøre til fuldkommenhed, og det var at bruge sin bøsse.

Mads Kjeld har ikke været af dem, der bliver svimmel ved at komme højt til vejrs. Engang havde han været behjælpelig med at reparere taget på den store lade på Rask, der var bygget i 1778. Da de var færdige med arbejdet, stod Mads på hovedet på mønningen af laden, bare for at vise, at han kunne gøre det, og kom godt fra det.

Andreas Snedker fra Boring Skov havde ærinde på Rask Mark, og for at skyde genvej gik han tværs gennem Rask Skov. Der var ellers ingen, der måtte gå i denne skov, og det vidste Andreas godt nok, men han tænkte, at det gik vel denne gang. Pludselig så han herremanden i nærheden med sin bøsse og sine hunde, og øjeblikkelig vendte han om og begyndte at gå tilbage igen. På dette tidspunkt fik herremanden øje på snedkeren og kommanderede ham til at standse. Da Christiansen kom hen til ham, var hans første ord: »Her må De piskede ikke gå«, og nu blev Andreas Snedker skældt ud efter alle kunstens regler og fik at vide, at hverken han eller nogen anden måtte gå i skoven. Sluttelig fik han befaling til at vende om og begyndte at gå, men i den retning, han oprindeligt ønskede. Herremanden blev da ligesom lidt blød om hjertet og sagde: »Vent lidt, min gode mand! De skal have lov til at gå denne gang, hvis De vil love mig aldrig at gøre det mere«. »Nej, tak skal De have«, sagde snedkeren. »Jeg vil sgu ingen tjenester modtage fra Dem, men fra nu af holder De og deres forbandede hunde sig også borte fra min jord«. Og så gik Andreas Snedker til Rask Mark og besørgede sit ærinde. Man kan vel antage, at på tilbagevejen gik han uden om Rask Skov.

Christiansen bandede ikke særlig hårdt, enten det nu var af religiøse grunde, eller fordi han ikke syntes, det var dannet at gøre det. Han brugte dog et udtryk, der må anses for at være en ed, når man betragter den måde, han anvendte det

på. Dette ord var hans, og ingen anden kunne tænke sig at bruge det. Han sagde »piskede« det eller den, når der var noget, der ikke rigtig passede ham. Derfor blev han undertiden kaldt »piskede Herren«, og mange af omegnens beboere vidste, hvem det var.

Der var store vanskeligheder forbundet med at holde tjenestefolk på herregården, og der var en tendens til at have gifte daglejere i stedet for fast ansatte karle og piger. De gifte mænd arbejdede i stedet for de ugifte karle, mens deres koner udførte pigernes arbejde, der for en stor del bestod i at malke køerne. Altså malkekoner i stedet for malkepiger. Det gik lidt bedre på den måde. Der blev så bygget huse til nogle af disse daglejere, og et kom til at ligge på den yderste kant af herregårdens dårligste jord. Det blev kaldt Sandmarkshuset, men var bedre kendt som Slaverihuset, hvilket navn mange syntes passede ganske godt. Dette hus er nu forsvundet, men jeg har været inde i det og set det. Der var fire lejligheder i huset, og hver bestod af to værelser. Her er en liste over de bekvemmeligheder, der fandtes, da jeg så det: Der var et malet bord og en bæk samt nogle stole i det, der skulle forestille at være køkkenet. Gulvet var mursten, loftet var malede brædder, og væggene var kalkede. I sovekammeret var der en stor kasse med noget halm i, det var sengen. I køkkenet var der en slags kakkelovn, der tjente et dobbelt formål, nemlig at koge mad på og at holde huset varmt om vinteren. Således boede herregårdens daglejere med deres familier.

For hundrede år siden blev der lagt stor vægt på rangforskelse, og det gav sig udslag også i den måde, arbejdet på herregården blev udført. Når der skulle køres gødning ud på marken, kørte forkarlen altid det første læs, derefter andenkarlen og så fremdeles nedefter til den ottende. Der var nemlig otte spand heste og derfor otte karle, og hver havde sin plads i rækken. Der var dog en undtagelse. I høstens tid, når det gjaldt om at få kornet ind så hurtigt som muligt, kunne herremanden befale, at hans køreheste skulle tages i brug. I et sådant tilfælde skulle kuskene køre som nr. 2 i rækken, altså foran andenkarlen.

Disse køreheste var ellers bestemt for herskabets private fornøjelse, og de var som regel lette og meget pæne dyr, der blev omhyggeligt passet og plejet og ikke brugt til almindeligt arbejde. De velfodrede heste i deres skinnende sele-tøj forspændt den fine landauer eller den lukkede vogn med den flotte, uniformerede kusk på bukken må have været et storartet syn for de fattige bønder eller arbejdsfolk, der så dem. At kuskene havde en lang pisk, som han forstod at slå knald med som små bøsseskud, gjorde synet endnu mere imponerende. Kørehestene blev ellers anset for at tilhøre fruene, og kun når hun nådigst havde givet sin tilladelse, kunne de bruges til noget så prosaisk som at slæbe korn i lade.

Når markerne skulle pløjes, fik hver karl anvist en ager eller et stykke jord, som han måtte pløje alene. På den måde kunne forvalteren se, om hver enkelt karl udførte sit arbejde, som det skulle gøres, og om han udførte nok af det.

Rug, byg og havre blev dyrket på Rask, men ingen hvede, da jorden ikke egnede sig til denne afgrøde. Turnips og roer kendtes næsten ikke dengang, men man havde dog kartofler. Der blev sået græsfrø af forskellige arter, men det var dog ikke ret længe siden, at man, når en mark skulle udlægges med græs, lod naturen gå sin gang, så græsset kom af sig selv. Det meste af kornet blev solgt i Horsens, der var den nærmeste købstad, men der holdtes dog både malkekøer og svin, og desuden fedede man stude. Det var en »mejersk«, der forestod denne

del af produktionen, en pige, der var særlig dygtig til at lave smør og ost. Hvad der ikke brugtes på gården, blev solgt i købstaden.

Tjenestefolkene fik ingen smør, og da margarine ikke var kommet i brug endnu, spiste de fedtebrød, når man havde fedt, men som regel ostebrød. Ostebrød var en skive rugbrød skåret mindst fire gange så tyk, som man nu skærer det, med et stykke ost som pålæg. Ingen smør eller fedt. Det første måltid var »dovre«, enten øllebrød eller mælkebrød og alt det ostebrød eller fedtebrød, folkene ville have. Når der arbejdedes i marken, blev der sendt mellemmad ud to gange om dagen, om formiddagen og midt på eftermiddagen. Mellemmad var skiver af rugbrød med ost eller kød af forskellig slags som pålæg. Om middagen kom folkene altid hjem til gården for at få »onnen«. De fik som regel grød eller vælling, en gang imellem kærnevælling, og stegt flæsk med brød og undertiden kartofler. Om aftenen blev der spist mælkegrød, kogt skummet mælk med store klumper af den grød, der var levnet fra middagen, og desuden fedtebrød eller ostebrød igen. Om søndagen kunne der vanke sødsuppe og pandekager eller andre lækkerier, ja endog kaffe, der ikke blev serveret til hverdag.

Man drak ikke vand dengang lige så lidt som nu. Danskerne har jo aldrig fået lært at drikke vand til trods for, at man her har noget af det bedste drikkevand, der findes i verden. Når folkene spiste ude i marken, blev der sendt store lerdunke ud til dem med en slags øl, hvoraf alle kunne drikke, og når der blev spist i folkestuen, var der en stor »kovs« med øl på bordet, hvoraf alle drak. Det var herregårdskost, man spiste på Rask, ikke herremandskost.

Langs Gudenå lå der store engarealer, der hørte til Rask. Det var et stort arbejde at få græsset slået og høet kørt i lade. Dengang var der meget få maskiner af nogen slags, ikke engang tærskemaskiner og heller ikke slåmaskiner. Når græsset skulle slås på Rasks jord, blev arbejdet udført af alle gårdens karle og desuden mange ekstra daglejere, hver med sin le. Man forventede, at hver tjenestekarl havde sin egen le. Det stod ikke i loven, men herremanden syntes vel, at når han betalte en karl 40 og helt op til 50 daler om året, havde man vel lov til at vente, at han holdt sin egen le. Det var dengang skik over store dele af landet.

En dag var man i færd med at slå græs i engene ved Gudenå. Forkarlen gik foran fulgt af andenkarlen og så nedefter. Forvalteren var gået sin vej et øjeblik, og mange af karlene syntes, at tempoet, der jo blev sat af forkarlen, var alt for højt, særlig nu da forvalteren var andre steder. De prøvede på at ræsonnere med forkarlen, men han var ikke til at tale med. Omsider blev de andre karle enige om, at nu skulle forkarlen »slås ud«. Det var en skik, man havde fra gammel tid, men som vistnok ikke er kendt mere. Forkarlen gik foran, alle de andre fulgte bagefter hver med sit skår, og alle svang deres le i takt med forkarlen. Nu begyndte andenkarlen at tage større hug hver gang, og de andre bagved gjorde det samme. Når de tog større hug og lige så mange som forkarlen, var det indlysende, at de snart ville komme forud for denne, hvilket også var meningen. Andenkarlen drejede sit skår lidt til højre, hvorved han lod en smal strimmel græs stå mellem sig og forkarlen. Da han var kommet lidt foran denne, drejede han sit skår til venstre igen, indtil han havde nået det punkt i linien, hvor græsset allerede var slået. Der blev på denne måde ingen græs til forkarlen, og han var dermed »slået ud«. For de andre karle var denne bedrift årsag til megen stolthed. De havde vist, at de var bedre karle end selve forkarlen. Denne var rasende, og det

hele kunne let være endt i slagsmål, hvis ikke forvalteren var kommet til. Ham havde de alle stor respekt for.

Når kornet blev modent, kom den vigtigste tid for landmænd, både store og små. Selv tjenestefolk syntes at have en forståelse heraf og fandt sig villigt i det hårde arbejde og de lange arbejdsdage. På Rask søgte man altid at få fat i så mange ekstra folk som muligt, men der var aldrig nok. Somme tider blev høsten der ikke tilendebragt før en hel måned efter, at omegnens bønder var færdige. At svinge en »hjølli« var mandsarbejde, at »tage op«, det vil sige binde i neg, blev anset for at være kvindearbejde. Først gik forkarlen og tog sit skår ned ad marken fulgt af sin optager, storepigen, og derefter kom de andre efter deres rang. Sidst i rækken kom de ekstra daglejere med deres koner. Det betød ikke så meget i arbejdet, hvor i rækken en person var, for så snart han var nået til ende med sit skår, skulle han straks gå tilbage og begynde på et nyt. Hver mand eller kvinde skulle holde sin plads i rækken, og forvalteren gik og passede på, at ingen skulkede. Kornet blev sat i »avner« for at tørres, akkurat som nu, og indkørselen foregik også som nu, så der er ikke meget at fortælle herom, som ikke allerede er kendt.

Når høsten var forbi og alt korn i lade eller sat i stak, skulle der være høstgilde. Denne festlighed blev altid imødeset med stor forventning af herregårdens folk, da det var en stor oplevelse i deres ensformige liv og arbejde. Det holdtes gerne først i oktober måned, dog ikke på en søndag. Alle de, der havde arbejdet i høstens tid på gården, blev indbudt med deres familier. Alle håndværkere, skovarbejdere og andre, der havde haft berøring med herregårdens drift, blev også indbudt.

Gildet begyndte om eftermiddagen med et stort festmåltid, som regel oksekødssuppe med kødet serveret bagefter. Der var også hønssteg og mange andre gode sager, som folkene ikke fik til hverdag, og selvfølgelig øl og brændevin. Herskabet spiste ved samme bord som de andre, fordi man denne ene gang om året forsøgte at få tingene til at se lidt demokratiske ud. Lidt senere på eftermiddagen begyndte man at danse. Både festmåltidet og dansen foregik i folkestuen, der var temmelig stor, næsten som en lille sal. Musikken blev leveret af et par af omegnens musikanter. Herskabet tog selv del i dansen. Herremanden kunne danse med kokkepigen eller en af malkepigerne, og fru'en dansede måske med forvalteren eller forkarlen.

Rask havde dengang en meget stor have, og der var meget frugt. Der holdtes en fast ansat gartner til at passe den. Høstgildet holdtes på den tid af året, da der var rigeligt med frugt. Under en pause i dansen blev der bragt en stor tønde fuld af æbler og pærer ind i salen, den blev væltet ud midt på gulvet og enhver kunne så gribe så meget frugt, han kunne få fat i. Nu om stunder ville vi måske synes, at det var en lidt nedværdigende måde at få serveret frugt på, men dengang tog man det ikke så nøje. Det gjaldt om at få lommerne så fulde som muligt af æbler og pærer. Man kan dog let forestille sig, at det må have moret herremanden at se sine arbejdsfolk og deres børn, der ellers sjældent smagte frugt, rulle omkring på gulvet, mens de sloges om, hvem der kunne få flest æbler.

Der blev spist og drukket og danset til langt ud på natten, og enkelte af deltagerne endte selvfølgelig med at blive mere eller mindre berusede. Hvis nogen blev alt for fuld, blev han fulgt hjem af andre mere ædru personer. Der var ingen afholdsfolk dengang.

Den sommer, Kristian Andersen tjente på Rask, havde de en røgter ved navn Laurs Boest. Det var en ældre mand, der boede i et hus på Rask Mark, men arbejdede på herregården. En dag, herregårdens tyr var tøjret på marken, rev den sig løs, overfaldt den omtalte Laurs Boest og dræbte ham næsten på stedet. Andre havde set dette, og der blev hurtigt gjort anskrig. Så at sige hele gårdens mandlige befolkning blev samlet for at drive det gale dyr ind i kostalden og få det bundet. Der blev også sendt bud efter herremanden, der snart indfandt sig og selvfølgelig overtog kommandoen. Han havde medbragt en riffel, som han agtede at bruge, hvis det blev nødvendigt.

Efter nogen tid havde man held til at drive tyren ind i gården, men da der ingen døre var, der kunne lukke de to store indkørselsporte, og da der også var andre udgange mellem husene, blev der sat vagt ved hver åbning. En mand væbnet med en langskaftet høfork blev posteret hvert sted, og nu mente man, det værste var overstået. Tyren var nu helt vild og i høj grad livsfarlig. Den forsøgte at slippe ud ad den østre portåbning, men her stod en af daglejerne på vagt. Da tyren kom løbende, holdt manden sin høfork som en fældet bajonet på militær vis og sagde: »A hår stånd ve de Hossens kyrasserer, a ka som a kan ban osse sto for dæ«. Tyren må have haft en forståelse af, at manden ikke ville give sig, for den vendte om og løb tværs over den store gård til den vestlige port. Den mand, der havde vagt her, tabte sit mod, da tyren nærmede sig. Han veg til siden, så tyren løb ud af gården igen. Da den løb forbi, så manden, der havde svigtet sin post, sit snit til at give tyren et prik i enden med sin høfork, men det hjalp jo ikke noget. Nu var tyren kommet ud på fri mark, og det så værre ud end nogensinde, da den løb imod skoven, hvor den kunne skjule sig mellem træer og buske.

Pludselig så man noget, der gjorde situationen endnu værre. Ude på skovvejen kom en kvinde gående med et barn ved hånden. Det var herremandens hustru, fruén på Rask, der fristet af den smukke sommerdag havde været ude at spadsere med sin ældste datter og nu var på vej hjem. Tyren havde valgt en retning, der snart ville bringe den hen, hvor de to hjælpeløse mennesker befandt sig, og faren øgedes for hvert sekund. Kristian var kommet forud for alle de andre forfølgere. Når man er seksten år gammel og smider træskoene, kan man unægtelig transportere sig selv hen over jordens overflade med betydelig hurtighed. Han løb med en stor kæp i hånden så hurtigt som aldrig før, da han ligesom hørte en bevægelse ved siden af sig. Han drejede hovedet og så selve herremanden, der iført lange støvler og med sin riffel i hånden holdt trit med den letfodede Kristian.

De to derude på skovvejen havde set og forstået den fare, de var i, og de stod som naglede til jorden. Kristian og herremanden kunne løbe hurtigere end tyren, der efterhånden var begyndt at blive udmattet, men de kunne dog ikke nå helt hen til den og tvinge den til at skifte retning. Tiden var kommet til at gøre et sidste forsøg på at afværge den fare, fruén og den lille pige var i. Christiansen standsede, støttede det ene knæ mod jorden, lagde riffelen til skulderen og havde fingeren på aftrækkeren, da der pludselig skete noget, som der ingen forklaring er på. Tyren svingede til siden og satte ind over marken i en helt anden retning end hidtil. Den øjeblikkelige fare var overstået, og tyren havde foreløbig frelst sit liv, da Christiansen sjældent skød forbi.

Nu kom der flere af gårdens folk til, og de fik tyren drevet tilbage og ind i

gården, og her løb den hen over møddingen, hvor den sank i og sad fast uden at kunne slippe løs, hvor meget den end anstrengte sig. Den blev omringet af gårdens folk, og den mand, der havde svigtet sin post i den vestre port, kom nu farende med sin fork og jog den langt ind i tyrens bagdel, mens den sad hjælpeløs fast i møddingen. Alle de andre syntes, det var usselt gjort, men sådan er vi mennesker. Man fik nu et stærkt reb bundet i tyrens næsering og fik den gravet ud af møddingen og trukket ind på sin plads i kostalden. Og denne plads forlod den ikke, før den blev solgt og ført til slagtebænken, og det var så enden på den.

Der var ikke noget ondt i Herman Christiansen, og på mange måder var han sikkert et godt menneske. Han brugte en gang imellem et udtryk, der nu næsten helt er gået af brug, hvilket er skade, da det unægtelig både er smukt og let at forstå. Når der var noget, han ville forsikre rigtigheden af eller love at gøre, kunne han sige: »Det giver jeg mit æresord på!« Og når Christiansen havde sagt dette, kunne man roligt stole på, at det, han havde sagt, passede, eller at det, han havde lovet, ville blive opfyldt. Han levede sit liv efter sin egen opfattelse. Men han havde ikke evne til at forstå eller tilpasse sig forholdene, som de udviklede sig, og måske var det derfor, det gik ham som det gjorde.

Mange år senere, da han var blevet gammel, gik han ud i skoven en dag med sin bøsse og sine hunde. Da han ikke kom hjem om aftenen, blev man urolig, og der blev sendt folk ud for at lede efter ham. De fandt ham, men han var død. Der blev sagt, at han havde skudt sig selv. Han havde ikke været i stand til at klare den sidste termin, og nu var han kommet til vejs ende i den skov, han elskede højere end noget andet i verden, dræbt af den bøsse, han forstod at bruge som få andre, og som han skattede så højt, og i selskab med sine trofaste hunde, som ingen andre måtte røre ved. Det holdt ikke hårdt at finde ham, for hundene holdt vagt over hans lig, og de sad og tudede, så man kunne høre det over hele skoven.

Herregården Rask er ikke mere, men derfor skal du ikke græde. Der kom aldrig noget godt ud af Rask, mens den var herregård. Først da dens jord blev udstykket til små bøndergårde, kom der fremskridt. Selve hovedbygningen eller slottet bliver nu benyttet som et hjem for mindre begavede medlemmer af samfundet. Bygningen er gammel, men meget smuk og vel vedligeholdt. De gamle voldgrave er der endnu såvel som den store have og skoven i nærheden. Det hele virker som en ualmindelig smuk plet af gamle Danmark.

*

Med »Dansk Biografisk Leksikon«, »Horsens Avis« og »Horsens Folkeblad« som kilder kan følgende efterskrift gives til Thorvald Andersens beretning.

Hermann Christiansen blev født den 20. juni 1829 i Flensborg, hvor hans far, grosserer og kgl. agent Christian Andreas Christiansen, ejede et rigt handelshus, desuden købte han 1826 det holstenske gods Lehmkuhlen ved Preetz, hvor han døde 1831. Han var gift med Rahel Jeannette Kuhlenkamph, født i Celle i Tyskland, men af fransk huguenotslægt. Efter mandens død boede hun på Lehmkuhlen til 1842, da hun solgte godset og bosatte sig i Flensborg, hvor hun under navnet »Tante Agent« dannede et strålende midtpunkt for de toneangivende kredses selskabelighed. Både før og under treårskrigen optrådte hun og hendes familie dansk patriotisk. Christian den Ottende og Frederik den Syvende var gæster i hendes hjem, når de kom til Flensborg. Hun døde 1867.

Hermann Christiansen købte Rask Hovedgård i juni 1855. Han blev gift med Vilhelmine Marie Catharine Schytte, datter af den kendte politiker, oliemøller i Horsens Frederik Vilhelm Schytte, f. 1800, d. 1873, og Henriette Utke, f. 1802, d. 1888. Schytte var stænderdeputeret i Viborg, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, landstingsmand 1849—53, folketingsmand 1858—64.

I det offentlige liv tog Christiansen del som medlem af Skanderborg amtsråd i en lang årrække, indtil han ved valget i foråret 1892 trak sig tilbage. Han var medlem af Horsens Landbrugsforenings første bestyrelse og senere i flere år foreningens formand. Endvidere formand for Dansk Kennelklub. Den race, han indførte og bragte til høj kultur herhjemme, var Gordon-settere, engelske langhårede hønsehunde.

Om Christiansens død meddeles, at han ene gik ud på jagt ved nitiden om aftenen den 17. juni 1902. Ved titiden lød der et skud fra skoven, men da han endnu ikke var kommet hjem kl. 11, blev man ængstelig og lod ham eftersøge. Han blev først fundet kl. 1 om natten i nærheden af gården, hvor der siden er rejst en mindesten for ham. Den tilkaldte læge konstaterede, at han var død af et slagtilfælde, så det almindelige rygte, at hans død var selvforskyldt, havde ikke noget på sig. — »Horsens Avis« skriver i et blomstrende sprog: Gamle godsejer Christiansen er død i den skov, han elskede, en junaften, mens rågerne har »smælet«, mens mosekonen bryggede i engene, ræven listede sig over de månebelyste udhugninger i skoven. Han døde der, hvor han, som den brave jæger, den naturelsker, han var, burde dø. Og mange brave jyske jægere vil, når de mindes hans navn, tillige huske mange timer tilbragte med den sportlig fineste, muntreste og mest udholdende jagt i hans selskab. I engene langs Gudenåen, hvor slanke Gordon-settere søgte og stod for bekkasinerne, i Rask skove på pürschjagt efter bukkene, under septemberhimlen, når hønserne puttede sig mellem de blanke roeblade. Kan være, at de solstråler, der faldt over hans livs aften, af og til overskyggedes af noget af den modgang, livet let giver. Nu er den gamle herremand død i sin skov, på sin jord, blandt sine dyr og sine bøgestammer. Mange vemodsfyldte, gode og taknemlige vennetanker vil i disse dage strømme mod den gamle jyske gård.

Den sidste rigtige »Herre« til Rask blev begravet den 23. juni 1902 fra Hvirring kirke. Pastor Andersen i Åle talte over ham og sagde blandt andet: Gud havde givet denne mand et godt hjerte og en fintmærkende modtagelig sjæl. Han havde gjort det mest mulige ud af disse gaver og var til det sidste den milde, fine, noble personlighed, som vi alle kendte og holdt af.

SANDAGERS MØLLE

AF THORVALD MADSEN

I Østjydske Hjemstavns årbøger for årene 1953, 54 og 55 er der skrevet om de to Fillerup-møller og Skægs Mølle, der alle hører under Rathlousdals gods. Endnu er der to møller ved Odder Å at berette om: Sandagers Mølle og Odder Nedermmølle, der begge i fæstetiden tilligemed Stampemøllen hørte under Rodstensejes gods. Den sidste ligger ikke ved samme å som de andre møller, men ved en bæk, der på sin vej mod havet løber sammen med Odder Å.

Når vi ved så god besked med disse tre møller, er grunden den, at de vigtigste historiske kilder om dem, navnlig fæste- og skifteprotokollerne for Rodstensejes gods og desuden Odder sogns ældste kirkebog (1655) samt Hads herredstingbog, er så vel bevaret og let tilgængelige på Viborg landsarkiv, at man med lethed kan finde rede i møllefæsternes navne helt tilbage til matrikelårene i sidste halvdel af 1600-tallet.

I Århus Stifts Årbøger for 1943 s. 16 og 17 meddeler Chr. Høllskov lidt om Tues og Sandagers Mølle, hvilke han opfatter som to selvstændige møller. Det er ikke helt korrekt, idet disse to navne hører til en og samme mølle. Oprindelig hed den Tues Mølle, vel opkaldt efter en mand, der hed Tue, og dette navn beholdt den til tiden omkring 1800. Men da den i 1787 fæstedes af »velædle Sg. Niels Sandager og senere (1802) efter hans død (1799) købtes til selveje af hans efterlevende datter, Øllegaard Sandager, blev møllen af egnens befolkning kaldt for »Sandagers Mølle«, hvilket navn den hidtil har beholdt.

Det er såre vanskeligt at finde rede på de gamle vandmøllers første oprindelse. Kyndige historikere som St. B. Bøcher vil mene, at de større vandmøller stammer fra midten af 1100-årene. Det er da heller ikke muligt at tidsfæste møllerne ved Odder Å. For Tues Møllens vedkommende nævnes den i 1607¹⁾ som hørende til kronen, formodentlig under lensmanden på Åkær, der på dette tidspunkt var kongeligt slot og sæde for en lensmand.

Hvis møllen har eksisteret i slutningen af 1500-årene, må den have tilhørt det gods i Hads herred, som kong Frederik II i 1580 forskaffede sig ved mageskifte. For de store skoves og jagtens skyld ønskede han det skovrige herred lagt ind under kronen. Det lykkedes ham også nogenlunde, i alt fald tilegnede han sig Loverstrup (senere Rathlousdal) og Hovedstrup (senere Rodstenseje) med tilliggende gods i henholdsvis 1580 og 1581²⁾.

Uden tvivl har Tues Mølle været omgivet af skove. I flere officielle skrivelser benævnes den som »Odder Skovmølle, beliggende ved en Wildbech, der kommer ned af skoven«.

I 1689 sælger og skøder skrædder Rasmus Mogensen til admiral Jens Rodsten et skovskifte, der kaldes »Tues Enemærke«, der ligger »sønden for Tues Mølle og Møledam udi Odder Skov«. 1693 fik admiralen ligeledes skøde på skovejendommen »Abildgården«, der lå norden for møllen³⁾.

Skønt og skjult må den gamle vandmølle have ligget i skovene ved en »Wildbechs« rislen. Selv i vore dage ligger den som et yndigt stykke romantik midt i Odder by. Endnu styrter det opstemmede vand fra dammen ned i ålejets dyb; men vandhjulet findes ikke mere, tidens krav satte det ud af funktion. Alligevel — står man ved dammen og lytler til vandets rislen gennem stigbordet, bliver man let mindet om Chr. Winthers smukke vers fra »Hjortens Flugt«, hvor han skildrer en dansk vandmøllers skønne beliggenhed »dybt og dulgt« i landskabet med hulvejen snoende sig forbi den:

»Hvor klare Skovbæk risler
bag Bøgenes Skjul,
en Vandmølle vælter
sine brusende Hjul.
Den ligger dybt og dulgt,
og Hulvejen snor
sig nær forbi Huset
og ned mod Bolefjord«.

For godt tre hundrede år siden, i 1657 og 58, da svenskerne gjorde indfald i Jylland, blev Åkær len stærkt hjemsøgt af fjendernes hærgen og brænden. De havde kvarter ved Skanderborg i 1658, men en part af dem blev sendt til Hads herred, hvor de optrådte ganske forfærdeligt. Mange steder blev der så underlig stille og øde i de små sammenkrøbne landsbyer, når fjenderne atter drog bort. Gårde og huse afbrændtes, og plyndringer hørte til dagens orden. Modstand var ikke at tænke på, og gjorde man det alligevel, betød det i reglen døden.

Hvordan de mere velhavende møllere langs Odder Å slap fra denne frygtelige hjemsøgelse, ved vi ikke meget om, men de er sikkert ikke gået ram forbi. Kun en ganske lille oplysning fra Odder kirkebog om en hændelse i Tues Mølle får os til at tænke på, om der her er gjort modstand. Det er først på året 1658, at præsten, den udmærkede mand, Christen Hansen Blichfeldt, skriver i sin kirkebog: »Jørgen Møllers søn i Tues Mølle blev ihielschødt af de svenske«. Kort efter sker noget lignende i Odder by. Præsten skriver: »Rasmus Lundzøn af Odder by blev ihielslagen af de svenske«⁴).

Alene disse to kirkebogsoptegnelser siger os lidt om, hvor spændte og vanskelige forholdene har været i Hads herred under svenskekrigen, og værre blev det, da vore såkaldte »hjelpetropper«, polakkerne, trådte til; de gjorde omtrent rent bord, hvor de kom frem.

Det er egentlig først med matrikelårene i sidste halvdel af 1600-tallet, man med sikkerhed får noget at vide om navnene på Tues Møllens fæstere. Kommisjonsmatriklen af 1662 nævner således Jørgen Knudsen som fæster af møllen. Mon ikke det var hans søn, der blev »ihielschødt af de svenske«? Matriklen siger også, at fæsterne af møllen skal svare i mølleskyld 12 $\frac{1}{2}$ td. hartkorn samt 1 skp. byg til Odder kirke. I den store låndmålingsmatrikel 1688 hedder det, at Knud Jørgensen — sikkert en søn — er bruger af møllen, og at hans mølleskyld da er halveret til 6 td. 3 skp. 3 fdk.

I Rodstensejes fæsteprotokol, der begynder 1719, hedder en af de først indførte Mogens Rasmussen. Om ham siges der, at han får Tues Mølle i fæste, og at han må beholde den »ald sin lifstid på betingelse af, at hand til Voldborrig-

Sandagers Mølle ca. 1895.

dag betaler til mig (oberst Rantzau) eller min fuldmægtig 18 rdl. og tillige måler alt mit korn. Han skal holde møllen vedlige og forbedre både husene såvel som mølleværket. Til indfæstning har Mogens Rasmussen gifvet mig det huus i abild-halven i Odder by, som Philip Snedker nu beboer, og som mig skal gifves fuldkommen skiøde, når forlanges«. Møllen var meget brøstfældig, da Mogens Rasmussen fæstede den, hvorfor han af herskabet modtog hjælp til istandsættelsen, men han skal give salig Knud Mogensens enke ophold, så længe hun lever, »hvor-til han må beholde den sorte ko, som er gifvet ham af undertegnedec«. Fæstet er underskrevet af oberst Frederik Chr. Rantzau på Rodstenseje 13. juni 1719.

Mogens Rasmussen var blevet gift i 1712 med Kirsten Rasmusdatter, og i deres ægteskab var der to børn, Maren Mogensdatter og Rasmus Mogensen. I skiftet efter faderens død i 1735 er børnene henholdsvis 22 og 20 år gamle. Datteren opholdt sig hjemme hos moderen, hvorimod sønnen opholdt sig i Amsterdam i Holland. Det var et magert skifte, idet der kun var 75 rdl. til deling mellem enken og de to børn. Sønnen hører man ikke mere til, formodentlig er han død i udlandet. Men datteren Maren blev ved sit ægteskab med sognedegnen i Odder, Lauritz Christensen Begtrup, stammoder til en stor og vidtforgrenet slægt, der i henseende til folkelig kultur og videnskab fik overordentlig stor betydning for Danmark. Her skal blot nævnes afdøde Holger Begtrup, en af den danske højskoles mest prægnante skikkelser.

Begtrupslægten stammer fra byen Vistoft sogn på Mols, hvor Lauritz Christensen Begtrups farfar var herredsfoged. Faderen Christen Lauritzen Begtrup, der var student fra Ebeltoft latinskole, virkede først som sognedegn i Agri, men blev ca. 1720 kaldet til sognedegn for Odder-Tvenstrup menigheder af herskabet på Rodstenseje, der desuden i 1727 gav bevilling til, at sønnen Lauritz måtte blive hans medhjælper og senere hans efterfølger i embedet, hvilket godt kunne gøres nødigt, da der foruden kirkens arbejde også var en børneskole at passe. Christen L. Begstrup døde og blev begravet i Odder 21. august 1742. Han havde da forlængst trukket sig tilbage til fordel for sin søn.

Da den 27-årige Lauritz Begtrup i 1737 giftede sig med den 24-årige Maren Mogensdatter, afstod svigermoderen sit møllefæste til sin »velagtede og hæderlige« svigersøn⁵⁾.

I Lauritz Begtrups fæstebrev, der er udstedt af oberst Malthe Sehested til

Rodstenseje, hedder det, at han må »nyde, bruge og beholde Thues Mølle på følgende conditioner, at hand årlig til Philipi Jacobi rigtig betaler udi reede penge 26 rdl. Mod disse penges erlæggelse skal hand være fri for ald anden tyngte, forandring eller pålæg sin livstid af mig alleene og mine efterkommere. Husene og møllerværket haver hand selv at holde vedlige og forbedre, så og svarer alle kgl. skatter, som nu er eller som herefter påbydendes vorder. Ydermere skal mine bønder rydde mølledammen på belejlig tid, når det måtte behøves, så og skal hand nyde sin behøvede stavre og gierdsel til sine gierder. Degneboliget, som han fratræder til førstkommende Mecheli uden videre andsvar beholder jeg til egen dispensation så længe Lauritz Chr. Begtrup lever, hvilket af mig holdes i sådant stand, at bemeldte Begtrup og hans arvinger for samme degnebolig skal blive uden ald andsvar. I det øvrige haver hand sig efter loven og kgl. anordninger allernådigst at rette og forholde. Til bekræftelse under min hånd og zignete.

Rodstenseje dend 1. Februar 1737.

Malth e Sehested.

Om sine indtægter af degneembedet meddeler Lauritz Begtrup 1772 til biskoppen i Århus^o):

Degneboligen er et hus her i Odder bestående af 9 fag og et lidet tværhuis af 2 fag, hvortil ikke er det mindste avling (lå ved kirkegårdsdiget).

Degnetraver nydes ikke, men korn i skæppen, som i alt beløber sig til 15 fd. byg, hvoraf svares årligt til Århus latinske skole 3 fd. efter hvert års kapitelstakst.

Offer til de 3de store højtider kan beløbe sig til for hver offerdag 9 a 10 rdl.

Nannest (naturalydelse til præst og degn) falder her aldeles intet af undtagen i Tvenstrup sogn, hvor degnen nyder 1 snes æg af hver gård, og i Odder sogn af hver af de 5 møller 1 skp. sigtet rugmel arlig.

Degnen i Odder får om året af hver gårdmand i sognet en havrekærv, som kan beløbe sig til 2 a 3 traver.

Ved St. Hans nyder degnen mælk til sine oste i hver by.

Degnen betaler årlig i familieskat 1 rdl.

Odder 21. Oktbr. 1772.

L. Begtrup.

Hvad Begtrup her har opgivet til Biskoppen var kun hans visse årlige indtægt, der dog kunne svinge noget fra år til år. Men der var også uvisse indtægter, som man talte lige så lidt om i hine dage som i vore. Til disse hørte bl. a. offeret ved bryllupper og barsedåb, og ikke mindst honorarer, når bønderne, der ikke var stive i skrivekunsten, skulle have noget skrevet hos degnen. Alt dette var slet ikke nogen ringe indtægt, ikke just ligeså meget som den faste løn, men dog derop imod. Man må huske på, at Odder var et både stort og folkerigt sogn, hvis beboere, navnlig gårdmændene, sad nogenlunde godt i det efter tidsforholdene.

Det blev et langt og virksomt liv, Lauritz Begtrup og hans hustru Maren Mogensdatter fik både som degne- og møllefolk i Thues Mølle.

Nye offentlige forordninger blev udstedt i deres levetid, bl. a. om et forbedret skolevæsen, men desværre også strengere forhold for bønderne. Stavnsbåndet strammedes, og landmilitisen blev oprettet. Allerede i 1735 fik biskopperne i de forskellige stifter til opgave at indhente oplysninger hos præsterne, om der fand-

Sandagers Mølle ca. 1906.

tes skoler i deres sogne, eller om nye burde oprettes, desuden om degnenes evner til at undervise.

Sognepræsten i Odder Jens A. Kragballe skriver i sin indberetning 1735 til bispem: »Om Lauritz Christensen Bechtrup kand jeg på min samvittighed bevidne, at hand i alle behøvende tilfælde sit embede flittig og forstandig forestår, så og fører et christeligt liv og levned med sømmelig ædruelighed og ærbarhed i ord og gierning uden nogen slags vitterlig forargelse«.

Senere i 1739 meddeler provsten Jacob Steenstrup i Torrild, at »Lauritz Chr. Bechtrup er bekvem til at holde skole og har i mange år holdt skole for sin gamle fader, der endnu lever, men er meget affældig og kand ej meer assistere i kierchen«. Provsten anfører sluttelig, at da »Odder sogn er folkerigt, og degnen ved mange forretninger i kierchen på de søgne dage ofte må drages fra skolen, behøves der en substitut (medhjælper), der i hans sted og stedse kunne passe ungdommen«⁷). Det varede noget, inden »substituten« kom, men da det endelig skete engang i 60'erne, var Begtrup snart en gammel mand, der nok kunne trænge til at blive aflastet for en del af sit omfattende virke.

Familien Begtrup boede på den gamle mølle. Hvordan livet har formet sig for dem, ved vi intet om. Men uden tvivl har der været livligt samkvem mellem møllerfamilierne langs Odder A.

I Fillerup Overmølle boede tingskriveren Knud Engelbreth og hans hustru Marie Elisabeth Worsøe. Foruden sin krævende virksomhed som Hads herreds tingskriver var han også organist ved Odder kirke på samme tid, som Lauritz Begtrup var sognedegn. Utænkeligt er det da ikke, at deres fælles arbejde ved

kirken kan have ført til et vist samarbejde og sikkert også til selskabelig omgang⁸⁾.

I Skægs Mølle boede fra 1740—46 Gerth Mathiasen Brøndsted, gift med Anne Sophie Worsø, en søster til tingskriverens hustru. Efter Brøndsteds død i 1746 blev en søn af den meget velhavende Hans Mortensen i Fillerup Nedermølle, Hans Hansen Møller, fæster i Skægs Mølle og gift med møllerenken. Efter hendes død i 1767 giftede han sig med præstedatteren Cecil Jordhøj fra Elbæk præstegård. Også med disse familier havde Lauritz Begtrup og hustru megen omgang, de var jo nære naboer, og der var nok af børn i begge møllehjem til at holde forbindelsen vedlige⁹⁾.

At der også har været samkvem med møllefolkene i Odder Nedermølle er sikkert nok, eftersom Lauritz Begtrups datter, Mette Margrethe, blev gift med møllersønnen derfra, Jørgen Bisgaard. Om dette ægtepar og deres efterkommere vil der senere blive fortalt under Odder Nedermølle.

I Lauritz og Maren Mogensdatters ægteskab var der 7 børn, der alle blev født i Thues Mølle og døbt i Odder sognekirke.

1. Mogens Lauritzen Begtrup, født 3. juni 1738, død 1739.
2. Dorthe Sophie Ld. Begtrup, født 22. december 1739, d. 18. november 1802, gift 26. november 1779 med forvalter Niels Sandager, der fik fæste på møllen 1787.
3. Kirsten Ld. Begtrup, født 23. maj 1741, gift 1790 med skovrider Hampe.
4. Mette Margrethe Ld. Begtrup, født 20. april 1742, viet 25. september 1772 i Astrup kirke til Jørgen Bisgaard af Odder Nedermølle.
5. Christen L. Begtrup, f. 25. maj 1743, sognepræst for Astrup, Tulstrup og Hvilsted menigheder, 1. gang gift 16. oktober 1772 med Anna E. Scheebye, død 14. september 1792, 2. gang 18. juni 1806 med Constance Krarup. Præsten døde i Kolding 1809.
6. Sophie Amalie Ld. Begtrup, født 28. april 1744, død 1805, gift med forvalter Søren Asch på Krenkerup, senere herredsfoged på Lolland og ejer af Søholt.
7. Øllegaard Ld. Begtrup, født 2. oktober 1748, død 12. marts 1804¹⁰⁾.

Med undtagelse af den første og den sidste kom alle børnene i gode stillinger. Lauritz Begtrup oplevede den glæde at se sin søn Christen som sognepræst i de nærliggende Astrup-Tulstrup-Hvilsted sognemenigheder, hvortil han kaldtes 1767. Han var ikke alene en dygtig præst, men han var også en anset og driftig mand, der i 1796 udnævntes til konsistorialråd, en gejstlig æreslitel. Han må også have været en velhavende mand. Han ejede Astrup kirke, og inden han giftede sig i 1772, havde han opbygget en stor, smuk herregårdsagtig præstegård, som han omgav med en pragtfuld have på 4 td. land. Hvorledes han har fået råd til at bygge så fint og fornemt, vides ikke med sikkerhed. Hjemmefra har han næppe fået megen hjælp, der var mange børn, og hans præsteuddannelse havde kostet meget. Både præstegårdens hovedbygning og haven står den dag i dag og vækker almindelig beundring for sin skønhed. — Om denne præst har nuværende pastor Birch Andersen i Astrup skrevet en fortrinlig artikel i Østjydsk Hjemstavn 1946.

I de første 5 år af Christen Begtrups præstetid i Astrup var han ugift. Uden at man ved noget bestemmer derom, har han sikkert haft et par af sine mange søstre til at udføre den huslige gerning i hjemmet. Det var jo netop i disse fem år, at den store have blev anlagt, og i alt fald blev også den nye hovedbygning

opført, så det var godt nok at have al den trofaste hjælp, han kunne få. Mon ikke en af disse søstre har været Mette Margrethe? Hun nævnes mest i forbindelse med præstehjemmet i Astrup, her blev hun viet, her søgte hun til under sine svaghedsperioder, her døde hun, og på Astrup kirkegård ligger hun begravet.

Da den store, smukke præstebolig i 1772 var færdigbygget, hjemførte præsten den 16. oktober sin yndige 18-årige brud Anna Elisabeth Scheebye, en datter af krigsråd Scheebye til Østrupgård på Fyn; men da var Mette Margrethe borte. Knap en måned før hendes broders giftermål blev hun i Astrup kirke viet til møllersønnen Jørgen Bisgaard fra Odder Neder mølle, der havde fæstet Holbæk vejrmølle i Rougsø herred. Da hendes første og eneste barn blev døbt 24. august 1774 i Holbæk kirke, var også hendes bror præsten fadder, og hans unge hustru bar barnet frem til dåben og kaldte det Marie Kirstine.

Det kan næppe heller betvivles, at præstens aldrende forældre, sognedegnens fra Thues Mølle, ret ofte har gjort besøg hos sønnen i Astrup præstegård; der fandtes både heste og rejsevojn i møllen, og mens byggeriet stod på, og den store have blev lagt an, var et godt råd ikke at foragte af Lauritz Begtrup, der ligesom sine præsteslægtinge i Vistoft på Mols var en både praktisk og interesseret havemand.

Ved slige besøg er de vel truffet sammen med herskabet på Rantzausgave, ritmester Ditlev von Pentz og hans frue, hvem de kendte helt godt fra Rodstenseje. Ritmesterinden, Øllegaard Rodsten Sehested, var datter af enkefru Sophie Amalie Sehested, »den gode frue« på Rodstenseje¹¹). Også den ugifte forvalter på Rantzausgave og forpagter på Røjpgård Niels Sohnagger (senere Sandager) er de utvivlsomt truffet sammen med i præstegården, hvor han hørte til den faste omgangskreds. Ingen anede dengang, at han skulle blive arvtager af og svigersøn i Thues Mølle. Det oplevede Lauritz Begtrup ikke, han døde 9. januar 1778, omtr. 70 år gl. Hans enke, gamle Maren Mogensdatter, drev nu møllen videre ved betroet medhjælp. Til sognedegn i Odder-Tvenstrup menigheder blev Abraham Friis kaldet af herskabet på Rodstenseje. Han var søn af degnen i Ø. Tørslev og student fra Randers latinskole.

Men året efter Begtrups død skete der så dette, at hans ældste datter Dorthea Sophie blev gift 26. november 1779 med Niels Sandager. Hun var dengang en moden kvinde på 40, og han var 35 år. Vielsen blev foretaget af brudens bror, Christen Begtrup i Astrup kirke.

Niels Sandager.

Hans efternavn, Sandager eller Sonager, Sohnagger, som han først kaldte sig, er sikkert ikke hans døbenavn, det er et, han enten har taget sig eller har ladet sig kalde med. I skiftet efter hans død nævnes en Søren Enevoldsen fra Eriknauer som hans bror. Faderen, Enevold Sørensen, selvejer i en af gårdene i Eriknauer, havde i sit ægteskab med Abalone Jensdatter mindst 4 børn, der alle var sønner. De er døbt i Hatting kirke: Søren E. døbt 1742, Jens E. 1744, Niels E. 16. marts 1746 og Peder E. 1751.

Når nu Søren Enevoldsen i skiftet efter Niels Sandager bliver nævnt som den afdødes bror, må man vist gå ud fra, at Niels Sandager er identisk med den Niels Enevoldsen, der døbttes 1746. Han døde i Odder den 2. januar 1799, 55 år

gl. Hvis ovennævnte forhold er rigtigt, skal Niels Sandager altså være født i Erik-nauer og døbt 16. marts 1746 i Hatting kirke¹²).

Hvor han forøvrigt først har haft sine veje og sit virke ved man intet om. Vi møder ham først omkring 1770 i Hvilsted sogn, hvor han var forvalter på Rantzausgave og forpagter af den gamle, nu forlængst forsvundne Røjgård, hvis jorder i 1838 blev lagt under Lethenborg i Hylke sogn. Forpagterstillingen må vist være ophørt 1774, da Røjgård, der hørte under Rantzausgave, blev solgt af ritmester von Pentz til Andr. Munk. Hvornår forvalterstillingen er tiltrådt og ophørt, ved man intet om, formodentlig er den ophørt i 1777, da ritmesteren solgte Rantzausgave til kammerråd Kristen Lanng.

På Rantzausgave blev Niels Sandager kendt med Drude Mette Mossin, kammerjomfru hos ritmesterinden. Hun var født 27. marts 1741 i Båstrup, Hylke sogn, som datter af sognedegn Jørgen Berthelsen Mossin og hustru Elisabeth Cecilia Hirtznach, der boede i byens gamle rytterskole¹³). Bekendtskabet førte hurtigt til et intimt forhold, der gjorde bryllup nødvendigt. De havde løst kongebrev, og deres stuebryllup blev holdt på Rantzausgave, hvor præsten Christen Begtrup viede dem den 24. oktober 1771. Som rette ægtefolk at være boede de nu sammen på Røjgård en kort tid, ja — kun en meget kort tid. Knap en måned efter brylluppet, den 20. november, fødte Drude Mette på Røjgård en datter, men samme dag døde moderen¹⁴). Det var en både glædelig og tragisk dag for Niels Sandager, for hvem situationen må have været såre vanskelig. Han stod nu ene med sin lille pige. Hun blev hjemmedøbt og fik i dåben navnet Øllegaard, opkaldt efter Ditlev von Pentz's frue.

Hvem der nu fik opgaven at passe det lille nyfødte barn, kan vi kun gisne om. Man kunne jo tænke sig, at mormoderen, degneenken fra Hylke, Elisabeth Hirtznach, har taget sig af hende. Men et er sikkert, at da Øllegaard var 8 år, fik hun sig en stedmor, som hun, efter hvad man kan skønne, kom til at holde meget af.

Som ovenfor nævnt blev Niels Sandager anden gang gift med Dorthea Sophie Begtrup fra Thues Mølle.

Dette giftemål kom nok også såre belejligt for den gamle møllerenke. Uden tvivl blev Niels Sandager sin svigermor til stor hjælp med møllens drift. Underligt nok hun ikke straks afstod sin fæsterettighed til møllen, men det skete først 18. december 1787, da hun døde, 75 år gl. Kort efter, den 25. december, fæster Sophie Amalie Rantzau sl. Sehesteds til Rodstenseje til »velædle seigneur Niels Sandager den mølle, som hans svigerforældre har haft i fæste, men som nu er døde«¹⁵).

Her i møllen fik nu den 8-årige Øllegaard Sandager sit fremtidige hjem, og her fandt hun en anden lille moderløs pige, den 5-årige Marie Kirstine Bisgaard, datter af mølleren Jørgen Bisgaard og Mette Margrethe Begtrup, der, som før omtalt, døde i Astrup præstegård 1775.

I folketællingen den 1. februar 1787 er endnu opført den gamle Maren Begtrup samt Niels Sandager og hustru Dorthea Begtrup tilligemed Marie Kirstine, som da er 14 år, derimod er Øllegaard ikke opført; formodentlig er hun flyttet til en eller anden af familiens medlemmer, eller hun har sig en almindelig tjene-steplads.

Den gamle Thues Mølle var stort set i forfald, da Niels Sandager efter sit giftemål med Dorthea Begtrup bosatte sig i møllen. Lauritz Begtrup havde nok

holdt den nogenlunde i stand i de 50 år, han havde den i fæste, men alligevel var der gået stærkt slid på den. En vandmølle, der er udsat for stærke rystelser, trænger jævnlig til eftersyn og reparation. Det blev nu Niels Sandagers opgave efter svigermoderens død i 1787 at foretage en større reparation, som det også var hans pligt efter fæstebrevets indhold. Hvor store reparationer og forandringer han har foretaget, kan ikke helt beskrives, men da møllen i 1800 bliver takseret af brandsynet, erklæres den for godt vedligeholdt og forsikres for 2000 rdl.¹⁶⁾

I de 20 år (1779—99) Niels Sandager var bosat i Odder oplevede han mange af de forandringer, der skete med bondestanden, men han så dem ikke fuldt virkeliggjort. Allerede før han døde, havde herskabet på Rodstenseje fået kgl. tilladelse til at bortsælge bøndergodset, hvilket dog ikke blev til noget før efter århundredskiftet. Men den mulighed ligger nær, at Niels Sandager har tænkt sig at blive selvejer af sin mølle — har måske også talt derom til sin hustru og datter. Det skulle dog ikke blive ham, der satte foden under eget bord.

Den 2. januar 1799 døde Niels Sandager, kun 55 år gl. Der findes et skifte efter ham, foretaget af forvalter Hans Chr. Møller på Rodstenseje på herskabets vegne. Det er ret interessant, fordi det, som før omtalt, giver et fingerpeg om, hvorfor Niels Sandager stammede.

Først den 2. juli 1799 er skifteretten sat i Odder øverste mølle, d. v. s. Thues Mølle, og det hedder således¹⁷⁾:

»Ved skifteforretningen var tilstede madame Sandager med laugværge, hendes broder S. T. præsten, consistorialråd Christen Begtrup fra Astrup. Ligeledes var nærværende jomfru Øllegaard Sandager med sin formynder, hendes farbroder, Søren Enevoldsen fra Erichnavr, samt som vitterligheds mænd, Erik Pedersen sognefoged i Odder og Jacob Christian Sørensen fra Rodstenseje«.

Det kom imidlertid ikke til noget almindeligt skifte, thi førend man tog fat på forretningerne, stod madame Sandager frem tillige med sin laugværge consistorialråden og tilbød, at »hun af Kierlighed til hendes Stifdatter, Jomfru Øllegaard Sandager, samt for at imødegaa videre Ulejlighed, som et ordentligt Skifte vilde medføre, vilde testamentere ovenmeldte sin Stifdatter alt, hvad hun efterlader sig af Indboe, Udboe, Besætning og alt, hvad som fandtes i Møllen efter hendes Død, imod at hendes Stifdatter vilde besørge hendes Begravelse og de Omkostninger, som derved vilde medgaa. Det Stykke Jord, som ligger paa Snærrild Mark og tilforn salig Niels Sandagers Boe forbeholdt, det forbeholder Enken Madame Sandager sig, hvorimod hun med Laugværge forbinder sig til at udbetale ald den Gæld, der maatte være paa Boen, saa at Jomfru Sandagger kunde modtage Boen efter hendes Død, ligesom dens Jord uden at faae andre Udgifter end som Begravelsesomkostningerne, der vilde medgaa ved Madame Sandagers Død.

Derpaa erklærede Jomfru Øllegaard Sandagger med hendes Formynder, Søren Enevoldsen fra Erichnavr, at de fandt sig meget vel fornøjede med Madame Sandagers og hendes Laugværges Tilbud, og at de antog Samme paa den Maade som er meldt, da de saae, at det alleene kunde være Kierlighed, der bevægede Madame Sandagger til det gjorte Tilbud, som blot var til hendes Stifdatters Gavn og Bedste.

Da den Jomfru Sandaggers efter hendes afdøde Mor tilfaldne Arv allerede forlængst er inkluderet i Boen, saa erklærede hun tillige med sin Formynder ikke nogensinde at fordre samme, da hun ved sin Stifmoders Tilbud, som hun allerede har antaget, fandt sig fuldkommen skadesløs«.

»Skifteretten, der fandt samtlige dette Skifte vedkommende forenede, saaledes som ovenfor er meldt, bad, at Madame Sandagger med Laugværge samt Jomfru Sandagers Formynders vilde angive, hvad det efter bedste skønnende og Overlæg ventede Boens Beholdning kunde beløbe sig til. — De angav da, at de efter nøjeste Overlæg og ventede, at Boen ikke kunde, naar Udgifterne vare fradragne, beløbe sig til mere end 105 Rdl. Iøvrigt erklærede Madam Sandager med Laugværge Consistorialraad Begtrup og Jomfru Sandagers Formynders, Søren Enevoldsen fra Erichnavr, at de for alt, hvad som af dette Skifte dependere baade nu og i Fremtiden skulde holde Skifteforvalteren uden Krav og Ansvar i alle Maader. Og da ingen meldte sig med videre Erindring mod dette Skifte, blev det saaledes sluttet og forsynet med vedkommendes Underskrifter.

Datum ut supra paa S.T. Fru Oberstløjtnantinde de Weinigells Vegne.

H. C. Møller.

Dorthea Begtrup.

Som Laugværge for min Søster
Chr. Begtrup.

Paa min Broderdatters Vegne
Søren Enevoldsen

Til Vitterlighed:

J. Chr. Sørensen.

Erich Pedersen, Sognefoged i Odder«.

Det var jo ikke store sager, Øllegaard Sandager kunne få i arv efter sin stedmoder, men skiftet eller testamentet viser, at der i hvert fald udadtil bestod et kærlighedsforhold mellem stedmor og steddatter. Det viser også med al tydelighed, at Øllegaards formynder, Søren Enevoldsen fra Eriknauer i Hatting sogn, var broder til Niels Sandager.

Den 18. november 1802 døde Dorthea Sophie Begtrup sl. Sandagers, 63 år gl. Først da blev købet af møllen aktuelt for Øllegaard Sandager. I tidsrummet fra 1802 til 1810 blev størstedelen af Rodstensejes bøndergods solgt til de på gårdene boende fæstebønder, også en del huse med jord blev solgt til de påboende husmænd. Knap en måned efter madame Dorthea Sandagers død udstedte oberstløjtnantinde de Weinigell til Rodstenseje den 12. december 1802 købekontrakt til »Jomfru Øllegaard Sandagger i Odder øverste Mølle, som hendes forældre hidindtil, og hun efter dem har haft i fæste og beboer med ald sit tilliggende og rettigheder og det med fuldkommen eiendomsret, saaledes som jeg den selv haver ejet, for den summa 2500 rdl. dansk courant«¹⁸⁾. — Det hedder videre i kontrakten, at hun må svare alle gående skatter og afgifter til kongen, og at hun må betale den fastsatte købesum »i sælgerens hus til snapsting 1803, hvorefter der meddeles hende skiøde paa ejendommen«. Skødet udstedtes den 27. juni 1803, da købesummen blev betalt.

Som ansvarlig for kontraktens rigtige opfyldelse fra jomfru Sandagers side attesterer Niels Hansen, en mangeårig betroet medhjælper i møllen, og som vitterlighedsvidne underskriver Jørgen la Cour.

Om Øllegaard Sandager selv har kunnet udrede købesummen er vel tvivlsomt, da arven efter hendes forældre androg sig til 105 rdl.; men ellers har Niels Hansen vel kunnet hjælpe til, thi med ham blev Øllegaard gift den 19. februar 1803. Skødet på møllen blev udstedt den 27. juni 1803, da købesummen blev betalt; men det kom nu til at lyde på Niels Hansens navn¹⁹⁾.

Da møllen overgik til selveje, blev det almindeligt at kalde den »Sandagers Mølle«, og således er den siden blev kaldt.

Det kunne se ud, som om Niels Hansen har opført nye bygninger, dels har han lånt penge, dels er Sandagers Mølle blevet omtakseret til brand i 1810. I denne taksation beskrives møllehuset således²⁰): »Møllehuset ligger med enderne i øster og vester. Det er 7 fag, 10 al. viidt, 14 al. langt, 4 al. højt. Ege under- og fyr overtømmer, murede vægge og tækket med strå. Der er 3 quærne, en rug-quærn, en pillequærn og en brækquærn, desuden er der 2de vandhjul, 40 al. i gennemsnit med alt tilbehør«. — Møllehuset har før været vurderet til 400 rdl., men i taksationen 1810 er den ansat til 3200 rdl., hvilket tyder stærkt på, at det er nyopført. For øvrigt er alle møllens bygninger vurderet højere. I alt er Sandagers Mølle vurderet i 1810 til 6500 rdl. mod 2000 i 1800.

Niels Hansen og hans hustru Øllegaard Sandager havde en lang virketid på deres mølle. De vanskelige tider med pengene, bankerotten i 1813, kom de nok nogenlunde over; det var værst for embedsstanden og den jordløse håndværkerstand, der måtte købe det hårdt nødvendige i dyre domme. Landmændene og møllerne kunne af deres arbejde skaffe sig føden. Hjemmenvævede klæder og lærred var der nok af i skabe og kister, sikkert også en hel del sølv. Hads herreds bønder havde det ikke værst.

Det var først i 1824, de afstod møllen til datteren Dorthea Elisabeth, der blev gift 3 gange. Første gang blev hun viet 23. oktober 1824 til Morten Mortensen, der var møllersvend i møllen. Det var vist ikke med forældrenes minde, dette skete, eftersom Niels Hansen ikke var forlover, men brylluppet var nødvendigt. Ægteskabet varede imidlertid kun ganske kort, kun et år, idet Morten døde 10. sept. 1825, 31 år gl.

Knap et år efter, den 4. juli 1826, blev Dorthea Elisabeth 21½ år gl. atter gift med ungkarl Ole Nielsen Lund, f. 22. august 1768 på Hoved Nedergård i Ørriidslev sogn. Denne gang var Niels Hansen og brudgommens far forlovere. I dette ægteskab fødtes der 9 børn, der alle findes opført i folketællingen 1845, og som alle efter deres død blev begravet på Odder kirkegård.

At Ole N. Lund har opført det endnu stående gamle bindingsværksstuehus, er der en vis mulighed for. Både stil, træ- og murværket kunne tyde på at stamme fra tiden omkring 1830—40. Desuden findes foroven i hovedindgangens dobbeltdøre to ovale ruder; i den til højre står i guld på blålig grund initialerne D.E.L. = Dorthea Elisabeth Lund. Ruden til venstre er blank, men der har sikkert været en lignende rude som den til højre med initialerne O.N.L. = Ole Nielsen Lund.

Hvordan ellers livet har formet sig i Sandagers Mølle i 30'erne, ved vi ikke ret meget om. I et brev, som pastor Gottschalch i Odder har skrevet til sin søn, bemærker han, at han har været til selskab hos møller Lunds i Sandagers Mølle og har haft en fornøjelig aften sammen med Niels Hansen, Lund og »min kirkesanger Niels Gregersen«, der alle var habile whistspillere.

En gammel 88-årig mand, Søren Jensen, der til sin død sidst i tyverne havde sit ophold på kancelliråd Andersens stiftelse, har fortalt mig følgende historie. Hvor meget i den, der er virkeligt og uvirkeligt, må vi lade stå hen: Som ung pige havde Søren Jensens mor tjent i Sandagers Mølle. Det var en streng plads, men møllerfolkene Ole Lund og hans kone var flinke at være ved. De var velhavende og førte stor selskabelighed. Engang ved efterårstide var der som sæd-

vanlig inviteret til stort gilde, mange gæster var indbudte, og der skulle spises flot og godt. Der blev slagtet i lange baner, både grise, høns og gæs. Næsten et helt døgn gik med at tilberede flæskekødet, stoppe pølser, plukke høns og gæs, og da pigerne endelig var færdige ved midnatstid, lå kødet parat i kælderens store sulekar, og de afplukkede høns og gæs hang i kælderloftets jernkroge. Pigerne var godt trætte og sov fast og roligt resten af natten. Der var stilhed og ro i møllegården. Kun den smule vand, der fra mølleværket sivede gennem de lukkede stibord og ned i vandbassinet foran vandhjulet, kunne høres som en svag rislende lyd. Mørkt var det, og ingen så eller hørte, at to mænd med en lille vogn listede langs murvæggen ind i møllegården hen foran de lave kældervinduer. Den ene slog lempelig en rude itu og fik på den måde vinduet af sine hængsler. Den anden, en lille tynd mand, gled hurtigt gennem åbningen ned i kælderen og bemægtigede sig både høns, gæs, kød og pølser, som han smed op til sin kammerat, der stod parat med sække, hvori han puttede det hele og lagde det på vognen. Vinduet blev sat på plads og så gik det ind gennem Vejlskoven. Alt dette foregik så hurtigt og tyst, at ingen i møllerboligen mærkede det mindste.

Gildesdagen oprandt, og pigerne var tidlig på færde. Da Søren Jensens mor ville hente mælk i kælderen til møllersvendenes morgenmad, var hun den første, der til sin forfærdelse så, at alle sulevarer var forsvundet, ikke en høne, ikke en gås var at se. Hun skreg højt ved at se den tomme kælder. Pigerne i køkkenet troede, hun var faldet på det fedtede kældergulv. De skyndte sig ned for at hjælpe hende, men også de opdagede straks den egentlige årsag.

Mølleren Ole Lund og hans kone kom nu også til. Madammen slog hænderne sammen af forfærdelse og råbte, at nu måtte der sendes afbud til gæsterne. Men det ville Ole Lund ikke høre tale om, så måtte gæsterne nøjes med, hvad de havde. Han skulle nok forklare, hvordan det hele var gået til. Vin, øl og punch skulle i alt fald ikke mangle. Hurtigt blev et par høns og gæs slagtet, og lidt andet kødmad kunne vel nok opdrives.

Men hvem havde nu lavet denne skurkestreg? En af møllekarlene opdagede den ituslåede rude, og de mange fodspor udenfor fortalte, at her havde været tyve på spil. Fodspor og hjulspor kunne man følge helt ind i skoven. Ole Lund underrettede politiet og beordrede sine karle til at følge ham ad de ret tydelige spor. Også et par hunde deltog i eftersøgningen. Ikke langt fra den gamle skovridergård standsede hundene ved en hule under et træ, og her fandtes det meste af de rare kødsager indpakket i sække og tildækket med løv. Men tyvene var der ikke, de var kørt videre med deres vogn, og sporet af den kunne følges helt til Randlev, hvor politiet to dage efter anholdt en berygtet og kendt tyvebande med »Kylling-Søren« i spidsen. Under forhørene fremgik det, at det var selve Kylling-Søren og hans medarbejder Rasmus Sjællænder, der havde forøvet tyveriet i Sandagers Mølle.

Men gildet blev holdt med megen munterhed. Gæsterne morede sig over den dristige og forslagne Kylling-Sørens bedrift, og hans mange meriter på Odderegnen blev atter opfriskede.

Hadde 30'erne tilsyneladende været en lys og lykkelig tid, så blev 40'erne en mærkelig tung tid for familien i Sandagers Mølle. Døden gjorde lyst blandt de de gamle eller rettere sagt: den gjorde rent bord.

Først døde den 2. september 1844 den gamle 72-årige Øllegaard Sandager. Hun havde længe været pint af gigtsmerter, og de blev hende til sidst for over-

mægtige. Samme år og samme måned, 22. september, døde også Ole Nielsen Lund af »hidsig feber«, som der står i kirkebogen. Med dette sidste dødsfald blev Dorthea Elisabeth enke for anden gang, men den 3. juli 1846 blev hun som 41-årig gift 3. gang med den 27-årige Søren Poulsen, der var tjenestekarl i møllen. Sært nok, hendes første ægteskab varede kun 10 måneder, det tredje og sidste kun 3 måneder. Dorthea Elisabeth døde 29. oktober 1846, og med hende uddøde den sidste gren af Sandagerslægten på Sandagers Mølle. Hendes mange børn med den anden ægtefælle, Ole Lund, var der gået svind i, ingen af de overlevende fik noget med møllen at gøre. Det sidste af disse børn, Karen Margrethe Lund, døde først 1910 og var da 76 år gl.

Endnu engang havde døden ærinde på Sandagers Mølle. Knap et halvt år efter Dorthea Elisabeths død døde gamle Niels Hansen 23. februar 1847, 78 år gammel. Pastor Gottschalck skriver i kirkebogen, at han fik en »hastig død«. Han var den sidste af de gamle møllere på Sandagers Mølle, der havde haft forbindelse med Begtrup- og Sandagerslægten, og som havde oplevet fæsteforholdet til Rodstenseje.

Men inden den gamle Niels Hansen døde, sørgede han for at få Sandagers Mølle solgt ved auktion, hvilket skete 21. december 1847. Ved auktionen blev proprietær Bay til Ludvigsholm højstbydende med 16.650 rbd. Bay overdrog imidlertid sin ret til at få skøde til møller Niels Hansen fra Borum Mølle. De første år af hans virksomhed som møller i Sandagers Mølle var præget af den tunge skæbne, at han mistede både sin hustru og sit eneste barn. Det var som disse tunge begivenheder lammede hans foretagsomhed. Imidlertid giftede han sig atter 15. juli 1851 med Anne Marie Bull Pedersdatter, en datter af sognefoged Peder Andersen i Odder Bisgaard. Ægteskabet varede kun kort, idet Niels Hansen døde i Sandagers Mølle 29. august 1862. Hvad der kan have bidraget til hans tidlige død, ved vi ikke ret meget om, men den nye tingenes tilstand, efter at mølleriet ved møllenæringsloven i 1857 blev gjort til et frit erhverv (dog først fra 1. januar 1862), kan måske have influeret noget på hans sind og arbejdsevne. Han var en konservativ mand, og han havde i sin tid modtaget møllen med en fast kundekreds, som der ved den nye lov let kunne gå svind i. Loven var god for mange, der ikke var bange for at tage en konkurrence op. Niels Hansen gjorde, hvad han kunne, for at holde på kunderne, men den nye lov, der for bønderne betød frit valg mellem de bestående møller, var ham imod, og måske har han ikke evnet at tage en konkurrence op. Efter hans død i 1862 fortsatte enken mølleriet, men hun giftede sig anden gang med sin møllersvend Hans Sejersen 26. september 1863. Heller ikke dette ægteskab varede længe, Anne Marie Bull døde 1870.

Møllen blev nu atter solgt, denne gang til Rasmus Nielsen, der efter familiens sigende var født i 1831 i Ondrup, Odder sogn. Hans hustru Maren Rasmusdatter var født i Fillerup 23. juli 1837 og døde i København 1924. Rasmus Nielsen købte møllen i 1871. Han udvidede dens landbrug ved af distriktslæge Schäffer, Edvardsgave, at købe alt lægeboligens jordtilliggende, et areal på 24 tdr. land, samt en ladebygning til nedbrydning, 6 køer, 4 får og avlsredskaber. Alt for en pris af 16.000 kr. Formodentlig er mølleriet ikke gået så godt, siden han slog sig på landbruget. Men der er jo også den mulighed, at Rasmus Nielsen har købt disse jorder til senere spekulationsbrug. Han virkede jo i Odder på et tidspunkt, da denne by for alvor tog til at vokse. Foreløbig dyrkede han jorderne rent land-

brugsmæssigt, men midt i 90'erne blev der i Odder pludselig mangel på grunde til at bygge på, og en voldsom ekspansion fandt sted. Da fandt Rasmus Nielsen, at tiden var inde til at sælge sine jorder, der lå klods op ad Odder by. Sidst i November 1895 stod i »Odder Dagblad« følgende avertissement:

»Mandag den 2. december 1895 og mandag den 9. december s. å. kl. 10 form. lader gård- og møllejer Rasmus Nielsen af Sandagers Mølle ved auktion bort-sælge 60 tdr. land, ager og engjord i 15—20 parceller af størrelse 3—4 tdr. land. Jorderne, som for størstedelen er af god beskaffenhed, egner sig på grund af deres beliggenhed på begge sider af Odder-Snærildvejen og i umiddelbar nærhed af Odder særlig til bebyggelse som huslodder. Endvidere opråbes særskilt 9 byggepladser med 60 alens dybde og ca. 40 alens facade langs vejen fra Borrebjerg ned mod Odder, samt sand- og grusgraven, der er ca. 7 skp. land og indeholder en mængde grus. Nærmere ved henvendelse til ejeren eller fuldmægtig Sommer. Odder, den 22. november 1895«.

Salget af disse grunde gik glat, og Rasmus Nielsen tjente sig en god skilling. Men i 1898 døde han, og med dette år er egentlig Sandagers Møllens gamle historie afsluttet. En ny tid oprandt for den, en tid, da en mere moderne mølleforretning trådte i stedet.

Sandagers Mølle blev solgt til købmand Georg Nielsen i Odder og konditor Chr. Petersen, og det er formodentlig disse to ejere, der har ombygget møllen til en vand- og dampmølle, således at den altid kunne være driftssikker. I 1934 købte mølleren Jens Andersen Jeppesen Sandagers Mølle. Han var en dygtig, interesseret mand, der gjorde sig gældende på flere områder, han sad således i Odder sogneråd et par perioder. Men trods dygtighed gik det nok tilbage for ham. Han døde 1954, og den gamle mølle skulle atter sælges, hvilket havde sine vanskeligheder, da den var ved at gå i stå.

Men så skete der noget, der kom Odder Museum til gode. Folketingsmedlem og formand for Odder sogneråd Aage Knudsen vidste godt, at Odder Museum var i trang for større og bedre lokaler til de ret store samlinger, det i tidens løb havde erhvervet. Han fattede den smukke tanke, at sognerådet skulle købe møllen og for en passende leje overlade den til brug for Odder Museum. De øvrige sognerådsmedlemmer billigede formandens forslag, og museets bestyrelse tog med tak og megen glæde imod den gamle Sandagers Mølle, i hvis romantiske idyl, der nu er skabt en værdig ramme om Odder Museums historiske samlinger²¹⁾.

NOTER:

<p>¹⁾ Kronens skoder.
 ²⁾ Rigsarkivet.
 ³⁾ Rodstensejes arkiv. Landsarkivet i Viborg.
 ⁴⁾ Odder kirkebog.
 ⁵⁾ Rodstensejes fæsteprotokol 1719—1894.
 ⁶⁾ Århus bispearkiv: Hads Herredsbogen 1772.
 ⁷⁾ Indberetninger om skolevæsenet 1735 og 1739 findes i Århus bispearkiv.
 ⁸⁾ Østjydsk Hjemstavn 1953.
 ⁹⁾ Østjydsk Hjemstavn 1955.
 ¹⁰⁾ Slægten Begtrup.
 ¹¹⁾ Århus Stifts Årbøger 1915.
 ¹²⁾ Halting kirkebog.</p> | <p>¹³⁾ Hylke kirkebog.
 ¹⁴⁾ Hvilsted kirkebog.
 ¹⁵⁾ Rodstensejes fæsteprotokol.
 ¹⁶⁾ Hads Herreds taksationsprotokol 1800.
 ¹⁷⁾ Rodstensejes skifteprotokol.
 ¹⁸⁾ Købekontrakter i Rodstensejes arkiv i Landsarkivet.
 ¹⁹⁾ Skøde- og panteprotokol for Hads Herred 1903.
 ²⁰⁾ Brandtaksationen for året 1809—10.
 ²¹⁾ En meddelelse om museets flytning og et par billeder af den nyindrettede bygning findes i Østjydsk Hjemstavn 1958 s. 28.</p> |
|---|---|

Alle meddelelser om vielse, dåb og begravelse er taget fra de forskellige sognes kirkebøger, navnlig Odder sogns gamle kirkebog fra 1655. Desuden skal tilføjes, at inspektør Gunnar Holm, Viborg, i forbindelse med sine studier på Landsarkivet har sendt mig mange oplysninger om de forskellige slægter i Sandagers Mølle, for hvilke jeg vider ham megen tak.

SPREDTE MINDER FRA SANDAGERS MØLLE

AF EJNER LAURSEN

Mit barndomshjem, Sandagers Mølle i Odder, som i 1893 ejedes af en murer-mester Rasmus Nielsen i Århus, men af ham var forpagtet ud til min fader, Ole Laursen, har sammen med de øvrige møller i byen været med til at skabe den udvikling af Odder by, som er sket gennem årene. Det at møllerne foruden mel og gryn handlede med salt, sild, reb og tjære, som jo var de fleste artikler, Bønderne købte, resten lavede de jo selv, gjorde sit til, at folk samledes ved møllen, hvor de foruden at handle drøftede nyt med slægt og venner, og til Sandagers Mølle kom folk langvejs fra, lige fra Torrild-Hvilsted, Svorbæk og Kysing, Gylling, Halling o. s. v., så det var jo ikke så underligt, at far kendte en mængde af landboerne i Odder og omegn.

Omkring århundredskiftet var der ikke mange steder, bønderne kunne få deres heste staldet ind, som man sagde, når de kom til byen. Mange kom til Sandagers Mølle, og med lidt god vilje kunne der blive plads til adskillige heste. Var der marked i byen, eller ved andre lejligheder, når folk kom til bys, så kan det nok være, der var travlhed på møllen. Mor havde ikke mindre travlt, hun måtte jo have en ekstra klædebørste parat, og ikke mindst når der var efterårsmarked eller dyrskue, for så skulle jo konen og de større børn med fatter til Odder. Når de så kom til møllen, og hestene blev staldet ind, så skulle konen og børnene gerne ind til mor for »at hejes«, som de sagde, og mor skulle jo da gerne snakke lidt med dem og tage del i deres glæder og sorger. Senere kunne det jo hælde, at en af de små piger, som i sin tid havde været med inde hos mor for at blive »hejet«, kunne komme iklædt sit fineste tøj ind til mor og med et lidt forlegent smil spørge, om ikke der var en besked til hende fra en lige så forlegen og pæn ung mand. Mor var i deres øjne sådan en gjæv kone, så hende kunne de nok betro sig til. Jo mor havde et lunt blink i øjet — romantikken skulle skam have lov at trives.

Da der var et ret godt landbrug knyttet til møllen, bidrog dette til yderligere liv og røre omkring møllen. Far brugte i nogle år at købe magre køer, som så blev fedede med pillemel og enghø, og vi havde tit besøg af kreaturhandlere ude fra Horsens, og handelen foregik gerne med store ord og klask i næverne. For mig lille purk var det en sælsom oplevelse at overvære. Kreaturerne blev undertiden trukket ud af stalden både en og to gange, tilsyneladende var parterne vildt fortørnede, og så, når handelen var i orden, så var det lutter smil og hjertelige håndtryk til farvel.

»Hvad man siger til smeds, på kro eller til mølles, skal man ikke svare for«, siges der i et afsnit af Chr. V's danske lov, og det var sikkert efter den tids forhold en såre fornuftig bestemmelse. Der er noget om talemåden, som siger, at når vinen, specielt brændevinen, går ind, går forstanden ud. Det var jo skik, at møllegæsterne blev trakteret med kaffepunch, og før kaffen blev kendt af befolkningen, med ølhævie, en blanding af øl og brændevin eller, hvis øllet var for tyndt, af brændevin og øl. De fleste steder i de gamle vandmøller kunne man gå direkte fra møllen og ind i gæstestuen; syntes mølleren, at gæsterne tog lidt rigeligt for sig af varerne, råbte han gerne i døren henne mellem møllen og gæste-

stuen: »Tag én till«. Kunderne troede så, at det var meningen, at de bare skulle forsyne sig, men mølleren mente noget helt andet. Det var nemlig en opfordring til møllersvenden om at tage en ekstra portion med toldkoppen. Mølleren fik aldrig rede penge for formaling af kornet, men derimod et strøget mål med toldkoppen for hver skæppe korn, hvis kornet var godt; var det ikke det, så skulle der være top på. Som regel var det ikke godt. Udgiften til kaffe, øl og brændevin skulle jo gerne dækkes.

Nu må man huske på, at før mejerierne kom i gang, var det ikke så meget grutte Korn, bønderne kom med. Svineholdet var ikke stort, og svinene skulle helst fedes med olden. Man har en beretning fra Donslund Mølle om en kone, som klagede sin nød til mølleren, hun syntes, der var så lidt flæsk på hendes slagtegris, den havde endda ædt 3 skæpper korn under hele sin opvækst. Mælk havde den aldrig fået noget af, så det var ikke så mærkeligt, at resultatet blev kummerligt.

Reglen var gerne i Hads herred, at bønderne foretog en møllerejse en gang om måneden, og så havde de gennemsnitlig en halv tønde rug til groft rugmel, det samme til sigtemel, en halv tønde byg til gryn og bygmel, og til jul, hvis der var råd til det og de selv avlede hvede, to eller tre tdr. hvede til hvedemel. Hveden var en kostbar vare. Samme kvanta brugtes til påskehøjtid. I det hele taget syntes det, som om folk havde mere ærbødighed for det daglige brød, især før udskiftningen, den betød jo, at jorden fik en bedre behandling, som gav sig udslag i større kornavl.

På Åkær brugtes gennemsnitligt en tønde malt om måneden til øl. Malten blev malet på Vads Mølle, som dengang hørte under Åkær. I flere år var øllet på Åkær bekendt for at være mere sødt end øllet andre steder fra. Det var dog ikke bryggerens skyld, men mølleren, der var nemlig i en periode en møller på Vads mølle, som toldede lidt dybt af maltsækken og så erstattede malten med havregrutning. Nu var det skik ved hjemmebrygning at komme en dusk havre i øllet for at søde det ganske lidt; men da var havren hel, det søde i havren kunne bedre trækkes ud, når havren var knust, men det var der ingen af d'herrer, der tænkte på, så det gik der som så mange andre steder: den ene arbejdet, den anden lønnen.

Af særprægede personer mindes jeg blandt andre daværende herredsfoged og byskriver Nancke, som ved særlige lejligheder iførte sig uniform, trekantet hat og en kårde ved siden, og vi drenge tog ærbødigt huen af, når han skridtede forbi. Han havde forøvrigt bolig omme bag møllens have, og herredsfogedens have gik som så mange andre haver ned til mølledammen, hvilket forårsagede en skrækelig redelighed. Der havde en vinter været hård frost med is på mølledammen, det blev så pludselig tøvejr i 1½ døgn, hvorefter det igen slog om til frost. Følgen var, at der dannede sig skrogis, som i løbet af en nat fuldstændig stoppede for vandet ved omløbet. Vandstanden i mølledammen steg så højt, at vandet trængte ind i haverne, og kældrene langs åen, deriblandt herredsfogedens, blev fyldt med vand, og det kan nok være, den gode herredsfoged kom i harnisk. Sammen med naboer, som var i samme situation, holdt Nancke møde på åstedet for at drøfte situationen. Resultatet blev, at de i samlet procession kom ned i møllen, og så kan det nok være, den arme møller skulle have sin bekomst. Nancke optrådte i sin værdighed som embedsmand og forlangte mølleren idømt lovens strengeste straf for udvist forsømmelighed ved pasning af omløbsslusen. Far tog situationen med ro, han vidste nemlig bedre besked end Nancke, og da

han i al stilfærdighed bad herredsfogedens følgesvende om at gå hjem og se at få vandet øst op af deres kældre, blev der vaklen i geledderne, nogle af dem skyldte nemlig efter deres forhold far temmelig mange penge, og andre kom tit og bad far gøre dem en tjeneste, så herredsfogeden forlod ene mand skuepladsen udstødende de frygteligste trusler. Resultatet blev, at en vandvæsenskommission afgav en erklæring på, at mølleren var uskyldig, sluserne var i orden og endda en tomme under det tilladte flademål.

Af andre mærkelige individer husker jeg en gårdmand fra oplandet, der i daglig tale blev kaldet »Spar-Knægt« på grund af en slående lighed i ansigtet med et kort af samme navn (hans rigtige navn har jeg aldrig kendt). Han præsterede engang det kunststykke at køre rundt i møllegården med hestene i fuld galop, idet han skreg: »Møller, a vil ha' mit møl'korn!«. Når det så oplyses, at det var kl. 12 nat, og at der i gården var to broer uden rækværk, han skulle over, så forstår man nok, at det var halsløs gerning. Nå, far vågnede jo ved al den støj, og sammen med folkene fik de den gale mand styret tilfreds og ledet ud på en vej, som var knap så farlig at bruge som galopbane. Det viste sig forøvrigt, at »Spar-Knægt« havde nydt et anseligt antal kaffepunche, som dengang kun kostede 1 kr. for 13 stk. Heldigvis var det jo før bilernes tidsalder.

Af de folk, som var beskæftiget ved landbruget til møllen, husker jeg mange typer, som man ikke mere ser, bl. a. havde vi en gammel røgter, kaldet »Gammel-Annis«, han boede i nærheden af møllen sammen med flere familier. Han fortalte ofte os børn nogle frygtelige røverhistorier, som regel i forbindelse med en mølle, og efter hans formening var det kun en vandmølle, som kunne kaldes en rigtig mølle. Når man tænker på, at den åndelige føde, Anders og hans nære venner fik, nemlig »Ugens Nyheder«, som de var 3 familier om at dele, og som de ved fælles hjælp stavede sig igennem, så forstår man, at de var et let bytte for overtro og fantasi. Man må dog ikke deraf tro, de var underbegavede. Fattige folks børn fik jo ikke megen skolegang.

På pladsen mellem møllegården og hjørneejendommen på venstre side af møllevejen har der ligget et lille hus, hvor der boede en væver i den ene ende af huset og en skomager i den anden ende, og begge havde god søgning af folk, som søgte møllen. I hjørneejendommen boede der en snedker oppe på kvisten. Han havde i sin tid været med i slaget ved Fredericia og fik ved denne lejlighed et skud i underlivet, men slap dog fra det med livet i behold. Han kom tit ned i møllen, idet han satte stor pris på min far. »Gamle Jens Sørensen«, som vi kaldte ham, var en ypperlig fortæller, og han fortalte gerne om livet i hans ungdom. Vi fejrede forøvrigt fødselsdag sammen, der var jo lidt forskel på vor alder, idet han blev 70 år, da jeg blev 3 år, han blev i øvrigt en meget gammel mand. Han havde, så vidt jeg ved, kun en eneste uven, nemlig kancelliråd Hansen, som boede omtrent over for købmand P. W. Møllers forretning. Nu traf det sig således, at de begge blev alvorligt syge på samme tid. Når far så kom for at besøge Jens Sørensen, sagde den gamle kæmpe (Jens Sørensen vejede 200 pund, kort før han blev syg og døde): »Hvordan går det med kancelliråden, er han leven' endnu?«. Når far sagde ja, svarede den gamle omgående: »A vil nødig følges med ham, når a skal afsted«. — Når far spurgte ham: »Tror du nu, du får general Rye at se igen?«, svarede den gamle med overbevisning: »Ja a gjør, men kancelliråden han gjør it!«.

Det gik sådan, at kancelliråden døde en uge før Jens Sørensen, og da far

fortalte det, livede den gamle mand op og udbrød: »Det var godt! A var ræd for, te han sku' kom' te og følles med mig, det vild' a håj wåjn møj kyv a!« — Da den gamle mand døde, fortalte de, som var tilstede, at han sov hen med et mildt og forklaret udtryk i ansigtet med sikker forvisning om, at nu gik han til Ryes brigade.

Set med nutidens øjne var det småkårsfolk, der boede omkring møllen, men de følte, at de hørte til den. Der var altid et godt forhold mellem dem og møllegårdens beboere. Mange af dem var trods deres små kår helstøbte personer, og det kunne særlig mærkes i tiden før et rigsdagsvalg. Særlig da Lars Bjørnbak og senere Leth Espensen i Viby begyndte at tage del i det politiske liv, og ikke at forglemme, da socialdemokraterne begyndte at vinde frem. Valghandlingen foregik i mange år i købmand P. W. Møllers gård, som dengang var bygget sammen med hotel »Phønix«. Et år var der en lille halt skrædder, som nær havde ødelagt hele valghandlingen. Det var dengang skik, at kandidaterne holdt taler umiddelbart før stemmeafgivningen skulle begynde, men bedst som taleren var kommet i gang, lød der en læspende stemme: »A stemmer på Bjørnbak, a er svoeret med Annis Mottensen«, og det blev han ved med at gentage med høj røst til stor jubel for nogle og irritation for taleren. Det viste sig, at skrædderen var kommet op på øverste etage på et af købmandens kornlofter, han havde fået et tagvindue lirket op og havde derfra en herlig måde at give sin mening til kende på. Det varede temmelig længe, inden han blev halet ned igen. Der var vistnok det, man kalder valgtryk med i spillet. Han havde fået lov til at køre med til Odder på den betingelse, at han skulle stemme på samme kandidat som manden, han kørte med, men rigeligt med kaffepunche til dels betalt af de såkaldte Bjørnbakkere havde en forunderlig virkning.

Så vidt jeg husker, var det i 1899, at den store stråttækte lade, som var beliggende nord for omløbsåen omtrent over for stuehuset, brændte. Det skete en søndag aften, og der blev en mægtig tilstrømning af tilskuere. Byens brandvæsen kom jo også til, så hurtigt det kunne lade sig gøre. Efter nutidens forhold var det primitivt brandslukningsmateriale, men ånden i korpset var i orden, der var både brandmajor, strålemester o. s. v. Titlerne var mindst lige så talrige som nu. Publikummer, som var kommet i nærheden af sprøjten, blev øjeblikkelig sat til at pumpe vand og andre til at bære vand fra åen i spande, som blev tømt i et kar i forbindelse med sprøjten, men det var jo et ret håbløst arbejde at kvæle ilden i en gammel bindingsværkslade med stråtag — og så var der jo det, at brandfolkenes tørst også skulle slukkes.

Så vidt jeg husker efter min faders fortælling, har den gamle Sandagers Mølle ligget over for vestre ende af det nuværende stuehus. Den gamle vej til Snærild gik igennem møllegården og mellem gavlen af stuehuset og møllen, derefter over åen, hvor der her var et vadested. Før den nuværende Snærildvej blev bygget 1850, var der ingen broer over åen. Den nuværende å, som går igennem møllegården, blev gravet, dengang den nuværende møllebygning blev bygget, hvornår ved jeg ikke, men jeg antager, det er sket i tidsrummet 1880—90. Den nuværende vindmølle i Rørth blev da bygget som hjælp, medens møllebygger Raupach byggede Sandagers Mølle om. Da byggeriet var overstået, blev Rørth Mølle solgt til møller Ole Sørensen, populært kaldet »Volle på Trekanten«. Han yndede, når han kom til Odder og var i et godt lag, at præsentere sig med ordene: »A er fanden danse mig Volle på Trekanten!«. Rørth Mølle var nemlig bygget på et trekantet jordstykke.

PASTOR SEIDELIN I ØRUM OG SKOLELÆRER BØTTGER

AF F. ELLE JENSEN

1857 blev pastor Ivar Seidelin, hidtil præst i Hvidbjerg, Hassing herred i Thy, forflyttet derfra til Ørum-Ginnerup sognekald i Nørre herred. Han var født 1808 i København, men blev 1828 student fra Århus, idet hans fader, der var dr. jur. og protokolsekretær ved Højesteret, 1812 blev herredsfoged for Hasle m. fl. herreder efter først i 2 år at have været byfoged i Ringkøbing.

1834 tog Seidelin teologisk embedseksamen, men blev så i de følgende år i den grad optaget af tidens politiske frihedsrørelser, at han en overgang ikke havde stort andet i tankerne. Han er medunderskriver på en adresse til stænderforsamlingen i Viborg om en konstitution, medlem af bestyrelsen for Himmelbjergselskabet og 1845—47 redaktør af et »Jydsk Ugeblad«, der dog kun udkom i 26 numre i alt, men som skaffede ham tre beslaglæggelser og to sagsanlæg på halsen, det ene fordi han havde kaldt stænderinstitutionen »en glimrende sæbeboble«, det andet fordi han skrev, at Frederik III 1660 havde tiltaget sig magten. Begge gange blev han dog frikendt, men det er ikke umuligt, at hans optræden i disse år gjorde sit til, at han længe ikke kunne få noget gejstligt embede. En tid hjalp han da til hjemme på herredskontoret, ligesom han forsøgte sig med en boghandel, der dog kun skaffede ham gæld, og som han måtte opgive efter et halvt års forløb¹⁾.

1848 slog endelig hans forløsnings time, og han blev efter 14 års ventetid præst for Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg menigheder. I sin korte latinske selvbiografi ved ordinationen i Ålborg fortæller han, at han i sine kandidatår på forskellig måde har forberedt sig til det hellige embede, som han nu er blevet leder af — på hvad måde får man ikke at vide og heller intet om hans tidligere omtalte færd, som han åbenbart har følt, det var bedst at tie om²⁾.

Som præst har Seidelin næppe betydet ret meget, men han har vist haft temmelig store tanker om sig selv. I forskellige blade skrev han om politisk-sociale spørgsmål, og han stillede i de få år, han var i Thy, ikke mindre end fire gange som rigsdagskandidat — uden resultat »på grund af de bestandige uheld, der fulgte mine bestræbelser«, som han naivt forklarer udfaldet³⁾.

Hvis Seidelin har ment at kunne komme til at betyde mere i Ørum-Ginnerup, blev han skuffet, thi han magtede ikke forholdene her. I sine visitatsoptegnelser 1862 noterer biskop Brammer, efter først at have udtalt sin bekymring over forholdene i pastoratet, at han er en retskaffen mand, der vist gerne vil gøre fyldest i sin stilling, og at han ikke i alle henseender mangler evner, ligesom han har lyst til skribentvirksomhed, men han har noget upraktisk over sig i udførelsen af sine embedspligter, og han kan ikke overvinde de særlige vanskeligheder i sit

kald, så det var ønskeligt, om han kunne blive forflyttet. I øvrigt var hans prædiken bedre end biskoppen havde ventet, efter hvad han havde hørt om ham og selv kendte til ham — det sidste måske en hentydning til hans virksomhed i Århus⁴). Brammer blev biskop der 1846.

Hvad det er for vanskeligheder, biskoppen sigter til, nævnes ikke, men måske får vi et fingerpeg derom i den omtale, Seidelins eftermand i Ørum, Vilh. Beck, giver af forholdene på stedet ved sit komme til egnen: »Min formand i Ørum, Seidelin, var en ringe udstyret mand som præst, en god og stilfærdig mand, som intet havde kunnet udrette til livets vækkelse; han sad i fortvivlede timelige kår og blev overset og ringeagtet af det herremandsvælde, som huserede i sognene⁵). Seidelin havde med andre ord ikke kunnet gøre sig gældende over for de velhavende proprietærer, der beherskede sogneforstanderskabet og ville bestemme alt, hvad der skulle ske, og da han heller ikke formåede at komme i kontakt med befolkningen, måtte hans stilling jo efterhånden blive temmelig pinlig. Men når Vilhelm Beck skriver, at Seidelin var en stilfærdig mand, gælder det tiden omkring 1865, da han skuffet og nedslået tog sin afsked, kun 58 år gammel; derimod er det ikke så sikkert, at han helt var det 1857, da han kom til Ørum og endnu mente, han skulle have noget at sige i sognene. Derpå tyder også hans aktion i de følgende år mod lærer Böttger.

Anders Nielsen Böttger, født 1814 i Arrild i Sønderjylland, blev 1836 dimitteret fra Lyngby seminarium med hovedkarakteren »duelig«. Af hans specialkarakterer kan anføres, at han fik mg i »indbyrdes undervisning« og g i »sang« med tilføjelse, at han kunne forestå kirkesang, derimod ikke spille orgel. I øvrigt betegnes hans forhold som »rosværdigt«. Efter sin afgang havde han et par huslærerpladser og virkede en tid ved Ørritslev biskole, indtil han 1841 blev skolelærer og kirkesanger på Tunø. Her var han i 10 år, men en foretagen udskiftning af øens jorder berørte efter hans eget udsagn hans økonomi så føleligt, at han måtte stifte gæld, og følgen blev, at han søgte bort. Hans præst, Bendix, gav ham en varm anbefaling for den duelighed, flid og interesse, han havde udvist i sin gerning, og ikke mindst fremhævede han ham som en sjælden god kirkesanger. Der var derfor ikke noget mærkeligt i, at han fik det ledige embede som skolelærer og kirkesanger i Ørum, da han søgte det⁶).

Forholdene her var nu ikke de bedste. Undervisningsmateriellets hovedbestanddele var 6 ny testamenter og 6 salmebøger »i brugbar stand« samt 19 mer eller mindre defekte eksemplarer af Birchs læsebog, og der skete ingen nyanskaffelser i de følgende år, så man forstår, at sogneforstanderskabets interesse for skolen ikke har været overvældende. Men den nye lærer gjorde sig umage, så både den gamle pastor Valeur (f. 1777) og hans kapellan, Wesenberg, på hvem det meste arbejde i pastoratet hvilede, udtalte sig særdeles anerkendende om de resultater, han opnåede med børnene⁷), og biskop Brammer, som kom på visitats 1852, var ligeledes tilfreds med ham, da han »synes at have både evne og vilje til at bringe den temmelig ringe skole til fremskridt«. Der var 49 børn fordelt på to klasser⁸).

For så vidt var alt vel. Men på den anden side kunne det ikke nægtes, at der hos Böttger i Ørumårene udviklede sig visse egenskaber, der var mindre heldige, og især var det ikke godt, at han fik lyst til stærke drikke. Ikke sådan, at man kunne kalde ham forfalden, eller at man så ham påvirket i skole og kirke, men ved anden lejlighed lagde han ikke skjul på, at han nok ville have sin snaps,

og navnlig ved gilder kunne han ofte få for mange af dem. Hertil kom, at han efterhånden blev meget selvfølende, ikke gerne tålte kritik og kunne give ubehagelige svar, når han syntes, nogen trådte ham for nær, hvem det så var, så det var forståeligt, om han kunne komme til at støde en og anden fra sig. At især proprietærklassen ikke syntes om sådan en uunderdanig optræden af en gemeen skolelærer, turde vist være givet. Hans forandrede opførsel kunne naturligvis heller ikke blive skoledirektionen ubekendt, og det er højst sandsynligt, at den irettesættelse, han i pastor Valeurs tid modtog fra provsten, men hvis indhold præsten siden ikke kunne gøre rede for, har refereret sig dertil.

Det varede heller ikke længe, inden der opstod et spændt forhold mellem ham og pastor Seidelin. I sin indberetning om skolevæsenets tilstand i 1858 skrev præsten vel, at Bøttger var en ualmindelig dygtig lærer, men han tilføjede, at hans flid stod ikke altid mål med hans due-lighed, og at han ikke kunne give ham vidnesbyrd for sædelig vandel, selv om han heller ikke kunne føre bevis for det modsatte⁹⁾. På hans undervisning havde han altså intet at sige, men han mente ikke, han tog det så nøje med at overholde tiden, som han burde. Hans optræden i kirken var han heller ikke tilfreds med, den syntes ham præget af ligegyldighed, men han sang udmærket, og da han ikke havde gjort sig skyldig i grove forsømmelser, ville han ikke klage over ham. Gjorde han det, frygtede han for ikke at få medhold af menigheden, der, troede han, ikke ville vidne mod en embedsmand, ligesom en irettesættelse fra forstanderskabet heller ikke ville føre til noget, da Bøttger, der blev grov og »impertinent« selv ved en høflig henvendelse, næppe tog den til følge.

Men til sidst mente Seidelin alligevel, han måtte tage affære, og i sommeren 1859 indsendte han, sikkert efter forhandling med formanden for forstanderskabet, proprietær Pontoppidan, Ørbækgård, en klage til provst Elers Koch, Gesing,¹⁰⁾ over Bøttgers optræden i kirken to gange i maj¹¹⁾. Den første gang, den 1. maj, var han uden tilladelse under prædiken gæet hjem for at indskrive nogle børn, der skulle døbes, og var da blevet omtrent en time borte; da han kom tilbage, havde Seidelin allerede stået 10 minutter ved alteret og ventet. Der var 138 nadvergæster. Den anden gang var den 29. maj, og da havde Bøttger været beruset. Han kludrede i indgangsbønnen med fadervor og fumlede med messeklæderne, da han skulle hjælpe præsten dem på, så han måtte sige ham besked om, hvordan han skulle bære sig ad, og under kommunionen stod han snart op på bænken i degnestolen, snart satte han sig på ryglænet med ryggen til alteret, idet han skreg eller tav med sangen, ligesom det passede ham, og han småsnakkede med folk under gudstjenesten. I sin klage nævnte Seidelin også Bøttgers drikfældighed, men han indrømmede, at han ellers var en god kirkesanger. Forelagt denne klage til erklæring svarede Bøttger, at der aldrig tidligere i de tyve år,

Biskop G. P. Brammer
(efter maleri af J. Roed i Århus domkirke).

han havde sunget i en kirke, var blevet anket over ham. I øvrigt forklarede han med hensyn til sin bortgang under gudstjenesten for at indskrive de børn, som fadderne, som man plejede, mødte med i degneboligen, at lærer Christensen, Ramten, der var i kirke, havde lovet at lede den første salme efter prædikenen, men han kunne den ikke og hentede derfor Bøttger, der øjeblikkelig kom til stede. Hvad det andet klagepunkt angik, indrømmede han, at det desværre var alt for sandt. Men han led af koldfeber og havde været meget syg om natten, og det var han stadig, da han — for tidlig — stod op om morgenen. Han havde da taget to bitre snapse uden at tænke på virkningen, men hans voldsomme hovedpine i forbindelse med brændevinen gjorde ham bagefter så forvirret, at han ikke vidste, hvad han foretog sig i kirken. Noget sådant var aldrig sket med ham tidligere og skulle heller aldrig ske mere, og han bad derfor om forladelse for, hvad der ved denne lejlighed var hændt. Kun enkelte gange havde han i kirken sagt et par ord til en og anden, men det var kun, når det havde været nødvendigt. Beskyldningen for drikfældighed afviste han; den forklaredes vist af, at præsten ikke selv drak snaps.

Seidelins klage havde kun refereret sig til Bøttgers forhold i kirken, men nu blandede også sogneforstanderskabet, hvori jo også præsten havde sæde, rimeligvis efter en forudgående aftale mellem ham og Pontoppidan, sig i sagen, idet formanden på dets vegne i august måned i en skrivelse til provsten rettede et voldsomt angreb på Bøttger. Han var, hed det heri, aldeles uværdig både som skolelærer og kirkesanger, da han ved sin færd virkede demoraliserende på alle, både unge og gamle, fordi han som oftest var beskænket. Det var en fuldstændig skandale, som han opførte sig både i og udenfor skole og kirke, ligesom han gik i en lurvet og upassende dragt, var plump i sit væsen og stødte alle fra sig. Præsten havde besværet sig over, at han satte skolebørnene til uvedkommende arbejde som at feje kirkegulv og bære korn ind for sig. Dette gentoges nu over for provsten, og klagen konkluderede i, at Bøttger af hensyn til ungdommen snarest burde have sin afsked.

Det syntes egentlig provst Koch også, og efter nærmere korrespondance med Seidelin og sogneforstanderskabet henstillede han til biskop Brammer, at der blev gjort skridt til at få Bøttger fjernet fra sit embede, da hans forbliven virkede fordærvende og var til forargelse. Han foreslog derfor, at sagen indbragtes for ministeriet, så at der efter en undersøgelse af hans hele forhold kunne rejses tiltale mod ham efter loven; ligeledes at han suspenderedes som kirkesanger; som skolelærer kunne det ikke ske, da der ikke forelå konkrete klager over hans undervisning.

Biskoppen fulgte sin provst, og Seidelins og sogneforstanderskabets klager blev forelagt kultusministeriet, som efter gennemgang af dem den 6. december svarede med at kræve nedsat en provsteret til undersøgelse af deres berettigelse. Resultatet ønskedes tilstillet ministeriet, som så ville tage stilling til, hvorvidt der skulle rejses tiltale mod Bøttger.

Provsteretten, der kom til at bestå af provst Koch, pastor Buhl, Karlby, og herredsfoged Nyborg, Grenå, trådte sammen den 2. februar 1860 og afhørte i tre møder, de to første i Grenå, det sidste i Ørum præstegård (af hensyn til pastor Valeur, som var blevet boende i sognet), et stort antal vidner, til dels udpeget af Seidelin og Pontoppidan.

Seidelin kom først for. Han erklærede, at han ikke troede på Bøttgers kold-

feber, men han havde et lystigt selskab hjemme aftenen før hin søndag, og det var ikke blot, når der var barnedåb, at han forlod gudstjenesten. Over hans skolevirksomhed førte han ingen klage.

Böttger forklarede, at han ikke forlod kirken, undtagen når der skulle indskrives faddere, men det kunne godt tage en halv times tid. Det var rigtigt, at der kom fremmede til ham aftenen før den 29. maj, da der havde været licitation over et hegn om den nye kirkegård; de havde haft brændevin med, men han havde kun fået en enkelt snaps og var gået til ro kort efter, at han havde ringet solen ned. Han sagde endvidere, at han i selskab måske nok kunne drikke vel meget, men han var aldrig påvirket i funktion. Han afviste forstanderskabets klage, der skyldtes, at han havde en enkelt fjende i det (Pontoppidan), men den var ikke udtryk for hele sognets mening; han vidste, at han var vel anskrevet hos adskillige.

At en del af de andre indkaldtes udsagn gik Böttger stærkt imod, er ikke sært, da jo Seidelin og Pontoppidan som anført havde været med til at udtage, hvem der skulle møde for retten, men det fremgik alligevel af afhøringen, at det ikke kunne nægtes, at Böttger var temmelig hengiven til drik. Kun en enkelt anklagede ham dog for at have været beruset en søndag; han lå da i sengen kl. 1, og det var kun med besvær, manden fik ham op for at katekisere med »de satans unger«, hvortil Böttger svarede, at han kun havde sigtet til dem fra fremmede sogne, som tjente i Ørum.

Andre af de afhørte udtalte sig mere forbeholdent, en enkelt mente endogså ikke at kende til hans tilbøjelighed, og et par havde kun hørt om den. Pastor Valeur roste hans forhold i sin embedstid. Irettesættelsen kunne han som allerede nævnt ikke sige noget om.

Om hans undervisning forklarede en, at Böttger kaldte børnene »asensbæster«, og at han en tid havde taget sine børn ud af skolen og sendt dem til Randers, så han anså ham for uværdig til sit embede, en anden, at hans dreng havde fået en skønkrivningsforskrift, der lød: »Lortekandidat Mikkel Ræv«, mens en tredje havde set, at børnene i skoletiden legede på gaden.

Undersøgelsesmateriale blev derefter sendt til København, og her fandt man det så graverende for Böttger, at man den 3. marts beordrede tiltale rejst mod ham, samtidig med at skoledirektionen fik pålæg om at suspendere ham fra lærerembedet.

At aktionen mod Böttger vakte stor opsigt på egnen er en selvfølge, og sagsanlægget blev naturligvis modtaget med tilfredshed af alle hans uvenner, især af præst og forstanderskab. Men på den anden side viste det sig også, at andre så anderledes på det, idet der blev sat en adresse til fordel for ham i gang. Den kom fra beboere i Ørum skoledistrikt, som erklærede, at de med bekymring havde erfaret om det optrækkende sagsanlæg, og skønt de ikke dristede sig til at

Godsejer O. Pontoppidan,
Ørbækgård.

dømme om, i hvilken grad han havde forbrudt sig mod loven, troede de dog ikke ifølge deres gamle mangeårige kærlighed til manden, at hans forseelse var så stor, at han ville miste sit embede. Fra det så den langt overvejende del af skoledistriktets beboere ham grumme nødig fjernet, og både derfor og fordi pligten bød dem det, ville de tale et ord for ham under denne sag, hvori kun det parti, der bestod af hans anklagere, havde haft anledning til at udtale sig, mens hans venner i overensstemmelse med ret og sandhed kunne bevidne, at han havde røgtet sit kald som skolelærer med en dygtighed, der ikke lod noget tilbage at ønske. Det var også deres overbevisning, at han havde passet sit embede som kirkesanger tilfredsstillende, og at man ikke herimod burde fremdrage et enkeltstående tilfælde; med hensyn til det måtte retten dømme om den større eller mindre tilregnelighed, der måtte tillægges ham.

Adressen fik 49 underskrifter. Dens værdi svækkes dog ved, at Bøttger selv gik rundt med den, men på den anden side kan man heller ikke tænke sig, at så mange ville lægge navn til, om han havde været genstand for så almindelig en foragt, som forstanderskabets klage gav udtryk for. Foruden beboere i skoledistriktet har også en fraflyttet skrevet under; han erklærer, at han er Bøttger tak skyldig »så længe vi lever« for sine to sønner, som han har undervist så fortrinligt, at de nu er anbragt ved handel og på kontor.

En anden liste slår på de samme strenge, kalder Bøttger en human og dygtig lærer og en fortræffelig kirkesanger samt erklærer, at flere af dens underskrivere den 29. maj var til alters uden at lægge mærke til noget særligt, mens andre nok opdagede »en lille fejl« ved ham, der dog langtfra var af den beskaffenhed, at den kunne give anledning til tanken om hans afskedigelse. Og endelig udtalte en adresse fra beboere uden for skoledistriktet sin tilfredshed med ham som kirkesanger.

Den 26. maj fremlagde aktor, prokurator Hansen, Grenå, sit anklageskrift mod Bøttger for provsteretten, der var sammensat som sidst. Sammenfattende kan man sige, at det byggede på alle de udsagn, der gik ham imod, og derudfra krævede ham fradømt sit embede. Derimod påstod defensor, prokurator Lunøe, Grenå (den 16. juli) ham frifundet, da han den 29. maj havde været syg. Han havde ikke sviret aftenen før, og når han tidligere havde forladt gudstjenesten, havde det været i tjenstligt anliggende. Han var en dygtig lærer; den forskrift, han havde givet, var vel meget upassende, men ikke i stand til at diskvalificere ham; det var ubevist, at han brugte ukvemsord, og han satte kun børnene i arbejde efter skoletid. Talen om hans drikkeri var overdreven, og den almindelige stemning i sognet var for ham. Han henviste her til adresserne, ligesom han gjorde opmærksom på to erklæringer fra præsterne Leth i Nimtofte og Reiersen i Fjellerup, hvori de gav udtryk for deres glæde over hans smukke sang under vakancen i Ørum og bevidnede, at de ikke vidste noget ufordelagtigt om ham.

Det springende punkt i hovedanklagen mod Bøttger, hans optræden i kirken den 29. maj, var om han var syg eller kun beruset. For at få dette spørgsmål klarlagt, anmodede nu herredsfoged Nyeborg distriktslæge Steenberg, Grenå, om en udtalelse. Den kom den 10. august og lød på, at selv om koldfeber kunne ytre sig som stærk beruselse, troede han ikke, Bøttger havde været syg. For så havde han vist søgt læge tidligere, men det var ikke sket og skete heller ikke siden, skønt han dog måtte ønske at blive kureret, så han ikke igen fik et sådant anfald, men Bøttger var jo temmelig forfalden, hvad han også så ud til at være, og han

havde været til sviregilde aftenen før, så han mente, hans optræden i kirken var et lettere anfald af delirium. Distriktslægen hævdede derfor, han måtte være fuldt ansvarlig for loven.

Dette svar blev afgørende, og allerede den 13. august faldt dommen, hvori Bøttger som overbevist om de mod ham rettede beskyldningers rigtighed frakendtes sit embede som skolelærer og kirkesanger og desuden pålagdes sagens omkostninger.

Det hjalp ikke Bøttger, at han appellerede til landemodet, thi den 16. januar 1861 kom det under ledelse af stiftamtmand Dahl og biskop Brammer til samme resultat som provsteretten. Heller ikke det ville anerkende, at han havde været syg i kirken, og både derfor og fordi han havde udvist et uværdigt forhold til børnene og overtrådt skolelovens forskrifter¹²⁾, var han uværdig til sine embeder i skole og kirke, og den afsagte dom ville derfor være at stadfæste.

Heller ikke denne afgørelse ville Bøttger bøje sig for, og det blev derfor højesteret, som måtte sige det sidste ord, og det skete den 1. november 1861. I præmisserne hedder det, at vel havde Bøttger i den senere tid været meget hengiven til overdreven nydelse af stærke drikke, men han havde dog ikke givet anledning til særlig forargelse eller vakt skandale ved sit privatliv, ligesom det ikke var bevist, at han havde været beruset i skolen. Heller ikke i kirken havde dette været tilfældet undtagen en enkelt gang, da han udviste en stødende og forstyrrende adfærd, men der forelå ikke aldeles tilstrækkelig grund til at forkaste hans undskyldning, at han havde været syg. Da han i øvrigt var vel anbefalet, og hvad der ellers var anført mod hans opførsel ikke havde synderlig betydning, kunne han ikke fradømmes sit embede, men kun for overtrædelse af sin embedspligt ikendes en mulkt, der sattes til 50 rdl. til Randers amts fattigvæsen, ligesom han skulle betale sagens omkostninger.

At højesteretsdommen var en stor sejr for Bøttger, hvis suspensioner nu måtte hæves, er indlysende, og at den vakte bestyrtelse i sogneforstanderskabet, er lige så klart. Men her ville man nu have ham bort, og kunne det ikke ske på den ene måde, måtte en anden anvendes, og forstanderskabet indgik derfor med en ansøgning om, at han ikke genindsattes i sit embede, som dommen forudsatte det, men fik sin afsked, da hans drikkeri var tiltaget under suspensionen, og hans forbliven ville være til skade både for børn og menighed.

Ministeriet var ikke uvilligt, og efter at have indhentet provst Kocks anbefalende erklæring kunne det derefter (den 30. januar 1862) tilskrive skoledirektionen, at man på grund af hans drukkenskab havde meddelt Bøttger afsked med en pension, hvis størrelse skulle bestemmes ved nærmere forhandling med Randers amts skolevæsen¹³⁾. Dermed var Bøttger slået helt ud. Om hans senere skæbne kan kun berettes, at han flyttede til Termestrup i Hvilsager sogn, hvor det ser ud til, han kan have haft noget familie — i kirkebogen fra den tid nævnes en husmand og en røgter med navnet B. —, og her døde han 1878, 63 år gammel, overlevet af sin hustru, Johanne Marie Grønfeldt fra Ørum, med hvem han var blevet gift 1851. Hun døde først 1909.

Som allerede omtalt tog Seidelin sin afsked 1865. Hans økonomiske forhold var elendige, penge forstod han sig ikke på, og hans formand, Valeur, havde stort besvær med at få, hvad han skulle have fra ham. Forflyttet kunne han ikke blive, et sted han søgte frabad man sig ligefrem at få ham, og hjemme havde han kun en ringe kirkegang, ingen brød sig om ham, og det var til sidst et almindeligt

ønske, at han ville trække sig tilbage. Det kulminerede, da han nægtede at konfirmere en tyvagtig dreng, hvilket vakte stor uvilje¹⁴⁾, og da han følte, sogneforstanderskabet også helst ville af med ham, besluttede han endelig at resignere. Han blev boende i Ørum og døde her 1878.

Aktionen mod Bøttger er i sig selv ikke uden interessante momenter. Vel var Bøttger ingen helgen og hans færd absolut ikke uangribelig, men som det fremgår af højesteretsdommen dog ikke sådan, at han af den grund kunne fradømmes sit embede. Når han alligevel blev afskediget, har den virkelige årsag dertil nok været, at han var kommet i stærk modsætning til de toneangivende i sognet, repræsenteret fornemmelig ved Seidelin og Pontoppidan, som følte sig frastødt af hans ofte ubehagelige væsen og derfor greb lejligheden til at rejse sag imod ham. Det var Seidelin, der først klagede, men siden var det Pontoppidan, der overtog føringen og indledte en ubarmhertig og smålig krig mod Bøttger — jfr. bemærkningerne om hans påklædning, som om det også var noget afgørende.

Mærkeligt på baggrund af højesterets afgørelse er det også at se, hvordan ellers alle autoriteter, provst, herredsfoged, distriktslæge, biskop og ministerium synes på forhånd med klagerne at gå ind for Bøttgers fjernelse, og at man efter frifindelsen straks er rede til at afskedige ham, uanset at der dog i sognet var et parti, der stod på hans side, og som må have støttet ham økonomisk i retssagen ved de tre instanser. Man kommer derfor let til at drage den slutning, at kampen om Bøttger ikke blot gjaldt hans embedsførelse, men lige så meget, begge parter uafvidende, var en strid mellem to samfundsgrupper, den ene væsentlig akademisk og overklassebetonet, den andet et udsnit af den jævne befolkning.

NOTER:

- 1) Selvbibliografi i synsprotokol for Hvidbjerg præstegård 1828 ff. (Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg pastorats arkiv). — Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799—1848, s. 238. Erslew: Forfatterlexicon. Supplementsbind III, s. 151 f.;
- 2) Vitaprotokol f. Ålborg stift 1848.
- 3) Selvbibliografien,
- 4) Biskop Brammers visitatsprotokol 1862.
- 5) Vilh. Beck: Erindringer fra mit Liv. 5. opl. s. 84.
- 6) Århus bispearkiv: Journalsager C. 1851.
- 7) Rougsø m. fl. herreders provstiarkiv: Indberetninger om skolevæsenets tilstand 1845—60.
- 8) Brammers visitatsprotokol 1852.
- 9) Rougsø m. fl.: Indberetn.
- 10) H. C. Elers Koch, Gjesing (1855—61, provst 1859).
- 11) Til det flg. hovedsagelig dokumenter til højesterets den 16. januar 1862 afsagte dom, heri procedure og domme ved provsteret og landemøde (Rigsarkivet).
- 12) Skoleloven 1814, bilag A, pg. 2 og 3.
- 13) Århus bispearkiv: Journalsager C. 1862.
- 14) Rougsø m. fl.: Indkomne breve fra præster 1865.

Aktstykkerne findes alle — undtagen 11 — i Landsarkivet, Viborg.

NOGLE DANSKE VÅBEN FRA TREÅRSKRIGEN

AF TH. MØLLER

Det er nu 110 år siden, generalmajor Olaf Rye behændigt og med stor dygtighed ledede sit beordrede tilbagetog op gennem vor jyske hjemstavn. Hvad der skete under dette tilbagetog er i detaljer og i store træk beskrevet af mange mere eller mindre indgående. Derimod er de våben, hvormed hans soldater var bevæbnet, så vidt jeg ved, kun en enkelt gang gjort til genstand for en samlet beskrivelse, nemlig i Tøjhusmuseets Bog om Treårskrigen 1848—49—50, København 1948, men dette værk er vel næppe nået uden for kredse, hvis interesser specielt er krigshistorisk, våbenhistorisk eller uniformshistorisk betonet.

Da jeg imidlertid af erfaring ved, at der også i andre historisk interesserede kredse er nogen interesse for våbnene fra treårskrigen, har jeg tænkt mig her at gøre læserne bekendt med, hvad man hyppigst ude omkring kan vente at træffe over, idet jeg på de indsatte billeder viser og i teksten giver en beskrivelse af, hvad jeg har i min samling fra perioden. Om dem alle kan altså siges, at de er typer, som har været anvendt inden for krigsperioden, og om nogle, at de sandsynligvis var med på Ryes tilbagetog og ved udfaldet fra Fredericia.

Som tilfældet har været gennem tiderne, og som det synes at skulle være i fremtiden, har vi her i landet været temmelig uforberedt, når krig truede eller indledtes, og det var også tilfældet, da oprøret udbrød i Holsten i marts 1848. De bestemmelser, der var truffet i forbindelse med hærloven 1842 m. h. t. ændringer i hærens bevæbning, var ikke ført ud i livet, dels af økonomiske grunde, dels fordi en artilleri- og konstruktionskommission ikke var nået til ende med sine overvejelser om håndskydevåbnenes indretning som riflede eller glatte og navnlig ikke om, i hvilken udstrækning afdelingerne skulle udrustes med disse forskellige våben. Den udvikling, der på den tid foregik på skydevåbnenes område, påvirkede og sinkede kommissionens arbejde, så kommissionsbetænkningen først forelå den 26. juni 1848.

En opgørelse af, hvad der var brug for til bevæbning af fodfolk, rytteri og artilleri (og disse styrkers reserver) med skydevåben — geværer, karabiner og pistoler — viste et underskud på mellem 60.000 og 70.000 stk.

Allerede i 1847 var der overvejelser i gang om at foretage våbenkøb i Frankrig, men statsomvæltningen dér i februar 1848 sinkede iværksættelse af planen, således at regeringens repræsentant, kaptajn W. R. Raasløff, først kunne afrejse den 22. marts. Få timer før prinsen af Noers kup i Rendsborg passerede han denne by og nåede til Paris den 30. april 1848. Det lykkedes ham ikke at opnå noget dér, og han rejste så i henhold til sin instruks straks videre til Belgien. Hvad der skete videre i Frankrig og Belgien m. h. t. fremskaffelse af våben vil senere blive omtalt.

Medens rytteriets og artilleriets skydevåben hovedsagelig gik tilbage til århundredets begyndelse og endnu havde flintelås, var fodfolket bevæbnet med geværer, som ved ændringer i 1843—45 alle havde fået perkussionslås. Ved benyttelse af perkussionslås foregik geværets affyring ved, at en hane slog ned på en kobberfænghætte, der var anbragt på en piston, hvis ildkanal førte ind til krudtladningen.

Jeg går nu over til at omtale de enkelte våben fra min samling, idet bemærkes, at de benyttede numre henviser til mit katalog.

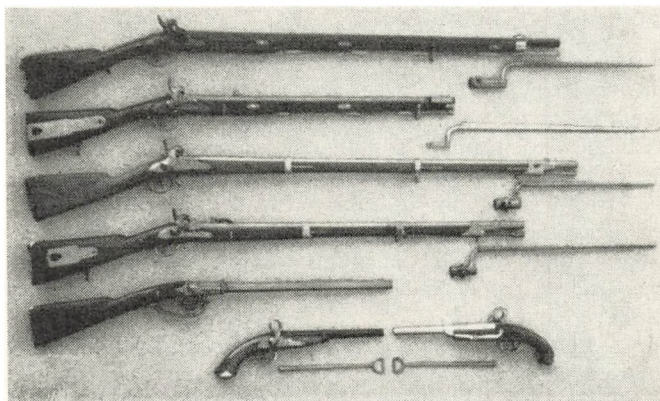
Nr. 46 er et glat perkussionsgevær oprindelig model 1822. Modellen var konstrueret af probermester Jørgen Christian Kurtzhals, efter at der var fremkommet stærke indvendinger mod den af C. W. Kyhl konstruerede såkaldte »indvendige« flintelås fra 1807. Den brunerede pibe fastholdes til bøgetræsskæftet med krydsskruen og 3 flade skydere, og oven på piben er messingsigtekorn og en kær, under pibens forende en bajonetknast. Ændringen fra flintegevær er foregået i henhold til kgl. resolution af 3. januar 1843 ved i løbets bagende at indskrue en patentsvansskrue med en udbygning, der bærer pistonen, og ved at påsætte en ny hane. Kolben har kindstykke. Beslagene er af messing. Ladestokken er cylindronisk. Bajonetten er en trekantet döllebajonet med den af rustmester Kyhl i 1792 konstruerede fjederlås. Ved geværets ladning anvendtes en musketkuglepatron, der bestod af en papirstut indeholdende en 18 $\frac{1}{2}$ -lødig blykugle (16,6 mm) og 1 $\frac{3}{4}$ kvintin (6,8 g) krudt. Teoretisk skudvidde ca. 150 m, ca. 3 skud i 2 minutter. — Gevær, ladestok og bajonet er stemplet 8. L(inje) I(nfanteri) B(ataillon), der deltog ved Dybbøl 5. juni 1848, ved Fredericia 6. juli 1849 og ved Isted 24.—25. juli 1850.

Nr. 58 er den tidligere underofficersriffel model 1829, ca. 1846 ændret til perkussionsriffel ved at blive forsynet med en af bøsse-maker C. M. Weng konstrueret knast med indskruet piston samt ny hane. I slutningen af marts 1848 begyndtes en yderligere omdannelse af en del af disse rifler ved at forsyne svansskruen med en tap, der stod ud i kammeret, og den således ændrede riffel var derefter en tapriffel. Piben er ret svær, ottekantet, med fast visér til 200 og klap til 300 alen, sigtekorn af messing. På højre side af pibens forende er et aflangt, firkantet rør med en fjeder til fastholdelse af en lang, spinkel bajonet. Piben fastholdes til skæftet, som er af bøgetræ, med krydsskruen, 2 flade skydere og forreste rebøjles skrue. I kolben er et rum, der lukkes med en lang jernklap. Kolbekappen er af jern, de øvrige beslag af messing. Løbet har 8 riffelgange og er 23-lødigt (15,5 mm). Ladestokken har et kort hoved med fordybning svarende til spidskuglens form. — Disse tidligere underofficersrifler udleveredes fortrinvis til underofficerer af linjeinfanteriet og til jægerkorpsene. Skudvidde ca. 150 m, ca. 1 skud pr. minut.

Samtidig med, at kaptajn Raasløff som nævnt forlod Frankrig, tog den danske generalkonsul i Frankrig, baron A. Delong, affære, og det lykkedes ham ved hjælp af sine personlige bekendtskaber i løbet af meget kort tid at få tilsagn om levering af ældre geværer fra den franske hærs beholdning, og der blev omgående bestilt 20.000 stk. flintegeværer model 1822, der havde samme kaliber som de danske glatte. Ændring til perkussion foregik på geværfabrikken i Tulle. Alle-rede midt i september 1848 kom de første 1.000 geværer til København. Samtidig kom der meddelelse om, at der yderligere kunne fås 5.000 »fødte« perkussions-geværer model 1840 af samme kaliber, hvilket tilbud blev modtaget. Lige før jul

1848 var de sidste af de i Frankrig købte geværer modtaget på Københavns arsenal.

Nr. 125 er et fransk gevær model 1822 transformée (d. v. s. ændret). Piben er 108 cm lang, har sigtekorn og kærvt samt bajonetknast. Pistonen er skruet ind i en lille indsløjft, nærmest kugleformet knast. I låseblivet er det tidligere udsnit for fængpanden udfyldt med jern. Hanen er kraftig og af en karakteristisk form. Piben fastholdes til skæftet, der er af valnøddetræ, af næsebånd, 2 ringe og krydsskruen. Kolben har på venstre side en fordybning til kinden. Alle beslag er jern. Ladestokken er ret tynd med gevind i den ene ende og en fortykkelse i den anden ende. På låseblivet Mre R^{le} de Mutzig, der betyder den kongelige fabrik i Mutzig. Skudvidde og skudhastighed var som ved det danske gevær model 1822. — Geværet har været i brug ved 4. I(nfanteri) B(ataillon), der i 1848 deltog ved Bov, Slesvig og Nybøl, i 1849 var den på Als, men i 1850 deltog den i slaget ved Isted.

Fra oven
numrene 46, 58, 125, 9, 47, 63 og 85.

Artilleri- og Konstruktionskommissionen havde i sin betænkning anbefalet et nyt bevæbningssystem omfattende infanterimusket, kort ingeniørgevær, karabin og pistol, alle glatløbende og 16-lødige, samt tapriffelmusket, tapriffelkarabin og tapriffelpistol, alle 17½-lødige. Heraf approberedes tapriffelmusketten, begge karabinerne og den glatte pistol og betegnedes »model 1848«. Fabrikationen blev overdraget Kronborg geværfabrik, der imidlertid havde visse besværligheder med at komme i gang, således at der først i begyndelsen af 1849 kunne foretages udlevering til afdelingerne.

Nr. 9 er tapriffel model 1848 med smedejernspibe, på hvis overside det såkaldte bukke- eller græshoppevisér — konstrueret af bøsse-mager ved flåden N. S. Jessen — er anbragt. På højre side Wengs knast med piston. Løbet har 5 riffelgange og i bunden en tap, hvorom krudtladningen lejrer sig, og over hvilken kuglen bankes ned med 2—3 slag af ladestokken, der er af stål og har en hulning som passer ned over kuglens spids. Piben fastholdes til bøgetræsskæftet med krydsskruen, 2 ringe og næsebånd, der bærer sigtekornet. På pibens underside er en bajonetknast. I kolbekassen, der lukkes med en jernklap, medførtes krads og tapvisker. Låseblivet har en haspeligende stopper for den kraftige hane. Sideblik, aftrækkerbøjle og kolbekappe er af messing. Riflen bærer 12. I(nfanteri) B(ataillons) stempel og har sandsynligvis været med i 1849 ved Haderslev 3. april, Kolding 23. april, 7.—8. maj ved Viuf og Vejle, og i øvrigt på Ryes tilbagetog, i 1850 i slaget ved Isted 25. juli, hvor chefen, oberst Læssøe, faldt.

Når det foran er oplyst, at rytteriets våben var flintevåben, gælder dette i bred almindelighed, for i hærloven 1842 var bestemt, at hver eskadrons 4. deling skulle have bagladevåben. Hermed var tænkt på en af bøsse­mager ved sjællandske jægerkorps N. J. Løbnitz konstrueret kammerladningskarabin, af hvilken der den 17. juli 1841 blev bestilt 229 eksemplarer på Kronborg geværfabrik.

Nr. 47, kammerladningskarabin model 1841, er et eksemplar heraf. Den virker ejendommelig ved sin såkaldte underliggende bøjlelås og ved ikke at have forskæfte. Piben er båndsmedet, ottekantet, har kær­v og korn. Løbet har 6 riffel­gange, 15,5 mm. Det lukkes af et kammer, der bliver tilgængeligt ved at et af en lukkefjeder fastholdt håndtag, som påvirker en excentrisk aksel, føres opad, hvorved piben går lidt frem og kan drejes opad. Man kan så lade direkte i kammeret og altså spare at lade ladningen passere igennem løbet. Fra kammerets bund går en knast med piston ned gennem et hul i et langt, bredt aftrækkerblik eller måske snarere låseblik, hvorigennem ringhane­n bevæges. En stor og kraftig bøjle, hvortil en aftrækkerfjeder er fastholdt, omslutter hanen. Bagskæftet af bøgetræ fastholdes til låsestolen og piben af krydsskruen. På kolbehalsens venstre side er anbragt en karabinring. Kolbekappen er af messing. Karabinen har G(arde) H(usar) R(egimentet) stemplet på pibens venstre side. Skudvidden var ca. 400 m og skud­hastigheden ca. 6 skud pr. minut. — Af samme system fandtes en underofficers­riffel og en pistol.

I Belgien lykkedes det kaptajn Raasløff bl. a. at formå firmaet I. Lemille i Liège til at levere 1.000 stk. pistoler, der vel i kaliber var som den danske prøve af model 1848, men som i form og udstyr afveg betydeligt fra den, noget som man dog efter omstændighederne affandt sig med. Senere blev indgået kontrakt om levering af yderligere 1.000 stk. Disse pistoler leveredes fra omkring 1. april 1849 til ca. 1. august s. å.

Nr. 85, pistol model 1848, Liège-model, er en af disse. Den er glatløbet, 16-lødig (17,1 mm). Låsen har ringhane. Beslagene er af messing, skæftet af valnøddetræ. Til pistolen hører en kort ladestok, der førtes i en strop ved bandoleret, medens pistolen var anbragt i et pistolhylster foran sadlen. Piben er stemplet 5. D(ragon) R(egiment), og det er derfor sandsynligt, at pistolen har været med bl. a. i rytterfægtningen ved Århus den 31. maj 1849.

Meget tyder på, at det ikke lykkedes Kronborg geværfabrik at få afleveret pistoler af model 1848, så længe krigen varede, men da modellen ikke er ualmindelig, vises og omtales den også her, for at forskellen mellem den og Liège­modellen kan tydeliggøres. Nr. 63 er altså pistol model 1848, Kronborg-model. Den har ringhane, er glatløbet og af kaliber som foregående. Piben er bruneret og har ingen sigtemidler, den fastholdes til bøgetræsskæftet af en ring af jern og af krydsskruen. Aftrækkerbøjlen og kolbekappen er af messing. Ladestokken er omtrent som den foregåendes.

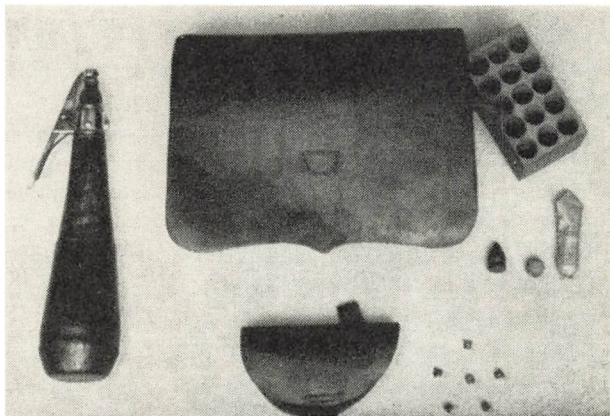
Det vil ved afslutningen af afsnittet om skydevåbnene være på sin plads at vise lidt, der har med ammunitionen at gøre. På billedet ses

nr. 14, patrontaske for fodfolk, stemplet 12 L I B,
papirpatron til geværet model 1822,
rundkugle og spidskugle;

nr. 13, fænghættepung, stemplet 3 R J C, med indsyet sælskindsstrimmel, der vender hårene nedad for at forhindre fænghætterne i at falde ud,
fænghætter;

Nr. 19, jægerkrudthorn af type fra århundredets begyndelse, men stemplet 3. J(æger) C(orps). Det blev oprindeligt benyttet til fængkrudt, men på billeder fra treårskrigen ser man det benyttet ved direkte ladning af rifler.

Hvad der foran er oplyst om manglerne ved hærens bevæbning med håndskydevåben, kan også — omend i mindre grad — gælde for blankvåbnenes vedkommende, og der var ikke tale om fuld ensartethed inden for de forskellige våbenarter. De ældste blankvåben, som fandt anvendelse i treårskrigen, var formentlig grenadersablen model 1753, jægerhirschfængereren model 1788 og artillerisablen model 1802, som blev omtalt i min artikel om »Nogle danske våben fra Napoleonskrigene« i årbogen 1956; men af de ældre våben, der dels var gået af brug, dels endnu var i brug, fandtes større eller mindre rester som beholdning i arsenalerne.

Fra venstre numrene 19, 14 og 13.

Efter optælling blev truffet nærmere bestemmelse om disse resters fordeling, som det dog her vil føre for vidt at komme ind på, og jeg vil derfor begynde med omtale af de ældste, som endnu var i brug.

Nr. 28 er reserveartillerisabel model 1842; den har jernfæste med en enkel håndbøjle, der i en ret vinkel går over i parerstangen, ret krum klinge med bred hulslibning og såkaldt »geddenæbsspids«. Andre sabler af typen har spidsen anbragt enten midtstillet eller ved klingeryggen. Skeden er af jern med to bærringe og kraftig, smukt formet slæbesko. Eksemplaret er stemplet 1. A(rtilleri) R(egiment) 4. B(atteri). — Sablen er oprindeligt lansenersabel 1816, men da lansenerregimenterne blev nedlagt i 1842, overgik den dels til de nyoprettede dragonregimenter, dels til reserveartilleriets trænkonstabler, og fik samtidig det nye navn.

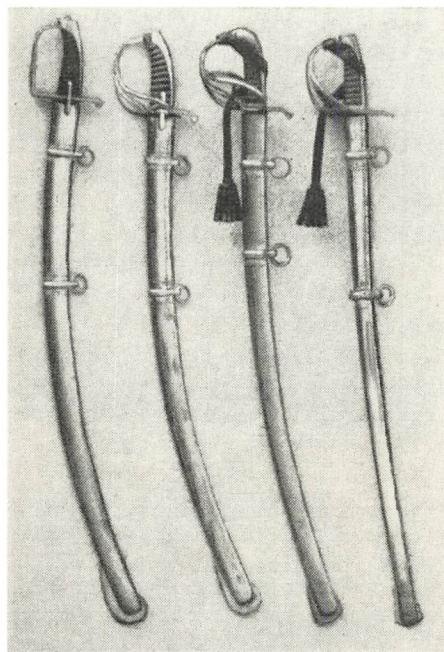
Nr. 122, sabel for det lette kavalleri model 1818, har messingfæste med håndbøjle og to indbyrdes forbundne sidebøjler, krum klinge med bred hulslibning, jernskede nærmest som den foregående. Allerede i 1836 var den blevet reglementeret også for trænkonstabler og benævntes da trænkonstabelsabel. Mit eksemplar har næppe været i brug ved artilleriet, men derimod efter 1842 ved 5. D(ragon) R(egiment).

Nr. 37 er sabel for det lette kavalleri model 1839. Den har jernfæste med håndbøjle og to indbyrdes forbundne sidebøjler, krum, flad klinge med en smal hulslibning langs klingeryggen, jernskede med to bærringe. Den var i brug ved dragonregimenterne, men var i ret stor udstrækning afløst af

nr. 34, kavallerisabel model 1843, der har jernfæste med bred parerplade med en dråbeformet åbning, kannelleret nakkestykke og omtrent lige klinge, 89

cm lang med bred hulslibning; skeden er af jern med 2 bæringe. Sablen har oprindelig været i brug ved 5. dragonregiment, men det senest gældende stempel er fra G(arde) H(usar) R(egimentet), hvor modellen endnu efter en lille ændring er i brug, når der afgives detachement til at danne eskorte ved højtidelige lejligheder som fyrstemodtagelser o. lign.

Menige ved infanteriet og garden til fods var udrustet med fodfolkssabler, der hver for sig repræsenterer ændring af den tidligere grenadersabel model 1753,

Fra venstre numrene 28, 122, 37 og 34.

bl. a. ved at de er kraftigere. De har begge messingfæste med »snoet« greb, der ender i en stor knop, enkel håndbøjle, som fortsætter i en hjerteformet parerplade. Forskellen består i, at håndbøjlen på model 1834 (nr. 35) er tappet ind i knoppen, medens den på den lidt større model 1838 (nr. 21) er skruet til knoppen, og grebet er støbt i 2 stykker. Nr. 35 har været brugt af L(iv) G(arde) t(il) F(ods) og nr. 21 ved 3. B(ataillon) 1. C(ompagni). Skederne er af læder.

Nr. 8 er underofficerssabel model 1831, der har støbt messingfæste med håndbøjle og to smukt svungne sidebøjler, der for bæreren har været meget ubekvemme. Klingen er lige med bred hulslibning. Skeden er af læder med »indbygget« biskede for bajonet til underofficersriflen model 1829 (nr. 58) og forsynet med udvendige beslag, mundblik med knap og dupsko, der har slæbesko af jern.

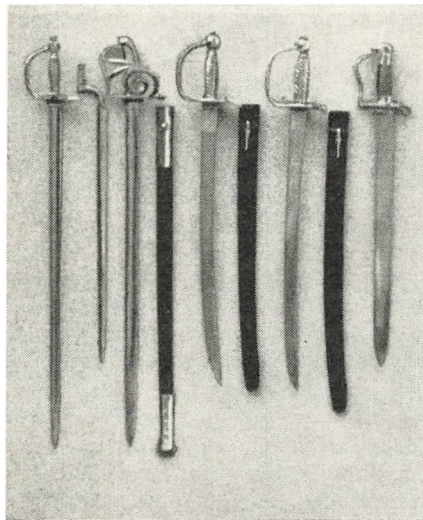
Nr. 11, jægerhirschfænger model 1849, udgjorde sammen med den ovenfor (s. 59) nævnte hirschfænger model 1788

i slutningen af krigen jægerkorpsets bevæbning. Fæstet er af messing med enkel håndbøjle, der er skruet til den temmelig store knop. Grebet er tæt beviklet med snoet messingtråd. Klingen er flad og enægget. Til eksemplaret mangler skeden, der var af sort læder med udvendige beslag af messing, mundblik med knop og lige afskåret dupsko. Fra 1869 benævntes dette våben fæstningskonstabelsabel og er først gået af brug 1923. En del af hirschfængerne udleveredes til fodmandskabet i Estrups gendarmerikorps, med hvis stempel, G. K., mit eksemplar er mærket.

Nr. 12 er officerskården model 1837, privatmodel. Den har tombak-fæste med enkel facetteret håndbøjle og to nærmest muslingeformede parerplader. Knoppen er pæreformet, facetteret, og afsluttes foroven med en knap, der bærer et forenklet rigsvåben. Grebet er tæt beviklet med snoet sølvtråd. Klingen er ca. 90 cm lang med bred hulslibning. Skeden har været af sort læder med mundblik med hage og dupsko af tombak. I løbet af krigen fortrængtes kården delvis af sabler, hyppigst af jægerofficerssablen model 1845, men den genindførtes 1852.

De her beskrevne blanke våben og deres skeder er med en enkelt undtagelse fremstillet på Frederiksværk, hvilket navn står stemplet på en del af klingerne tilligemed fremstillingsåret. De blev efter deres modtagelse på Københavns arsenal af en særlig kommission, Den Beständige Gevær Commission, underkastet en meget indgående undersøgelse og prøve på styrke og smidighed. Der blev til stadighed kasseret en del, som ikke var prøvesvarende, men de godkendte forsynedes med kommissionens stempel, som i forskellig form indeholder bogstaverne B G C, hvorpå man, når andet glipper, vil være i stand til at kende danske våben fra tiden mellem ca. 1828 og ca. 1870.

Undtagelsen er nr. 12, variant af officerskården model 1837, der er fremstillet af et privat sværdfejerfirma, sandsynligvis I. Herazcek i København, der hjemtog klinger fra Solingen. Allerede kort tid efter kårdens indførelse kom sådanne privatmodeller frem, hvad der gav Frederik VI anledning til at fremkomme med en påtale, hvori kritiseredes mangel på »Egalitet og Soliditet«, og prøven ved kommissionen fremhævedes. Slutningen indeholdt følgende advarsel: »De privat fremstillede prøves ikke, og klingerne ere så slette, at de springe for eet slag, og da er officeren værgeløs«. Jeg har derfor ikke turdet prøve min.

Fra venstre numrene 12, 8, 35, 21 og 11.

NIELS RASMUSSEN

ENEBOEREN PÅ LOVDAL HEDE

AF S. P. PETERSEN

Asklev skole i Tem sogn fik i 1788 en bondekarl Niels Rasmussen som skoleholder. Da skolen blev nedlagt, blev skolehuset beboet af dennes søn Rasmus Nielsen, der blev kaldt Skole Rasmus, og hans søn Niels Rasmussen, der fødtes i 1827 og blev kaldt Skole Niels. Skole Rasmus levede under fattige kår som væver, og han fik offentlig understøttelse til sine børn. Sønnen har fortalt, at opdragelsen var streng; men påvirkning fra hjemmet var sandsynligvis årsag til, at han tidligt sluttede sig til den kreds af kristeligt vakte mennesker, der fandtes i Tem sogn. De vakte havde ikke afvigende meninger i trosspørgsmål og gjorde sig i det hele ikke særligt bemærkede. En husmand på Brunbakke ved Tem gik dog undertiden ud og uddelte religiøse skrifter, ligesom nogle få samlede hos ham om søndagen til læsning af en prædiken og til salmesang. Da Horstrup blev præst i Silkeborg, søgte enkelte af disse folk til ham og hans prædiken, og på vejen hjem gik de ind hos andre ligesindede og fortalte, hvad de havde hørt. Senere var præsten Jørgen Teilmann en kort tid kapellan i Tem, og hans stærke tale bragte åndeligt liv til mange i sognet.

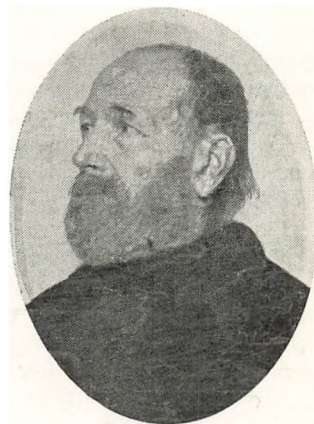
Som søn af en væver lå det nær for Niels Rasmussen selv at blive væver, og som sådan tog han fat fra sin tidligste ungdom; men han arbejdede også som murer om sommeren. Hans kendingsnavne blev derfor Niels Væver, Niels Murer eller Skole Niels. Da han blev gift i 1854, boede han i den allerførste tid i en lejestue i Asklev, og her fødtes hans eneste barn, sønnen Rasmus Nielsen, i 1855. Et barn født i 1858 var dødfødt. Sidstnævnte år var han blevet husmand på Lovdal grund, hvor han boede i et hus, der lå i det sydvestlige hjørne af Lovdal hede ud mod skrænten oven for dalen mellem Lovdal hede og Hjortsballe bakker. Huset brændte ned efter få års forløb, og Niels Væver flyttede ned i dalen under Rudstrup, hvor han kom til at bo i et lille meget ensomt beliggende hus, hvortil der hørte en mindre jordlod. I 1849, da Niels Væver var 22 år gammel, blev han soldat og deltog i slaget ved Fredericia den 6. juli. Medens han var i felten, lærte han at forstå, at det var landets sag, krigen gjaldt, at det tyske var fordærvelse for os, og at vi derfor måtte sætte alt ind på at blive befriet derfra. Slagets gru gjorde imidlertid et uudsletteligt indtryk på ham, og helt op i sin høje alder brast han i gråd, når han fortalte om kaptajn Fugl, hvis oppasser han havde været, og hvis lig han havde set blive ført til byen.

Niels Vævers ægteskab var ikke lykkeligt, efter hvad han selv fortalte derom. Han mente, han havde valgt forkert, da han giftede sig med Mette Cathrine Sørensen, og det måtte han lide for, medens hun levede. Med det særegne lune, han havde, kunne han fortælle, at hun ikke undte ham føden og bl. a. forbød

og hindrede ham i at få mælk at drikke; men han kom uden om dette ved uset at liste sig til mælkefadet og ved hjælp af et halmstrå suge mælken op og således stille sin tørst, uden at hun opdagede det. De ulykkelige forhold i hjemmet fik Niels Væver til at gribe til den udvej, som han kaldte »at gå ud og vandre«, noget som han siden i sit liv tyede til engang imellem, og som han havde store evner og gaver for. Han vandrede til de østligste egne af Jylland og henvendte sig om hjælp, hvor han fandt evne og velvilje, og samlede sig bidrag til at bo og bygge og leve for.

Efter sin kones død blev Niels Væver eneboer i det hus i dalen, der lå neden for den gamle vej fra Rudstrup til Hjortsballe, hvor de høje og stejle bakkeskråninger hæver sig mellem tværdale både mod nord og syd. Her slog han sin væv op og i mellemstunder gik han ud at bruge murske og kalkkost hos egnens folk eller »ud at vandre«. Noget synderligt landbrug drev han det ikke til, ud over at han havde nogle får, som han vogtede omhyggeligt, og hvis uld han vandrede med til Christianshede marked eller solgte til en købmand i Silkeborg. Det var ved en sådan lejlighed, han spurgte købmanden: »Hva gjer jen få tow?« (Hvad giver De for uld?). En skilling mere eller mindre spillede en stor rolle for Niels.

Naturlivet i dalen, heden og skoven arter sig noget anderledes end på de flade marker. Tåge lægger sig ofte i dalen ved aften og nat, og alt får da et andet udseende. Ting, der i dagslys ikke lægges mærke til, bliver mere fremtrædende og synes større, lyde i naturen bliver noget anderledes i natstilheden, end når de høres om dagen. Alt dette kan opfattes som en bekræftelse på fortidens forestillinger om en oversanselig natur befolket af nisser, bjergmænd, ellefolk o. s. v., en verden, som kun har lidt eller intet med religion at gøre, men som dølger sig i en slags underbevidsthed i de fleste, også nutidsmenneskers sind. Niels Væver skjulte ikke, at han havde hørt og set og til en vis grad var fortrolig med adskilligt fra denne verden. Han var ikke ræd derfor, men når talen faldt derom, sagde han, at han vidste, intet derfra kunne skade ham, fordi han var i Guds varetægt. Et og andet af, hvad han har fortalt fra den overnaturlige verden, er gengivet i Evald Tang Kristensens Danske Sagn, ny række I. Ifølge Tang Kristensen havde Niels Væver bl. a. fortalt om en mand, hvis huse lå i vejen for bjergmanden. Bjergmanden gik derfor til ham og sagde: »For du en Dan, saa rokke mig paa Bonton, og saa rokke Banton Kvanton, og saa dandser Grimmon, og a vil sende dig Kjærlighedsbreve, hvor du rejser hen i Verden«. Det er et halvt uforståeligt sprog ligesom al bjergmandstale; men det skal vel betyde: Fordi du er dannemand, er jeg rokket herop til dig og vil have dig til at rokke husene, og gør du det, så danser jeg og vil gøre dig meget godt. Manden forstod talen og flyttede husene. Da Niels Vævers hus brændte, ville han ikke have det opbygget påny på Lovdal hede, fordi han mente, bjergmanden eller dennes fæller ikke ville finde sig i, at der fremdele kom til at ligge et hus på heden. Han bosatte sig derfor nede i dalen.

Niels Rasmussen (Skvol-Niels).

I sine erindringer fortæller C. Hostrup fra sin præstetid i Silkeborg, at blandt de folk på egnen, han kom i forbindelse med, var der en mand fra Tem sogn, der spurgte ham, hvad det var, præsten læste i hatten, når han havde kastet jord på den døde. Spørgsmålet var udsprunget af den almindelige folketro, at præsten, når han havde kastet jord på den dodes kiste, holdt sin hat foran ansigtet og stiltiende læste ind i hatten for at hindre den døde i at gå igen. Det er blevet mig meddelt, at det var Niels Rasmussen, der stillede spørgsmålet til Hostrup.

Det vigtigste af det, Niels Rasmussen ejede, var for ham hans bibel og især det nye testamente. Det var ikke hos ham som hos folk i almindelighed en slags nipsgenstand på en hylde, men en bog, som han flittigt brugte. Der var nogle, der mente, han kunne det nye testamente udenad; men det var naturligvis en overdrivelse. Medens præster og de fleste andre talere søgte at forklare skriftens indhold, gik Niels Rasmussen en anden vej. Når talen var om et eller andet trosspørgsmål, gav han sig ikke af med diskussion derom, men nævnte, hvad det nye testamente sagde derom, og dertil havde han selve bogens ord på rede hånd og ikke meninger og synspunkter, og der var altid god logisk sammenhæng i hans skriftsteders brug. Hans person og hans måde at tage tingene på gjorde, at ingen spottede eller gjorde nar af ham.

Fattig og ensom levede Niels Rasmussen i dalen; men der indtrådte noget af en forandring, da han tog et barn ind hos sig. Det var en sønnesøn, der var blevet ham overladt, og som han sørgede for, så godt han kunne. Han magtede dog ikke at styre drengen. Denne tog magten fra ham, og dog vedblev gamle Niels at tage sig af »sønnen«, som han kaldte ham — også efter konfirmationen og videre frem vedblev den gamle at søge at hjælpe ham og holde ham oppe. Da Niels Rasmussen nåede at få den lille alderdomsunderstøttelse, som dengang ydedes, og den årlige veterangave på 100 kr., følte han sig ovenpå i økonomisk henseende og satte endog penge i sparekassen. Hans formål hermed var, at der efter hans død kunne være noget at støtte »sønnen« med — lidt ad gangen, bestemte han, og kun, når der var trang!

Et lille billede af Niels' væremåde er følgende: Han havde en nabo, som var mælkekusk og levede i trange kår. Niels mente, manden led sult, og besluttede at hjælpe ham. Han lavede derfor en dygtig stor rugbrødsmellemmad med pålæg, og da mælkekusken kom kørende en morgen ad mejeriet til, gik han ud til ham med maden og sagde: »Værsgo!». Manden følte sig højt hævet over Niels og hans tilbud og afviste ham skarpt, hvorefter Niels udrød: »Så trænger du heller ikke, gode karll!»

Når Niels Rasmussen var i godt humør, kunne han ofte komme med spørgsmål, som i al godmodighed gjorde nar af en eller anden velagtet borgers alt for store tillid til egen klogskab. Han kunne således spørge, om man troede, R. L. kunne udregne, hvor mange dukater der skulle til for at lægge en bro mellem Rudstrup og Hjortsballe over dalen, eller hvor mange knappenåle lagt ved siden af hinanden der skulle til for at lægge en krans om den store mergelgrav ved Rudstrup. Efter et sådant spørgsmål lo Niels skælmsk og lukkede øjnene.

Omkring sin kakkellovn opstillede Niels sit savede og kløvede bølgebrænde, for at det skulle være tørt og godt som brændsel. Han mente, at kakkellovnen ikke kunne tænde ild i brændet, når det kun berørte den udvendig. Det endte med, at der gik ild i brændet, og at huset brændte. Nu var Niels husvild; men afholdt som han var, søgte folk at hjælpe ham, så godt de kunne. Han kom til

Ovre Gjessøgård og fik sig indrettet i en der værende aftægtslejlighed. Her førte han sin husholdning på den gamle manér og var tilfreds med sin tilværelse. Det kunne hans omgivelser imidlertid ikke være. Det kneb nemlig med renholdelsen af hans stue, hans seng og ham selv. Man søgte at hjælpe ham til rette, men snart gjorde alderdom og svagelighed det umuligt for ham fortsat at klare sig selv. Omsider måtte han derfor gå ind på et bestemt forlangende om, at han skulle lade sig indlægge på den gode fattiggård i Tem. Han blev så ført dertil, men den nye måde at leve og være på tålte han ikke. Efter omtrent en uges forløb var han død. Nær ved Tem gamle kirkegårds sydøsthjørne fik han sin grav, som forlængst er forsvundet fra jordens overflade.

SKVOL-NIELS

AF HARALD PETERSEN

Enhver egn har sine ejendommelige mennesker, sine særlinge, som spiller en stor rolle i egnens liv, og om hvem der fortælles, længe efter at de hviler i deres grave. Især går de ind i børnenes liv og giver dem sans for det særegne i tilværelsen.

Et sådant ejendommeligt menneske var Skvol-Niels. Han boede i Bøskovdal, en god milsvej syd for Silkeborg. Her i denne ensomme dal med høje lyngklædte bakker på begge sider boede han ganske alene i et lille, stråttækt hus med sine får og høns, som foruden lopperne var hans eneste husdyr.

Han havde været gift og havde også børn og børnebørn; men de kommer ikke denne historie ved. Hans kone, som havde været død i mange år, hed Trine, og sit ægteskabs tragedie klarlagde Niels i følgende lakoniske ord: »Jen ku rele ha fåt hundrede få jen, å så taw en endda fejl!«. Blandt de mange genvordigheder, han døjede med Trine, var også dette, at hun forment ham adgang til at drikke af mælkefadet, der stod på hylden over komfuret. Når Niels i smug havde været i fadet, kunne hun bagefter fælde ham ikke alene på fløden, der sad i det store buskede skæg, men også ved en systematisk undersøgelse af selve fadet, der havde mærker og lugt af skråtobak. »Men jen fandt rele po ro; jen taw en halmstro å suet æ mjælk op igjammel den. Så narret en den hæslege spetakkel!«

Niels havde den særhed, at han sagde »jen« til sig selv, og der gik en historie over det halve af Jylland, at han en dag var kommen til Silkeborg for at sælge uld og i Hammers butik fremkom med den klassiske sætning: »Hwa fo jen få tow?«. Ingen forstod ham, og Niels måtte mismodig forlade butikken, dybt rystet over købstadboernes tunghed i opfattelsen.

Niels var vidtberejst. Han var veteran fra 48 og havde siden vandret rundt i fjerne sogne og tigget sammen til en død ko. Så kært var mindet om den afdøde ham, at han med visse mellemrum gentog disse rejser og tiggede mange køer sammen. Dog dette hørte fortiden til, og det var med en beklemmt samvittighed,

at Niels fortalte om disse rejser og om sit diplomati, når det gjaldt om at klemme en daler ud af en eller anden velhavende gårdmand. Opdagede han, at vedkommende var missionsk, »så ku jen rele osse hæld mæ æ hoed å snak bibel-sprog«. Og kom han i byerne til en flok arbejdere, på hvem ederne sad lidt løse i munden, »så bandt jen rele osse å såh: Gomåren, kammerater!«, til også de havde ofret en skilling til den døde ko.

Men som sagt, dette var længe siden. Niels havde forandret sig og vendt ryggen til fortiden med dens fejl og fald. Nu kom han ikke længere end til egnens folk, som alle holdt af den gamle og altid huskede at sende bud efter ham, når middagen stod på grønkål; for det var Niels' livret, det ene af hans tre universalmidler til helbredets bevarelse. Det andet var en snaps med »måløvt«. Men dette må ikke forstås således, at Niels var drikfældig, tværtimod var han ædrueligheden selv. Og da han i øvrigt var en hæderlig mand og interessant at tale med, var han en velset gæst i snart sagt alle hjem.

Niels holdt dog mest af kvinderne. Der bestod et smukt tillidsforhold mellem ham og dem, og han havde stor omsorg for deres ve og vel. Det kunne endog gå lovlig vidt, som når han en dag i brugsforeningen, hvor der duftede sødt af kanel og allehånde, i en fortrolig tone spurgte den kvindelige uddeler: »Sej mæ, mi båen, hwoe go do hen, næ do ska å mæ di vindd?«

Niels var dog ikke blind for kvindens skrøbelighed, og da han en dag kom og fortalte mig, at han havde regnet ud, at tre af egnens kvinder var værdige til at sidde i den danske rigsdag, føjede han betænksomt til: »Men der villd jo rele blyw en hæslige spetakkel«.

En gang hver sommer samledes hos Niels en udsøgt kreds af egnens kvinder, både yngre og ældre, til små folkelige vennemøder. En af disse sammenkomster gav anledning til mit første besøg hos ham og er det smukkeste minde, jeg har om Skvol-Niels.

Jeg fulgtes med min mor derned. Vi gik gennem lyng og sand ned til den mærkelige dal, hvor Niels boede. Det blev en hel oplevelse at se det gamle hus indvendig, især stuen, hvor væven stod. Og Niels var oprømt og vred med skulderen, som han altid gjorde, når han var i godt humør.

Festen begyndte med, at Niels gav kaffe. Brød og fløde havde gæsterne dog vist selv med, og de besørgede naturligvis også anretningen. Jeg husker, at jeg undrede mig over, at man vaskede kopper to gange — både før og efter brugen. Det plejede vi ikke hjemme, men det hørte vel til her, hvor alting var anderledes.

Jeg erindrer ikke alle den dags mærkelige begivenheder, men jeg husker afslutningen. Da samledes alle på en bakketrænt og sang mod den nedgående sol sange af højskolesangbogen, sidst denne: »Så vil vi nu sige hverandre farvell« Jeg var ikke så gammel dengang, men jeg forstod, at dette her var noget ud over det almindelige. Der var noget, som rakte ud over denne dag, måske helt ind i det evige. Og jeg lærte siden at beundre de kvinder, som ikke alene gjorde den gamle mand en glæde, men også gav sig selv en oplevelse.

Da Niels var firs år gammel, brændte hans hus. Han mente selv, at ilden var påsat; han havde set »en slegi spring ud å æ gaw«, men det er mere sandsynligt, at årsagen var Niels' opstabling af lyng og brænde tæt op til den gamle, utætte kakkelovn.

Men nu stod Niels uden husly, og det blev da ordnet således, at han flyttede op til os i et par stuer, der stod ubeboet. Det var ikke uden betænkelighed, at

min far gav sit minde til denne ordning, men der kom kun godt ud deraf. Ganske vist fulgte der også ubehageligheder med. Niels havde solgt sine husdyr, både fårene og hønsene, men lopperne fulgte med, ligesom nissen, da han flyttede, og de tilpassede sig storartet efter de forandrede forhold og formerede sig i den grad, at de kunne udvandre til andre egne og stifte kolonier. Det var slet ikke morsomt at ligge og vende og dreje sig det meste af en varm sommernat uden at kunne sove — og vågne op med kroppen fuld af røde pletter efter nattens kamp, men det forhindrede mig ikke i atter at begive mig ind i Niels' hemmelighedsfulde verden, når aftenen kom.

Her lærte jeg Skvol-Niels at kende med alle hans særheder, men lærte også at forstå den forunderlige dybe interesse, hvormed han omfattede livet og de gåder, som livet gav ham.

Det kunne godt svie i øjnene at sidde i den stærke røg, som altid fandtes i stuen, men Niels selv generede det ikke. At røge stuen godt til med enebærrøg var det tredje af hans universal-lægemidler. Den kvalte alle sygdomsbakterier. Og ellers havde han kålen og snapsen.

En gang om ugen kogte Niels kål i en stor gryde, så det kunne slå til ugen igennem. Og måske han så desuden kunne have alle ugens dage besat med mid-dagskål omkring i nabolaget.

At koge kål var for Niels noget af en hellig handling, noget i lighed med de gamle nordboers offerhandlinger, hvor alle ceremonier behørigt skulle iagttages. Og for at kogningen skulle lykkes, måtte gryden tilsættes de nødvendige ingredienser som »Anneskoel« og andre hemmelighedsfulde urter.

Også med sin skråtobak iagttog Niels visse ceremonier, som han uvægerligt fulgte, så vidt hukommelsen strakte til. En frisk skrå var for Niels en sjældenhed og opholdt sig ikke ret længe i munden i første omgang, men ekspederedes ned i vestelommen. Her havde den sit ophold en dags tid, indtil den atter kom til ære og værdighed i munden. Nu genså den ikke mere vestelommen, men blev anbragt på bordet til højre for en halv snes brødre, som Niels udtrykte det. For hver gang den nu herefter blev brugt, degraderedes den en plads længere til venstre, indtil den efter nogle dages forløb havde gået skalaen igennem og kom på venstre fløj og til allersidst endte i kakkelovnen; for Niels gik ikke så vidt i sin sparsommelighed, at han også røg og snuste skråen.

Som før nævnt havde Niels været med i treårskrigen, og det var en stor årlig begivenhed, når han modtog hædersgaven, de hundrede kroner, for sin deltagelse i den sejrige kamp. Men dagen efter blev den udstykket i mindre hædersgaver, for Niels var rundhåndet. I hvert fald var der mindst en halv snes udvalgte, som højtideligt fik overrakt en krone af Niels. Jeg var en af de lykkelige. En morgen kom jeg over til Niels — det var dagen efter hædersgaven —, og Niels lå i sengen, hvilende på sine laurbær og på alle de mange penge, som i sedler lå gemt dybt under lispundsdynerne. Niels uddelte ordrer, og jeg fik til opgave at tælle hans småpenge i den store fedtede skindpung. Optællingen viste ti kroner i enkronestykker, og jeg meddelte Niels resultatet, hvilket han på ingen måde ville sanktionere. »Der er kun ni«, påstod han. Vi skændtes lidt derom, og jeg lagde pengene i række på bordet for at gøre det af med ham. Men da spillede Niels en trumf ud, som blev afgørende. Idet han pegede på et af kronestykkerne, sagde han: »Den die ska rele æ rejnes mæ, få den ska Marie te Pejjes ha!«

Hans tankeverden var rigt udstyret, og han gav sig i kast med problemer, som kun få dødelige turde binde an med. Engang, efter at han i flere dage havde filosoferet, spurgte han mig: »Hwo manne hunnekronneseddel trowwe do dæ ka leg i Branddal?« — et af de største dalstrøg i landet. Her måtte Niels nemlig give op. Heller ikke jeg kunne klare spørgsmålet, men mente, landets seddelmasse var utilstrækkelig til et praktisk forsøg.

Skvol-Niels havde to religioner, nemlig foruden den kristne også en hedensk-mystisk, som førte tilbage til fjerne tiders hedenskab og trolddom. Han var flittig bibellæser, og undertiden måtte jeg læse højt for ham om aftenen. Kom jeg så til at læse et ord forkert, var Niels der straks med en tilrettevisning, sådan kendte han bibelen ud og ind. Niels var mere ortodoks og dogmatisk end den krasseste missionspræst, men hans kristendom var liv og virkelighed. Her stod han fast over for alle autoriteter og alle modstandere. Her blev den lille, uanselige mand en herrens kæmpe. Her skulle ingen akkorder laves.

Men så var der Niels' mystiske religion, som dog absolut var nummer to og aldrig fordristede sig til at komme den første i vejen. Niels troede på allehånde sære væsener som bjergfolk og underjordiske, der ofte havde spillet Niels et puds, mens han levede alene mellem de høje bakker.

I hans sidste år var det især de afdødes ånder, som han omgikkes og ofte førte lange samtaler med om natten. Mest var det nogle enkelte af egnens afdøde, der besøgte ham, men undertiden kom de i større flokke og holdt fest og kommers. Sådan kom jeg en morgen over og fandt ham i den højeste vånde. Og nu fortalte han, hvad han om natten havde oplevet. De afdødes ånder havde holdt dans på loftet over Niels' værelse. I begyndelsen forløb det meget fredeligt. Kun et par havde været på gulvet, men snart kom der flere, og der blev »den mjest hæslige spetakkel«. De trampede i brædderne, så loftet gimpede, og støvet raslede ned. Til sidst lød der et frygteligt brag, som rystede huset, og i svovl og damp for ånderne af sted, og alt blev stille.

Da jeg gik fra Niels og kom ud af huset, kom jeg ved en mærkelig tankeforbindelse til at se op på huset, og hvad ser jeg? Skorstenen manglede. Den var om natten faldet ned. Og da jeg kom op på loftet, lå de gule lersten i stumper og stykker, spredt ud over hele loftet. Så forstod jeg sammenhængen: Et par sten er skredet ud, lidt efter lidt er andre fulgt efter, og til sidst er hele skorstenen kommen på en gang.

Det var ikke muligt at skjule sagens sammenhæng for Niels, men jeg kunne se, at han ikke var lykkelig ved denne materialistiske afsløring. Og det gav mig den forståelse, at menneskers overtro er udslag af deres trang til mystik og romantik, som de ikke får tilstrækkelig tilfredsstillet i det daglige liv. De ønsker at tro på det mystiske, fordi det gør tilværelsen interessantere, og det er en skuffelse at rives ud af illusionen.

Efter denne dødedans blev Niels forsigtigere i sine udtalelser, selv om han naturligvis ikke mistede troen, fordi han en enkelt gang havde taget fejl.

Men kort tid efter gjorde Niels sin næstsidste rejse. Min far turde ikke lade ham blive længere. Jo ældre han blev, jo mere groede han til med snavs, og at trænge ind på hans enemærker for at gøre rent f. eks. var halsløs gerning. Endvidere blev brandfaren alt for stor. Niels havde stadig den samme skik at stable enebær, lyng og halm omkring kakkelovnen, og det skete tit, mens vi sad i stuen, at ilden rakte en rød tunge ud og fik fat i den knastørre lyng. Og de tre brand-

synsmænd, der et par gange om året gik forundringsgang mellem gårde og huse og foretog »brandsyn«, nåede sjældent stort længere end til kaffebordet.

Så skulle da Niels på fattiggården, som var det eneste sted, hvor han kunne være den sidste tid og få den nødvendige pleje. Men det var med et tungt hjerte, at min far spændte hestene for og kørte ham af sted. Niels græd ved afskeden, min mor ligeså, og stort bedre gik det ikke os andre. Det viste sig også, at Niels ikke kunne trives i fattiggården, skønt han der fik det langt bedre i ydre henseende, end han nogen sinde før havde haft det. Få måneder derefter døde han.

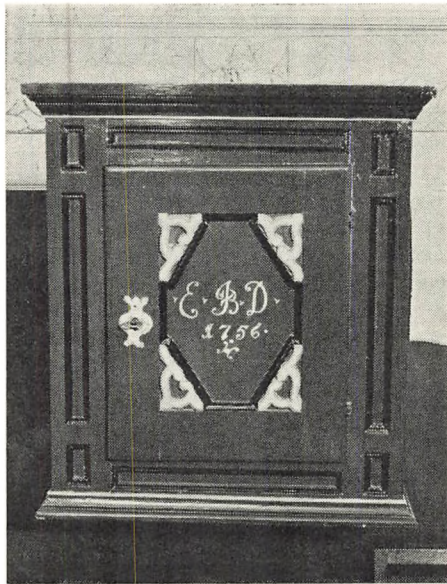
*

Hermed har jeg ikke udførligt fortalt Skvol-Niels' saga, men kun således som jeg kendte ham. De fleste får altid først fat i det sære ved deres medmennesker, og således er det nok også gået mig i min skildring af denne ejendommelige mand. Men det skal dog tilføjes, at Skvol-Niels var mere end en særting, ja, at det sære endda betød så lidt i sammenligning med, at han var et levende menneske med sans for denne verdens underfulde ting og for det evige hinsides. Han lignede slående en af sin tids kendte grundtvigske præster, og selv var han præst, ikke just derved, at han prækede for andre, skønt også det gjorde han undertiden, men derved, at han viste dem, der kendte ham, at et menneske trods skrøbelighed og fejl, trods fattigdom og dårlige ydre kår dog alligevel kan bevare sin sjæl, sin tro og sit håb, uanfægtet af verden, til det sidste.

HISTORIEN OM ET HÆNGESKAB FRA 1756 I ENGGÅRDEN, STUDSHOVED

AF IRIS JUSTSEN

For få år siden fik jeg min mand til at nedtage et gammelt hængeskab, som var anbragt i vor lade over kværnen. Det blev brugt til opbevaring af smørelse og værktøj og havde sikkert hængt der i et halvt århundrede, og ingen kendte dets oprindelse. Ved en grundig rengøring viste det sig, at hængeskabet

Hængeskab i Enggården, Studshoved.

var af fyrretræ med en kedelig brun maling, men ved skabets kanter kunne man skimte en oprindelig blå maling, og hver gang skabet blev vasket, kunne man, så længe det var vådt, skimte de overmalede bogstaver E. I B. D. og årstallet 1756. Desuden kunne man se op-højninger på den lille dørs fyldning, som skyldtes rester af lim, og efter disse kunne man fuldstændig aftegne de tidligere forkrøppede lister og de små gennembrudte hjørneornamenters konturer. Ved at sammenligne tegningen med et fotografi af et hængeskab fra 1776 på Odder Museum (afbildet som fig. 282 i Axel Steensberg: Danske bondemøbler) blev jeg klar over, at disse to skabes forkrøppede lister og hjørneornamenter var ens, og ved et besøg på museet konstateredes, at tegningens og skabets ornamenten var af samme størrelse. Navnetrækket gav mig en del af tænke på, da dets tilhørsforhold til gården var ukendt, men da jeg gennem oplys-

ninger om min mands farmor var klar over, at hun havde haft en del gamle møbler, gav jeg mig til at granske hendes fædrene slægt på landsarkivet i Viborg. Hun hed Ane Marie Christensdatter, født 17. december 1827 i Odder sogn, datter af gårdmand Christen Hansen (f. i Ørting 1791) og Johanne Rasmusdatter (f. i Amstrup, Falling s. 1787), boende matr. nr. 12, Ondrup mark, Odder sogn. Christen Hansen var søn af væver og husmand Hans Knudsen i Ørting (f. 1731) og Anna Christensdatter. Ved at se efter i folketællingslisten fra 1787 for Ørting og Falling opdagede jeg, at Hans Knudsen da var gift med Elle Ibsdatter, og jeg blev klar over, at vort hængeskab måtte have tilhørt hende (min mands farmors farfars første kone). Hun døde i Ørting 4. juni 1789, 62 år gammel, og var blevet gift med Hans Knudsen 12. maj 1772. Ifølge Falling kirkebog blev Jeppe Christensens barn i Amstrup døbt 1. søndag i fasten 1727 og fik navnet Elle.

Hængeskabet blev restaureret og malet med blå bundfarve, sorte lister og røde hjørneornamenter og navnetræk.

OPTEGNELSER OM SERRIDSLEV OG BLELD SKOLER

VED ANDERS PEDERSEN

Serridslev skole.

Serridslev skole er oprettet af Henrik Muhle til Serridslevgård. 1730 lod han skolebygningen — 7 fag, hvoraf 3 fag til skolestue og 4 fag til beboelse for læreren — opføre på egen bekostning. Ved skriftlig »tilbydelse« af 17. juli 1732 blev bygningen skænket til sognet til et »publicque skolehus«, og giveren bestemmer, at et skur, som var tilbygget husets vestre gavl og brugt til stald for lærerens ko og til tørvehus m. m. skulle nedrives og afløses af et nyt udhus på 3 fag, til hvis opførelse beboerne, gård- og husmænd skulle yde hver 1 dags arbejde og levere tækkehalm. Ifølge skolens fundats, der er dateret den 29. juli 1741, skulle stifteren levere 100 rdl. til løn for læreren. En mulkt på 25 rdl., som herredsprovst, assessor, mag. Søren Glud i Katstrup var idømt ved højesteretsdom, og 35 rdl., som de øvrige »herrer proprietærer og lodsejere« i sognet havde »gjort« (givet) som indskud, blev tillagt de 100 rdl., så at legatet blev på 160 rdl., der skulle forrentes med 5 pct. og om fornødent prioriteres i Serridslevgård. Desuden skulle læreren oppebære kirkelysepenge, 3 rdl. 2 mk., og af beboerne 12 skilling pr. td. harkorn, som det var bestemt ved skolens oprettelse. Lønnen i penge blev ialt årlig 34 slettedaler, men det forventedes, at den efterhånden ved gaver og mulkter kunne stige til 40 rdl. Steg den derover, skulle beboerne have afkortning i deres ydelse. Den faste pengeløn kunne således ikke overstige 40 rdl. Af hvert barn, der indmeldtes i skolen, skulle læreren desuden have 4 skilling, når forældrene ikke var uformuende. Kornlønnen var 4 tdr. rug, 4 tdr. byg og 1 td. gryn.

Så skulle læreren også nyde i Serridslev »koedrift« græs til en ko og seks får og »beholde« fra Serridslevgård den ham tillagte »engsig«, Ramsdalssig kaldet (der formentlig var skoleloden, som den var, indtil den forandredes ved maglelæg 1819). Høet skulle bønderne i Serridslev slå, bjerge og hjemkøre. Beboerne i Bleld og Nebel skulle levere ham 62 lispund halm. Fra Serridslevgård skulle leveres ham 4 læs brænde og 2 læs tørv. Bleld og Nebel skulle også levere tørv. Almindelig vedligeholdelse af bygningen skulle læreren bekoste. Ifølge nævnte forordning skulle der oprettes en skolekasse, hvortil der årlig skulle svares af en husmand og en tjenestekarl 8 sk., af en tjenestedreng eller -pige 4 sk. og af en håndværker 12 sk., og det forudsattes, at kassen også ville blive betænkt ved bryllupper, barsler og andre »samkvemme«. Af kassens midler skulle der anskaffes bøger til fattige børn og bøger til skolen.

Læreren kaldedes af godsejeren efter forslag af sognepræsten.

Foruden af hr. Muhle blev fundatsen underskrevet af justitsråd Gert de Lichtenberg til Engelsholm som lodsejer i sognet og af forstanderen for Hansted hospital Christen Berndsen for hospitalets gods i Bleld, endvidere underskrev baronesse Kragh til Stensballegård som kirkens patronesse af hensyn til kirke-lysepengene, og sognepræsten mag. P. L. Bentzon testificerede den o.s.v.

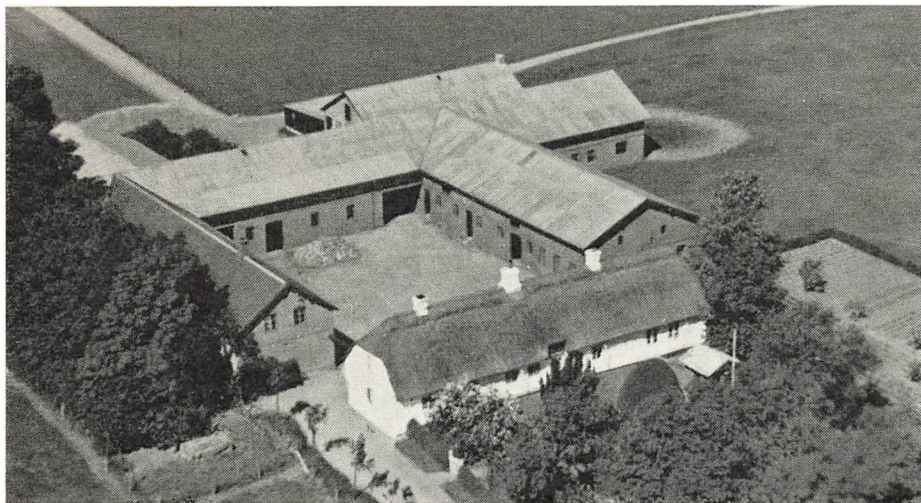
Serridslev skole, opført 1799.

1799 skænkede ejeren af Serridslevgård, kammerherre Beenfeldt, sognet en ny skolebygning, hvis opførelse havde kostet 1.000 rdl. (se fundatsen for det Beenfeldt-Lichtenbergske Fideikommis), og året efter bestemtes det, at læreren ved Serridslev skole årlig skulle nyde 40 rdl. af fideikommisset. Under den store pengekrise nogle år efter svandt dette legat ind til 31 rdl. 20 sk.

Før loven af 4. marts 1899 trådte i kraft, var lærerens (førstelærerens) løn: 4½ tdr. rug, 33 tdr. byg, skolepenge (efter lov af 8. marts 1856) 1 kr. pr. skole-søgende barn. De nævnte legater 16 kr. + 63 kr. 67 øre, renter af 750 kr. for — i 1884 — bortsolgt jord, en lod i Vesterskov på 1½ td. land, der ved udskiftningen var tillagt embedet til gærdselhugst, vistnok imod at læreren i fremtiden selv skulle vedligeholde hegnet omkring haven. Kirkeindtægten var ca. 300 kr., fourage 95 lispund høg og 190 lispund halm. Jordlodden — rigelig 8 tdr. land — og 7 favne brænde.

Skolens lærere kendes kun fra 1761. Fra dette år og til 1799 var det Frederik Johansen. Han havde været tjener eller skriver på Serridslevgård. Han blev 59 år gammel. En datter af ham blev gift med eftermanden Christen Madsen Skjørring (død 1818, 46 år gammel). Fr. Johansens søn Niels blev lærer i Stensballe (døde 1815). To af hans sønner, Emil og Jørgen, begge snedkere, kom til at bo i Nebel sogn, Jørgen gift med Skjørrings datter Else. En tredje søn, Aslev, blev lærer i Overby efter i nogle år at have været skriver hos amtsprovst J. Schmidt.

Skjørring efterfulgtes af Jens Andreas Larsen, som var seminarist fra Lyngby seminarium. Med ham kom indbyrdes undervisning i gang, og skolen var en tid at regne for »normalskole« for Voer-Nim og Hads herreder, idet de ældre lærere kom hertil og blev sat ind i metoden. Larsen var søn af gårdmand Laurs Jensen i Serridslev. Han fik samlet og ejede til sin død byens største gård, der endnu er i familiens eje. Han døde 1849 omkring 56 år gammel. Hans hustru, Dorthea Borch, var fra Lyngbyegnen.

Dortheasminde i Serridslev. Tilhørte 1833—49 lærer Jens Andreas Larsen.
Det gamle stuehus fra 1693 er ombygget i 1941.

Johan Jensen Tvilstedgaard blev kaldet i foråret 1849. Da han kom hertil, var byen besat af tyske tropper. Samme dag eller dagen efter ville Tvilstedgaard gaa til Vesterskov for at se på skovlodden der. Han kom da om ved fjendens parkplads og gik hen for at se på tyskernes kanoner, men blev anholdt og ført til Horsens og indsat i arresthuset, hvorfra han dog snart slap ud ved provst Høegh-Guldbergs hjælp.

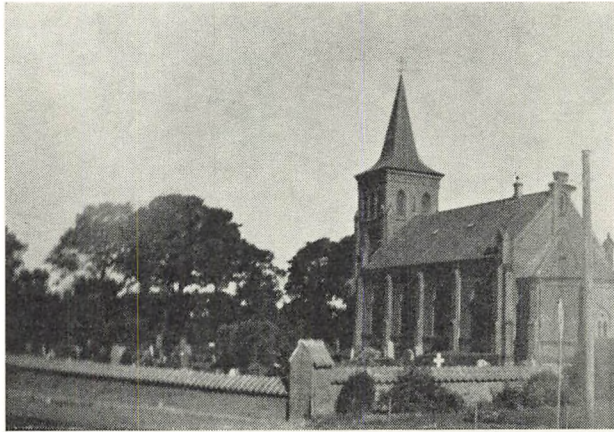
Tvilstedgaard var født i Jetsmark sogn og seminarist fra Snedsted (i G. P. Brammers tid) med karakteren »udmærket duelig«. Han var i 8 år lærer i Randers, siden ved Snedsted seminarium og en kort tid ved Lyngby seminarium. Han fik dannebrogsmændenes hæderstegn 1852. Hans kone Mette Marie Christensen var fra Åby sogn i Vendsyssel, begge var gårdmandsbørn. 1867 blev Tvilstedgaard bogholder ved Den Hørningske Stiftelse og organist ved Hørning kirke. Han var da 60½ år. Han afskedigedes herfra i 1893.

Tvilstedgaard og madam Tvilstedgaard var begge vendelboer. Deres sprog var af den grund ikke så let at forstå i Serridslev til at begynde med. Min far, der gik i skole til ham, har fortalt, at når han ville irettesætte en dreng, der havde forset sig, så ruskede han ham og sagde: »We do ta we dæ dit nøer!« En dygtig lærer har han jo nok været med den alsidige uddannelse, han havde fået. Han holdt meget på, at der skulle være en passende temperatur i skolen. Jeg husker, at der i min skoletid var skydeskodder i loftet, som aldrig blev brugt. De er sikkert fra Tvilstedgaards tid. Derved kunne luften fornyes. Når han gik ud, havde han i reglen en ekstra frakke med, som han så tog på eller af efter luftens kulde- eller varmegrader. Han gik meget oppe i Søren Jacobsens kostald om vinteren, når han havde tid, da denne luft skulle være så sund. Han blev dannebrogsmænd, da han var 45 år. I hvilken anledning det har været, står der ikke noget om i embedsbogen.

Tvilstedgaard rejste herfra til Hørning, hvor han fik sin afsked 1893. Han var

da 86½ år gammel, og lærer Vissing har da også i skolens protokol sat et spørgsmålstegn ved årstallet. Hvor gammel han blev, ved jeg ikke, men det har nok ikke været helt ved siden af, at han var så påpassende med at leve et sundt liv.

Her er et lille træk, der viser Tvilstedgaards evne til at forstå børns tankegang: Jens Munk og Laurits Sørensen var jævnaldrende og sad sammen i skolen.

Serridslev kirke, opført 1878.

En dag — det var den 16. november 1863 — havde Jens Munk forsyndet sig på en eller anden måde, og Tvilstedgaard tog riset ned fra bjælken for at varme Jens. Laurits så da op på læreren og sagde: »Frederik VII er død i dag!« Tvilstedgaard så på drengen og betænkte sig lidt, hvorpå han sagde: »Det var en alvorlig tale, min dreng!«, hvorpå han lagde riset op igen.

Peder Nielsen Hørlyk blev kaldet som første-lærer i juli 1867. Han var seminarist fra Jelling 1860

med karakteren »meget duelig«, havde et års tid været lærer i Hyllested ved Grenå, siden 4 år i Gødvad. Efter at have taget artium og filosofikum tog han i 1882 sin afsked fra skolen for at studere teologi. I 1885 fik han embedseksamen med haud sec. Han blev derefter kaldet til sognepræst for Bedsted og Gruerup. Han var født i Taps sogn 1840. Hans hustru Julie Schiøtt var født i Hellevad sogn i Vendsyssel, hvor hendes far dengang ejede en gård.

Lærer Hørlyk og madam Hørlyk var et meget afholdt lærerpar. Madam Hørlyk var meget hjælpsom over for syge og fattige mennesker, og dem var der mange af dengang. Hun gik rundt og så til dem med mad og hvad hun ellers kunne hjælpe dem med. De var begge meget kirkeligt interesserede. Hørlyk havde sat sig som mål at blive præst, og han gik til forberedelse hos pastor Niels Lindberg i Gedved.

I Hørlyks tid blev den gamle kirke i Nebel fra det 12. århundrede nedlagt på grund af skrøbelighed og den nu opført i det mere centralt beliggende Serridslev. Kirken er opført i gotisk stil af røde sten med granitsokkel. Altertavle og alterbord i rig barokstil er fra den gamle kirke, skænket 1656 af Henrik Mund og hustru. En 18-armet messinglysekroner skal stamme fra Bergens »tyskekirke«.

Serridslev kirke blev indviet den 17. november 1878. Foruden biskop G. P. Brammer, Århus, der foretog indvielsen, var et stort antal gejstlige, både provster og præster, til stede. Desuden var der de verdslige honoratiores med greve og grevinde Frijs, Frijsenborg, i spidsen som kirkens bygherrer. Kirken, der var smykket med blomster og lys, var fyldt til trængsel af menighedens medlemmer og omegnens befolkning, der med interesse så de mange fornemme gæster komme op gennem kirken og tage plads i koret. »Men«, siger et øjenvidne, »det stadse-ligste par kom til sidst«. Eller som en gammel kone udtrykte det: »Wo ejen æ

no ilywl den penest«. Det var sognets præst, provst Høegh-Guldberg med sin datter ved siden. Efter indvielsen var der middag for gæsterne hos gårdejer Niels Stounberg i Serridslev, hvor datteren Marie og madam Hørlyk var værtinder.

Bleld skole.

Kammerherre Beenfeldt tillagde Bleld by en legatportion (nu 33 kr. 91 øre) til en vinterskole. En sådan holdtes siden for alle børn derfra med en mand til lærer, der var »muremester om sommeren og skolemester om vinteren«. Undervisningen var ikke god, og da børneantallet var steget en del (til 87) i hele sognet, blev det bestemt at oprette et andenlærerembede. Dette skete 1864. Læreren skulle gå til Bleld 3 gange om ugen fra november til maj og besøge vinterskolen. Desuden skulle han undervise i nederste afdeling af ældste og yngste klasse i Serridslev. Hans løn var 150 rdl. og kostpenge for de dage, han var i Bleld, omtrent lig legatet, desuden 2 favne træ til eget og skolens brug. Efter loven af 8. marts 1856 blev den faste løn forhøjet til 200 rdl., og dertil kom »skolepenge« 3 mk. pr. barn. Brændselet blev 3 favne.

Den første andenlærer var Chr. Jensen (1854—55). Han blev senere lærer i Skjold og fik dannebrogsmændenes hæderstegn. Kristen Utoft (1856—59) var seminarist fra Lyngby. Han blev siden lærer i Træden og Hvejsel og døde som forstander for Uldum højskole. Lauritz Petersen (1859—61, det sidste år med vikar) var født i Åes og dimitteret fra Lyngby med karakteren »duelig«, kom på Monrads kursus i 2 år og fik 1. karakter derfra. Han døde som bestyrer af Odder realskole. Hans vikar Martin Sørensen blev lærer i Lønstrup 1861, hvorfra han dog tog eller nødtes til at tage sin afsked. Han blev idømt tugthusstraf for sædelighedsforbrydelse. Martin Jørgensen (1861—63) var søn af lærer Jørgensen i Ålstrup og blev siden sin fars afløser. Han var dimitteret fra Jelling 1861 med 1. karakter og havde først været postkontorist.

Nis Vissing (1864—82) var født i Skanderup sogn ved Kolding 1840. Som spædt barn kom han med sine forældre til Fyn. Hans far havde til sin død arbejde ved Odense kanal. Moderen var distriktsjordemoder. Han var godskontorist i 4½ år og ½ år vikar ved Munkebo skole på Fyn. Efter 1½ år på Blågård seminarium tog han skolelærereksamen 1862 med karakteren »duelig«. Han blev andenlærer her fra nytår 1864 og afløste P. N. Hørlyk som førstelærer november 1882. Det er ham, der i Serridslev skoles protokol har indført disse optegnelser om skolerens historie. 1. januar 1904 fik han bevilget afsked på grund af en halslidelse.

Til efterfølger som andenlærer fik vi Ole Lilliendahl Lauridsen (1883—84). Han var fra Store Dalby, havde været i karetmagerlære, kom på Gedved seminarium, dimitteredes 1882 med karakteren »duelig« og var en kort tid huslærer. 1884 blev han kaldet til lærer i Kragelund ved Silkeborg og kom senere til Nim. Den sidste andenlærer var Johannes Jensen (Fenger) fra Gellerup sogn ved Herning, kaldet 1884, død 1903. Han var dimitteret fra Gedved i en alder af 30 år med »duelig«. På grund af brystsygdom måtte han den sidste halve snes år flere gange holde hjælpelærer.

Fra 1. november 1903 blev den planlagte deling af sognet i 2 skoledistrikter iværksat, idet den ny skolebygning for det nordre distrikt var færdig til at tages i brug. Andenlærerembedet ved Serridslev skole blev da ophævet. Børneantallet i Serridslev skole var da 47, i den nordre skole 27. Den første lærer i den ny Bleld skole var N. P. Lindhardt fra Lolland. Han blev senere lærer på Femø.

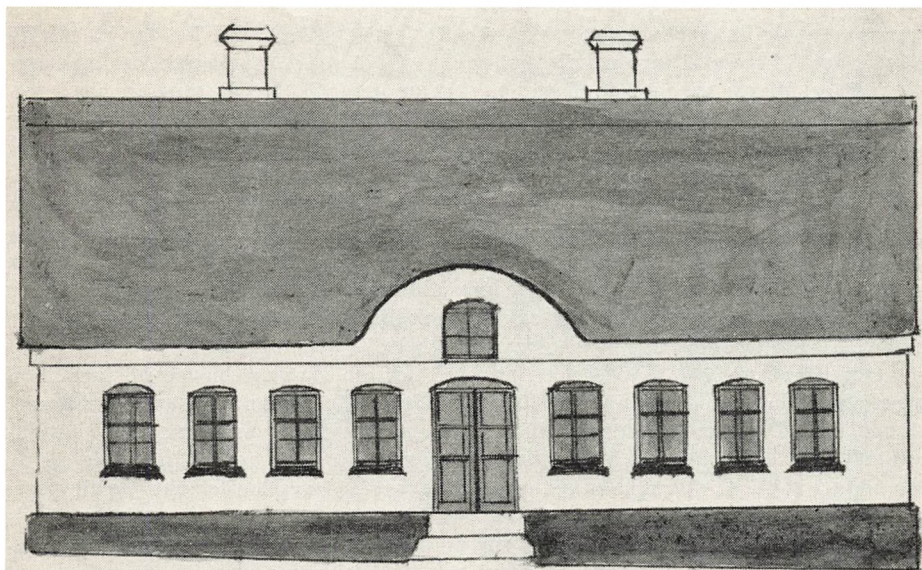
ERINDRINGER FRA ET LANGT LIV I HADS HERRED

AF R. P. RASMUSSEN

R. P. Rasmussen, som døde i 1957 92 år gammel, boede hele sit liv i Oldrup og Søderup i Hundslund sogn. I 1890 købte han en parcel af sin fødegård, som han solgte i 1899 for at overtage sine svigerforældres gård. I 1918 afstod han gården til sin søn og flyttede til et hus, han havde opført på Oldrups gamle skolelod. R. P. Rasmussen havde rige administrative evner og fik i årenes løb mange tillidshverv. Størsteparten af tiden 1901—17 var han således formand for Hundslund sogneråd og fra 1916 til 1935 var han medlem af amtsrådet. Desuden var han i en årrække formand for sygehusbestyrelsen i Odder, forligskommissær og medlem af landvæsenkommissionen og af Hundslund menighedsråd. I 43 år var han vurderingsformand i Wistofts Brandforsikring, og han var medlem af bestyrelserne for Horsens Andelssvineslagteri 1914—16, for slagteriet i Odder 1918—20 og for Horsens-Odderbanen 1907—35. R. P. Rasmussen blev i 1935 udnævnt til ridder af Dannebrog, men den påskønnelse, han selv satte størst pris på, var dog den hædersgave, han modtog, da han i 1917 trak sig tilbage som formand for Hundslund sogneråd. Den bestod af et guldur med kæde og var ledsaget af en adresse, som 267 af kommunens knap 300 indbyggere havde underskrevet. Kort før sin død sendte R. P. Rasmussen »Østjydsk Hjemstavns« redaktion sine erindringer. Af det store manuskript, som er indlemmet i Århus Egnarkivs samlinger, offentliggøres i det følgende de afsnit, der skønnes at have størst almen interesse.

Mit barndomshjem var en gård i Oldrup, i hvis skole jeg var elev fra mit syvende til mit fjortende år. Jeg har kun haft én lærer, Jens Rasmussen, der var ansat i Oldrup fra 1868 til sin død i 1907. Han var født i Rørth i Bjerager sogn og blev dimitteret fra Jelling seminarium i krigsåret 1864. I en »Minderune«, som pastor Engberg i Hundslund skrev i »Bavnen« over lærer Rasmussen, omtaler han, at da seminarieforstanderen gamle Svendsen tog afsked med dette års dimittender, brast han i gråd og sagde: »Gå nu ud i livet og øv en god gerning, vor moder Danmark trænger hårdt til eder«. En af dem, der bedst fulgte forstanderens opfordring, var Jens Rasmussen, som ikke blot var en udmærket børnelærer, men foregangsmand på mange områder. Han var således den første, der begyndte at dyrke rodfrugter, og den første, der fik ajlebeholder og dyrkede lucerne. Hans skolelod på 7 tdr. land var i hans tid et mønsterbrug. At andelsmejeriet i Oldrup blev bygget i 1885, skyldes også hans virke, og han var dets formand og regnskabsfører i de første 14 år. Han var mig en kær lærer og blev senere min gode ven og nabo.

Fra mit tiende til mit fjortende år var jeg hyrdedreng hjemme, og efter at jeg var blevet konfirmeret i foråret 1879, blev jeg andenkarl, ligeledes på min fødegård. Min ældre halvbroder, som siden min faders død i 1878 bestyrede gården for min moder, brugte stadig vore to arbejdsheste, så i de fire år, jeg var

Oldrup skole, opført 1857. Tegning af R. P. Rasmussen.

andenkarl, fik jeg ikke lært at pløje ordentligt, derimod grundigt at tærskede med plejl. I efteråret 1883 brugte jeg således kun hestene den dag, min broder såede rugen, men havde tærsket 70 tdr. korn fra høst til november. Den lade, der var min arbejdsplads, var i øvrigt den første her på egnen, der havde gennemkørsel på langs ad tærskeloen. Den var opført omkring 1820 af den daværende ejer, der havde været ladefoged på Kalundborg Ladegård og dér set denne bygningsstil.

Den 27. maj 1879, altså kort tid efter min konfirmation, brændte den gamle præstegård for det nedlagte Oldrup sogn, der lå inde i byen. Ilden opstod ved etliden om natten, og manden og konen på gården, der var ældre folk, en pige og et plejebarn kom ud i det bare linned. En gammel vanfør karl nåede at få hestene ud af de brændende bygninger, medens de andre kreaturer indebrændte. Vor gård var i stærk fare for at blive antændt. Min halvbroder og jeg, der sov i karlekammeret, som havde indgang fra stalden, vågnede ved, at en hingst blev urolig. Vi kom hurtigt op og i tøjet og fik kaldt på vor moder, søster og pige, der lå i stuehuset, og da små tændte halmtotter fløj ned over vore stråtede bygninger, sørgede vi for at få heste og køer ud. Vi havde fået tøjerne gjort i stand dagen før; thi til trods for, at det var sidst i maj, havde kreaturerne ikke været ude før.

1. november 1883 blev jeg elev på Vallekilde højskole og rejste til skolen sammen med to andre unge mennesker her fra egnen. Det var før Odder-Århusbanen var åbnet, så vi tog med vognmand Jakobsens omnibus, der var helt overfyldt, inden vi nåede Århus. En fragtvogn med vort sengetøj kom for sent til damperen til Kalundborg. Jeg har mange gode minder fra mit ophold på Vallekilde højskole, der dengang lededes af højskoleforstander Trier. Dog fik jeg ikke det udbytte af de mange foredrag, som jeg ville have fået i en noget mere moden alder. I løbet af vinteren 1883—84 blev der bygget et nyt øvelseshus ved skolen,

som rummede landets dengang næststørste gymnastiksal. Til jul var vi ca. 170 elever, der i fire hold havde haft gymnastik i det gamle gymnastikhus med lergulv. Efter jul var vi ca. 200 elever, og da vor lærer N. H. Rasmussen var kommet hjem fra et årskursus på Lings gymnastikinstitut i Stockholm, var det efter jul svensk gymnastik, der blev øvet i den nye gymnastiksal. Ved en indvielsesfest længere hen på vinteren gav vi — et elevhold på 60 mand, alle i hvidt med skolens blå, broderede livremme — så den første opvisning i svensk gymnastik her i Danmark. Til denne fest var pastor Hostrup og Fr. Barfod med 20 studenter indbudt, og til den havde Hostrup skrevet sangen »Vi fik ej under Tidernes Tryk et højet Mod, en ludende Ryg«. Den blev indøvet aftenen før og sunget under gymnasternes indmarch i salen. Ved festen sagde Trier, at det var tyvende gang, han havde haft rejsekrans på skolens bygninger.

Om efteråret 1883 havde jeg været på session og var blevet udskrevet til trænkonstabel med mødetid den 10. maj 1884 på den gamle hestgardekaserne i København. Den første sommer gik med øvelser i ridning og kørsel med ammunitionsvogne og kanoner på Amager fælled og med seling og sadling, strigling og mugning i stalden, lidt sabelhugning og gymnastik. I september var jeg til efterårsøvelser i Jylland med to løse heste, der holdtes i reserve. For at indøve ind- og udladning både på bane og skib var vi med toget fra København til Kalundborg og med skib fra Kalundborg til Århus. Her blev den ene af mine heste sat ind i bespænding til erstatning for en, der blev forfangen i skibet. Den anden blev taget i Horsens, og jeg fik en syg hest at trække til Tirsbæk ved Vejle, hvor jeg blev i fem dage for at passe syge heste. Manøveren sluttede med kongerevy på Gram mark en af de sidste dage i september.

Efter hjemkomsten kom der bud fra kaptajnen, om den mand, der havde passet syge heste, ville komme op til ham. Han spurgte mig, om jeg ville være hans oppasser til 1. oktober 1885, og det blev jeg så.

Den 3. oktober, da det gamle mandskab var hjemsendt, havde jeg om aftenen fået kaptajnens uniform og støvler med ind på kasernen til pudsning, men fik bud om at komme ind med det igen, da vi skulle til brand ovre på Christiansborg slot. Vi kom derover ved 10-tiden, men da havde brandvæsenet arbejdet i slottet fra kl. 4 eftermiddag. Ilden var opstået i de luftkanaler, der opvarmede bygningen, og blev først ved 10-tiden synlig fra byen. Det var kun militæret, der var med til at redde møbler og malerier. Vi hjalp til i selve slottet, medens livgarden lå på taget af Thorvaldsens museum med våde lagener og presenninger og reddede derved museet og alle dets kunstskatte.

Slotsbranden blev det minde fra min soldatertid, der prægede sig dybest i min erindring, skønt jeg var soldat i den meget bevægede provisorietid. Et enkelt minde fra grundlovsdagen 5. juni 1885 skal fremdrages her. Den dag lå vi fra mørkets frembrud til efter midnat i stalden med opsadlede heste, der stod omvendt i spiltovene, færdige til hurtig udrykning. Det var højremændene, der demonstrerede i store optog og med plakater i hattene, hvorpå der stod: »Leve Estrup!«. Vi oversatte det til: »Leve grundlovsbryderen!«. I stalden den nat gik en gammel stabssergent, der havde været med i både 48 og 64, og talte med vor berider. Vi hørte berideren sige til stabssergenten: »Kommer vi ud, tror de så, de får mig til at hugge ned på mine meningsfæller, tror de meget fejl«. Den gamle advarede ham og mente, det kunne koste ham hans bestilling. Vi kom heldigvis ikke ud. Officerer så vi den nat ikke i stalden. Vi havde en lignende nat under

indkaldelsen i 1886, da Berg kom ud efter en fængselsstraf, og med samme forløb.

I de dage fik en trænkonstabel et rugbrød hver femte dag og 59 øre i dag-løn, hvoraf de 4 øre gik til smørelse til hestenes seletøj; men heller ikke officererne var særlig godt aflagt. Vor kaptajn, der var ugift, havde en lille toværelses lejlighed i ejendommen, der stødte op til kasernen, og spiste middag i officersforeningen. Hans øvrige fornødenheder, mælk, brød, kaffe og tobak, købte jeg og måtte betale dem kontant, da den forrige oppasser havde glemt at betale. Når jeg sidst på måneden kom for at få mine udlagte penge, fik jeg flere gange det svar: »Jeg har skam ingen, før jeg får min månedsløn, Rasmus«. Det var ikke at undres over, at lønnen ikke altid slog til. Den var nemlig ikke på mere end 200 kr. om måneden.

Da jeg den 3. oktober 1885 vendte hjem til Oldrup efter udstået militærtjeneste, var min broder, der havde bestyret gården for min moder, blevet gift og havde selv fået ejendom, således at jeg måtte overtage gårdens drift. På den tid var der mange, som troede, de kunne øge de dalende indtægter ved at aflægge helbrakken og tage en afgrøde mere, men da man ikke erstattede brakken med dyrkning af rodfrugter, var følgen, at jorden blev meget uren. Jeg, der manglede erfaring og skulle lære af naboerne, fik også aflagt brakken med det resultat, at to skifter på ialt 10 tdr. land blev forurenede i høj grad. Da jeg i 1890 overtog 17 tdr. land af min fødegårds jord, hørte de 10 tdr. land, hvor jeg havde gjort mit uheldige forsøg på at aflægge brakken, med til min parcel. I øvrigt var dyrkningen af rodfrugter ved at blive almindelig i slutningen af firserne. Jeg husker således, at vi i 1888 havde et helt skifte, en tægt, som vi kaldte det, med runkelroer, gulerødder og turnips.

Før andelsmejerierne blev oprettet, blev smørret fremstillet på gårdene og var derfor af meget forskellig beskaffenhed, uagtet der fra smørhandlernes side blev gjort et oplysende arbejde for at højne kvaliteten og fremskaffe en nogenlunde ensartet vare. Her på egnen, der dengang helt blev henregnet til Horsens' opland, var det særlig to købmænd i Horsens, Peter C. F. Hansen og Kragh-Sole, der opkøbte landmændenes bøttesmør. De søgte ved på bøttelågene med kridt at notere smørrets forskellige fejl at få disse rettet. Peter C. F. Hansen havde desuden i de fleste byer, i hvilke han havde kunder, en som regel yngre kone, der forstod at lave smør, som han ville have det. Hun fik en overpris på 4—8 øre pr. pund og skulle til gengæld være de andre koner behjælpelig med at få deres smørfejl rettet. Det bedste og mest ensartede smør blev af en mejeribødker æltet sammen i købmandens kælder, slået i dritler og eksporteret, medens det dårlige smør blev solgt til bagerierne. Enkelte mindre landbrugere kunne dog også på den tid lave smør, hvis kvalitet var lige så god som herregårdsmørret. Her i Oldrup var dette således tilfældet med tidligere skrædder, nu gårdejer Hans N. Jørgensen, hvis hustru havde lært mejeri på en af egnens herregårde. Han leverede allerede fra midten af halvfjerdserne alt sit smør i dritler til en købmand i Århus for en fast pris af 1 kr. 33 øre pr. pund for hele året.

Min moder beholdt gården til 1890, og i den tid var det ikke mere, end at vi kunne betale enhver sit, uagtet jeg ikke fik anden løn end føden og klæderne, og vi ikke flottede os med gilder og sammenkomster. Af maskiner anskaffede vi ikke andre end et tærskværk med halmryster, således at jeg blev fri for at tærske vårsæden med plejl. Rugen, hvis halm skulle bruges til tag, blev stadig tærsket

med plejl, men nu blev det vinterarbejde, og en ugift broder, der var murer-
mester og meget hjemme om vinteren, hjalp mig med dette og andet forefaldende
arbejde. Desuden havde vi en daglejer, der tærskede sæderugen om efteråret. Om
sommeren havde jeg derimod kun en hyrdedreng til hjælp, ja, i høsten havde vi
en høstmand og en høstmø, og vi høstede det med le, de to høstfolk, min søster og jeg.

I 1889 blev jeg forlovet, og året efter købte en af mine brødre og jeg vor
fødegård og delte den imellem os. Fredag den 13. juni blev jeg og min kæreste
gift, og om lørdagen ordnede vi lidt i vort nye
hjem. Om søndagen var vi i kirke og på besøg i
vore hjem, og om mandagen tiltrådte vi vor
bryllupsrejse, det vil sige på knæene op og ned
mellem roerækkerne. Der var nok at se til, da
jeg havde sået to skifter à to tdr. land med rod-
frugter, heraf det ene skifte med gulerødder. Alle
roerne var sået på kam, og vi havde ingen rad-
renser, ja, ikke engang lugejern, men måtte tynde
og luge det hele med fingrene. Da vi også havde
andet at se til, måtte vi som regel arbejde i
mindst de fjorten af døgnets timer.

R. P. Rasmussen og hustru på deres
guldbryllupsdag den 13. juni 1940.

Trods den ofte lange arbejdsdag blev der læst
en del i datidens Oldrup, bl. a. i bøger, vi lånte
i Hundslund sognebibliotek. Hvornår biblioteket
blev oprettet, kan jeg desværre ikke oplyse, hel-
ler ikke hvem der har oprettet det, men jeg an-
tager, det har været sognepræsten i forening
med de tre skolelærere og muligvis enkelte an-
dre interesserede mænd. Der har nok oprindelig
været en bogsamling på ca. 300 bøger fordelt på

sognets tre skoler. Jeg husker fra min første skoletid midt i 70'erne, at der var ca. 100
bøger i Oldrup skole. De havde deres plads i et faststående skab på to hylder, og det
var læreren, der forestod udlånene og sørgede for at få bøgerne skiftet fra skole
til skole, når det blev for vanskeligt at tilfredsstille læserne. Af de små pudsig-
heder, udlånene kunne give anledning til, husker jeg en enkelt: En gammel kone,
som blev spurgt om, hvilken bog hun ville låne, svarede, at hun helst ville have
en gudelig bog, hvor de får hinanden i enden. Nogle af de mest læste bøger var
Ingemanns romaner og Carit Etlars fortællinger. En bog, jeg husker blev ind-
lemmet i samlingen, og som også blev meget læst, var »Hads herred før og nu«,
der for nogle og tres år siden udkom som særtryk af en føljeton i Odder Avis
udgivet af redaktør K. Bønnelycke. I 1908—09 er bogen i lidt omredigeret form
udgivet af Odder Dagblads daværende redaktør Torben Bille med titlen »Fra
Norsminde Fjord til Uldrup Bakker«.

Af aviser og dagblade var det særlig Aarhus Amtstidende, Nørrejdsk Tidende,
Odder Avis og senere Horsens Folkeblad, der læstes på denne egn, men aviserne
nåede ikke ud på landet hver dag. Den første post, jeg erindrer, var en ældre
mand, Lars Post, der boede i Haderup. Han gik til Århus to gange om ugen og
bragte aviser og breve. Han besøgte desuden småærinder for folk, købte medi-
cin, hentede og bragte mindre pakker. Sagerne havde han i en såkaldt tværsek,
som man endnu ser enkelte kræmmere bruge den, særlig fynboer, der går med

husflidssager, træskeer, ølhaner, kødhamre og trælegetøj. I en sådan sæk kan byrden fordeles, så man har noget forpå og noget på ryggen, når sækken hænges over den ene skulder, og det kunne nok gøres nødigt på en sådan posttur, hvor afstanden fra Århus til hjemstedet var ca. 4 $\frac{1}{2}$ mil. Fra omkring midten af halvfjerdsenerne fik Odder sit eget posthus, og fra den tid fik vi post hver søgnedag, den såkaldte kongelige post.

Et af de første kristelige ugeblade, der udkom, var Vægteren, som blev udgivet af lærer Balling i Lindeballe, en mand, der kendte en mængde ordsprog og talemåder. Fra et foredrag, han holdt i Oldrup skole, husker jeg følgende skæmtesprog med hib til præstestanden: »Det er godt at være barn i julen, føl i høsten og præst i påsken«, »I påsken er præstens børn altid gule om munden« og »Fløjen på kirkespiret er altid en hane, for havde man sat en høne derop, ville præsten hele tiden klatre op for at undersøge, om den ikke snart lagde æg«.

Et andet kristeligt blad var Budstikken, der blev udgivet af F. E. Bojsen, og som særlig holdtes i grundtvigske hjem. En af bladets medarbejdere var Otto Møller, der var kapellan hos sin fader og senere blev sognepræst i Gylling. De grundtvigske kredse holdt hvert år et kirkeligt møde, oprindeligt i Vennelund ved Odder, senere i Vejlskov lige syd for Odder. Talere ved disse møder, der som regel var meget store, var i mange år Otto Møller i Gylling og Jens Nørregård og Christoffer Bågø i Testrup. Senere benyttedes også valgmenighedspræst Vilhelm Malling i Odder og pastor Borch i Randlev som talere. Jeg ved ikke, hvad der var årsag til, at møderne holdt op, men jeg erindrer, at der på et af de sidste møder var nogen uenighed mellem pastor Møller og pastor Borch om præsternes ret til at afvise altergæster, der på grund af deres levned ansås for uværdige til at gå til Herrens bord. På et andet af de sidste møder kunne Otto Møller og Jens Nørregård ikke blive enige om, hvor mødet skulle holdes. Da det havde regnet lidt og var noget køligt, ville Otto Møller, der som stuemenneske var kuldskær, blive i kirken, medens Jens Nørregård ville have, at mødet som sædvanlig skulle holdes i skoven. Hver blev ved sit, og resultatet blev, at Otto Møller og Vilhelm Malling holdt foredrag i kirken, Jens Nørregård og Christoffer Bågø i skoven. Vi, der var med i skoven, frøs ikke.

Møder af en helt anden art var de, der holdtes i anledning af forestående valg til rigsdagen. Bønderne i Hads herred var naturligvis venstremænd, men partiet var på denne egn delt i to fraktioner, Bjørnbakkerne og Grundtvigianerne, som bekæmpede hinanden. Mellem de bønder, der som talende stillere anbefalede Bjørnbakkernes kandidater og forsvarede deres politik, var amtsrådsmedlem Søren Jensen Fensholt, Højsgård, en af de mest fremstående. Han var ret veltalende, men jeg hørte dog engang, at han beklagede sig over, at han ikke kunne hamle op med sin frænde, lærer Rasmussen i Oldrup, der stod som talende stiller for den grundtvigianske modkandidat, Sejer Jensen i Gosmer. Sidstnævnte og hans broder Rasmus Rasmussen i Spøttrup deltog ivrigt i politik og tilhørte en stor og dygtig slægt. En tid var de således 10 søskende, der alle sad på gode gårde i det sydøstlige Hads herred. En anden kendt skikkelse på vælgermøderne var Jens Sørensen i Løjenkær. Han var en kraftig mand med et stort, mørkt fuldskæg og tog sig helt lærd ud, når han med briller og en pakke Rigsdagstidender trådte frem på talerstolen og begyndte at citere forskellige folketingsmænds udtalelser. Nævnes skal endelig Rasmus Overgaard i Rude, der gik meget sindigt op på talerstolen med hatten på hovedet og begge hænderne i bukselommerne. Lidt langsom var han også i tale, så han var en rigtig repræsentant for den jævne, solide jyske bonde.

DA TØNNING VAR INDUSTRIBY

AF HAKON KRISTENSEN

Det var i året 1884, at jeg sammen med min tre år ældre broder fik plads hos Rasmus Hedegaard i Tønning. Jeg var dengang ni år gammel. Der var desuden to andre drenge og to andre karle.

Rasmus Hedegaard havde bygget en fabrik midt i byen med henblik på at avle og tørre cikorierødder, som så skulle sendes til Horsens for at gennemgå en videre behandling. Vi skulle luge og udtynde cikorierødderne. Hedegaard havde lejet et stort areal af hestehandler Tolstrup for selv at avle så mange rødder som muligt. Foruden os faste folk, som fik kost og logi hos Hedegaard, kunne enhver, som meldte sig, få arbejde. Der var en mængde koner og store børn, som deltog. Det var noget enestående, at en kone kunne tjene en krone om dagen, næsten lige så meget som hendes mand, så der var velstand som aldrig før hos småfolk i Tønning. Jeg selv fik 45 øre daglig samt kost og logi. Det var noget andet end at være vogterdreng, og så havde vi fri hver søndag. Intet under at vi så op til den mand, som kunne sætte noget sådant i gang.

Hvem var så denne mand, som foruden at give stor løn var en flink arbejdsgiver? Rasmus Hedegaard stammede fra Voerladegård sogn. Han var en mand, der var fuld af ideer. Han var optimist, dygtig agitator. Foruden det areal, han havde lejet og selv drev, havde han år i forvejen agiteret mellem landmændene i de omliggende sogne og fået dem til at dyrke cikorierødder. Det skulle efter hans beregning give mægtigt udbytte.

Der blev dyrket cikorierødder i Tønning, Træden, Troelstrup og Sdr. Vissing. Nu var det ikke så underligt, om landmændene prøvede på at forbedre deres økonomiske kår. Det var dårlige tider. Der var endnu ingen mejerier eller andelslagterier, så det var småt med kontanter. Sommeren gik så med at luge og udtynde rødder. Dengang foregik arbejdet ved, at man skulle ligge og kravle på knæene. Man kendte ingen andre hjælperedskaber end en radrenser. Når så sommeren var forbi, begyndte optagningen med hjemkørsel og tørring.

Inden rødderne blev ført op på tørreriet, blev de skåret i stykker, hvilket foregik på en maskine, som blev drevet ved hestekraft. Det hele var ret primitivt og alt for småt i forhold til den mængde rødder, der blev avlet. Der kunne ikke tørres flere i et døgn, end vognmanden kunne køre bort på et læs. Det var heller ikke sjældent, der gik brud på maskineriet. Da så bønderne begyndte at komme med deres rødder, brændte det hele sammen. Rødderne skulle vejes, og en prøve skulle vaskes for at beregne, hvor meget der var jord. Vejningen var lige så primitiv som alt det andet, så det skulle gå galt. Bøndervognene holdt i en lang række gaden igennem, og rødderne tårnede sig op og lå hushøjt over al gadejorden, ligesom de fyldte godt op i gadekæret.

Da den 1. november kom, havde min broder og jeg udtjent og forlod valpladsen. Hvorledes det senere gik, husker jeg knap. Jeg ved kun, at der var en mindre brand i tørreriet om vinteren. Huset blev senere bygget om i lejligheder, og således gør det fyldest endnu. Efter hvad jeg senere har erfaret, blev en del af rødderne kørt til Horsens, hvor der var en cikoriefabrik.

To år senere, da jeg igen var i Tønning, var Rasmus Hedegaard igen ude med en ny ide. Jeg husker, at han fortalte om en ny plante, som han havde fået opspurgt fra udlandet, men som kunne dyrkes i Danmark. Den kunne give et udbytte, så det inden længe ikke ville være rentabelt at drive landbrug med kvæg. Denne plante bar nogle frugter, som kunne spises modne og syltes både som modne og grønne og kunne erstatte kødforbruget. Det var tomater, som dengang var ukendte. Mærkelig nok var der ingen, som mere havde tro på Hedegaards ideer. Rasmus Hedegaard var imidlertid blevet gift, og da her ikke var grobund for hans ideer, tog han billetten til U.S.A.

Senere blev det fortalt, at han var blevet hængt i Texas for hestetyveri, hvilket dog sikkert var en and.

ORIGINALER I ÅRHUS OMKRING ÅRHUNDREDSKIFTET

AF VICTOR JENSEN

Man skulle tro, at jo større en by blev, jo flere originaler ville der være, men det synes ikke at være tilfældet for Århus' vedkommende. Måske skyldes det de nyere sociale love, der sørger bedre for de gamle og ensomme.

I min barndom fandtes en del mærkelige mennesker her i byen, som man lagde mærke til, fordi de var anderledes end vi andre, var originaler; men i min ungdom — efter århundredskiftet — ligefrem myldrede det med disse særprægede mennesker.

»Drakenberg-Johnsen«, skibshandler
Sophus E. Johnsen (1867—1950)
efter tegning af J. Ravnholm.

Den sidste, som jeg mindes, var Drakenberg-Johnsen. Han var egentlig mest kendt for sine mærkelige annoncer i dagbladene, hvori han altid lod indflette Drakenbergs navn. (Drakenberg var som bekendt en norsk sømand, der boede her i Århus og døde 1772, omtrent 146 år gammel. Han ligger begravet i domkirken). Efter Johnsens mening havde sømanden ikke fået den berømmelse, han fortjente, og derfor søgte han på sin måde at reklamere for ham.

Hvad det egentlig er, der skaber en original, er ikke let at definere. Hos en kan det være selve personen, der ikke virker som andre medborgere, hos en anden kan det være påklædningen, hos en tredje kan der ligge en

tragedie bag, som hos Gamle Svellig og Harboøre-Præsten, men det kan også blot skyldes en særlig ordvending.

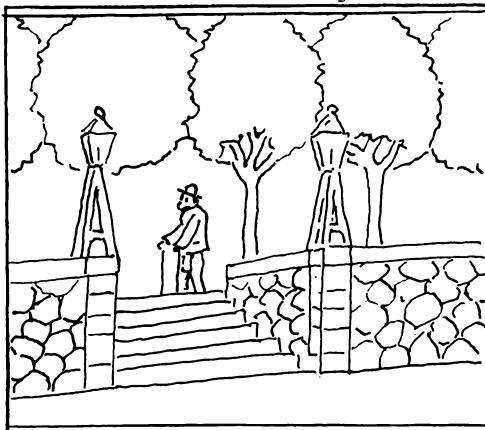
Jeg husker fra min barndom, at min far ofte omtalte en tørmester Andersen, der gik under navnet Borger Andersen, fordi han tiltalte alle »Borger«. Måske havde han forslugt sig på beretningerne fra den franske revolutions tid, der jo kun lå et lille hundrede år forud. At han ikke var helt almindelig, viser en lille episode: Min far havde engang lagt sig overskæg og bakkenbarter til. Da Borger Andersen så ham, udbød han med alle tegn på afsky: Hvordan er det dog du ser ud, borger? Du burde skamme dig for din slægt og dine venner. Du ligner djæveln lyne mig Christian den Niende! — Hvad der altså for ham var meget slemt.

Af originaler i min barndom i halvfemserne husker jeg Tosse Frants, Hellig Jørgen og naturligvis Gamle Svellig.

Tosse Frants stod altid i en port på Volden, og når nogen gik forbi, spurgte han på sit stammende barnesprog: Har do itte en grå? (skrå). Jeg har ofte i P. Sørensens tobaksfabrik på hjørnet af Rosensgade og Volden købt en stang skrå til 1 øre og foræret ham den. Den glæde, der lyste ud af hans øjne, mens han stoppede hele stangen i munden på én gang, var rigelig løn for det lille offer.

Hellig Jørgen gik rundt og solgte træskeer ved dørene. Han havde skeerne i en stor kurv på armen. Han lignede en tater med sit kul-sortede hår og sin mørke lød. Han var »lidt til en side«, og når drenge råbte: »Fanden sidder i din kurv, Jørgen!« kastede han den fra sig på gaden med alle tegn på rædsel, og det kunne vare længe, inden han turde nærme sig den og samle skeerne op.

Gamle Sverrig hed egentlig Persson og var svensker, men havde deltaget på dansk side i 64-krigen, hvor han fik det ene ben skudt af. Gennem 40—50 år sås han daglig gå tur på Skolebakken, hvor han ofte sad på en af bænken og fik en lille passiar med en af droskekuskene, der holdt her ved vandposten. Det var rimeligt, at han fik sig et lille minde her på Skolebakken, da den forsvandt. Oven over døren til nr. 5 findes det relief, som er aftegnet her.

Gamle Sverrig på Skolebakken.

Piw Laus

Piw Laus var ikke nogen tiltalende person. I mange år sås hans duknakkede skikkelse i den slidte overfrakke på Store Torv og Søndergade, altid bakkende på sin lange træpibe. Hvad han gik her efter, ved jeg ikke, måske var det for at få lidt frisk luft og komme blandt andre mennesker. Engang skal han have været ejendomsrådgiver, men synderlig store ejendomshandeler har han næppe fungeret ved.

I de samme år sås hr. Fibiger på Strøget. Han var byens høfligste mand. Gamle Danmark blev han kaldt af nogle som en pendant til Gamle Sverrig. Høj, slank og elegant — efter fattig evne — gik han, nej skred op ad Strøget i den »fine« strøgtid fra kl. 17 til 18, hilsende til højre og venstre dybt ærbødigt — næsten servilt — på hver, som blot så på ham. Vi drenge morede os med at hilse på ham og følte os beæret af hans ærbødige genhilsen. Han kaldtes krigsassessoren. Det var dengang almindeligt, at en over- eller stabssergent, der gik af med pension, fik denne titel. Men over Fibiger var der intet af det brøsigte, der kendetegnede den slags assessorer, snarere var der noget fint og venligt — måske noget

Fibiger.

feminint over ham. Det var mest unge mennesker, han hilste på, men også for unge damer løftede han sin høje sorte silkehat (senere blev det kun en mørk stiv hat) med en elegance, som var de små prinsesser. Det skete altid med en dyb bøjning af den ranke ryg, mens han drejede en halv omgang efter den forbigasserende. Der kunne vel også være lidt »krukket« over hans hilsen, som den dag jeg så ham gå forbi Gjerulffs forretning på St. Torv. Her stod to ekspeditricer i døren. Idet Fibiger hilste, lagde han venstre hånd mod sit hjerte og sagde med sin lidt læspende stemme: O, modehandlerinde!

Der var også en kvinde, der gik strøgtur om aftenen. Man kaldte hende Jomfru Alene, men nogle kaldte hende også Jomfru Tidsfordriv og mente, det var den københavnske original, der efter oktober-loven havde forlagt sin virksomhed til Århus. Hun dukkede pludselig op her, men forsvandt lige så pludselig nogle år senere. I skumringen kom hun, altid alene og altid klædt i samme grå dragt med en mørk krave, og i hånden bar hun en lille taske. Fattig, grå og

trist så hun ud, Jomfru Alene. Der ligger i navnet som en antydning af en trist livsskæbne, og det er muligt, at livet havde handlet hårdt med hende. Om hun var ung eller gammel, køn eller grim, ved jeg ikke, for hun bar altid et sort slør for sit ansigt.

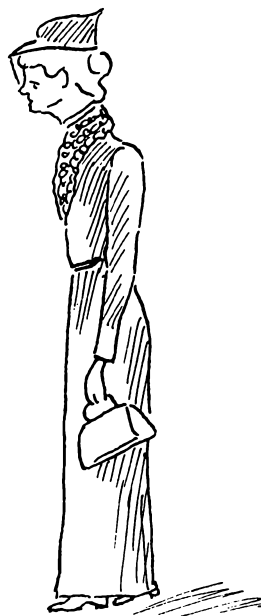
Og så forsvandt hun lige så stille, som hun kom. En skønne aften var hun der ikke mere. Men det var, som om aftenstrøget havde mistet sit sædvanlige præg.

Omtrent på samme tid så man en lille mandsling på Århus strøg. Han vandrede om med en spånkurv foran sig. I dennes låg lå i forårstiden nogle bundter violer. Den lille mandsling var kendt under navnet Violdrengen.

Det er morsomt at lægge mærke til, at folkeviddet havde døbt ham Viol-drengen, skønt han var en meget gammel mand. Måske skyldtes det hans lidenhed. Det var ellers en meget pæn lille mand med et stort, smukt fuldskæg, men jeg har aldrig set nogen bevæge sig så langsomt, man kunne med fuld ret sige, at han sneglede af sted.

Når han ved nattetid stod i det indhug, som dengang var mellem Abel og Brdr. Bybergs ejendomme på hjørnet af Borgporten, så det næsten ud, som om han sov. Han kunne stå der i timevis i samme stilling uden at røre sig, ja næsten uden at blinke, selv i den mest bidende forårskulde.

Han falbød ikke sine violer, stod blot med dem synlige

Jomfru Alene.

i det åbne låg, og hvis en sildig nattevandrer, der hastede hjem med sin pige, ville slå en lille handel af med ham og samtidig gøre sig vittig på den gamles bekostning, rørte det ham ikke. Han ikke så meget som blinkede med de tunge øjenlåg. Når kurven var tom, vandrede han hjem på sine små ben med langsomme, småbitte, slæbende skridt.

Kragen var en kendt frugthandler, en lille svær mand, der talte et bredt vendelbo-mål. Jeg husker ham helt fra min barndom, når han kørte sin træk-vogn gennem gaderne i eftersommeren og falbød sine blommer, æbler eller pærer, som regel i halve eller hele fjerdingkar. Til os drenge udbød han ofte småpartier i følgende vending: Syv hiele pærer for fem øre! Navnet Kragen skal han have fået, fordi han pralede med at være en drabelig jæger, der engang havde skudt en krage lige midt imellem øjnene. Så lidt skal der altså til for at få et øgenavn.

Wolle Grisehandler var egentlig rebslager, men ville meget hellere handle med grise, og hver lørdag sås han da også på Grisetorvet (Vesterbro Torv).

Han var en stor spøgefugl, der elskede at lave »numre« med godtroende bønder. Engang traf han en bonde på torvet og sagde til ham: Skynd dig dog hjem, mand, og tag dit pæne tøj på, for sognefogeden kommer på besøg hos dig. Du har jo vundet den store gevinst i lotteriet!

— Hwa sier do? Er de' sikkert?

— Ja, som amen i kirken, svarede Wolle alvorligt. Har du ikke nummer det og det? Han nævnte de tnummer, som bondenug edagen før havde vist på torvet.

— Jøsses dog, det har jeg da, svarede bonden og skyndte sig at pakke sammen og køre hjem. Hvordan Wolle klarede den ugen efter, kan jeg desværre ikke oplyse.

En anden gang stod han på torvet og handlede smågrise med en bonde. Pludselig udbød han:

— Men mand dog, de er jo ikke skåret endnu!

— Næh, svarede bonden, a ka så dårligt selv, og vores dyrlæge havde it tid.

— Ja, men så gå da hen til Schmiegelow (en kendt læge på Vestergade dengang), han gør det gerne gratis, for han holder så ualmindelig meget af at skære. Men han er en sær patron og holder ikke af lang snak. Du skal blot hælde grisene ud på gulvet, så ved han besked.

Wolle fulgte villigt bonden hen til lægen og stod i en port på den anden side af gaden og grinede, da bonden kom lidt hovedkulds ud.

Størst berømmelse vandt Wolle dog, da han sammen med en anden kendt original, Ras Jordemodermænd, øvede det frygtelige attentat mod redaktøren af »Århus-Posten«, C. A. Nielsen.

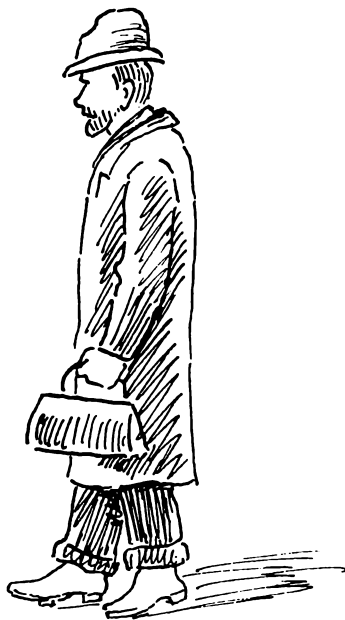
Der havde været en mindre pæn omtale af de to originaler i bladet. (På den tid, 1905—09, havde Århus ikke mindre end to middagsblade, »Århus-Posten« og »Århus-Spejlet«, samt to vittighedsblade (ugeblade), »Jydsk Ugerevy« og »Jyllands

Violdrengen.

Ugerevy«). Dagen efter stillede de to på redaktionen i Rosensgade og protesterede mod omtalen, og da redaktøren nægtede at give dem en undskyldning i bladet, trak Wolle en jordemodersprøjte op af lommen og gav redaktør Nielsen et vældigt klyster af rødbedesaft. Det vakte naturligvis stor bestyrtelse blandt trykkerne, da redaktøren kom farende ud i trykkeriet helt oversprøjtet med »blod« og råbende på vand.

Attentatmændene forsvandt hurtigt, voldsomt grinende, men den bedrift fortalte Wolle gerne om, skønt det vist blev en dyr spøg.

Harboøre-præsten.

Klude Tulle gik omkring i gårdene og rodede i skraldespandene med en jernkrog. Han lå altid i karambolage med skraldemændene, der følte sig gået i næringen. Det var klude, ben, metaller og lignende, han fiskede op med sit syvtal. Han var umådelig fattig klædt og gik — så vidt jeg husker — med bare ben både vinter og sommer kun iført kludesko.

Kongernes Konge eller Sølle Søren fra Herning var en stakkels invalid med klumpfod og forkrøblet arm. Han gik rundt i gårdene og sang. Til sin sang leverede han selv musik ved at slå på en triangel. Han var altid fulgt af en stor skare børn. Det var et sørgeligt syn at se staklen stille op i en gård med brystet fuldt af kotillonsordener, gamle mønter og små bliklåg. Og når han med sin hæse stemme — lynende falsk — sang en smægtende elskovsvis: »Du, min lille due, dig vil jeg skue«, gik der et sug af medlidenhed gennem tilhørerne, og småmønterne raslede ned til ham. Ak nej, der var så vist ingen »lille due« for Sølle Søren fra Herning.

En af de sidste originaler, jeg husker, var Wiener-drengen. Navnet havde han fået, fordi Taxachaufførerne ved hovedbanegården havde antaget og delvis underholdt ham. Det var en høj, tynd ung mand, som havde den fikse idé, at han ikke kunne gå over en kantsten uden først at skulle stå og trippe frem og tilbage nogle gange. Ja, selv de tynde revner mellem cementfliserne måtte han stå og trippe for at komme over.

Nu er han for længst død og borte, Wiener-drengen, og med ham alle de andre kendte originaler, der satte deres præg på byens liv. De hviler vel i en ukendt grav, for det er jo typisk for dem alle, at de var ensomme, men de har — synes jeg — efterladt et savn. Det var, som om de gjorde byens mangfoldige liv rigere og satte deres særpræg på den. Vi er alle blevet mere ens.

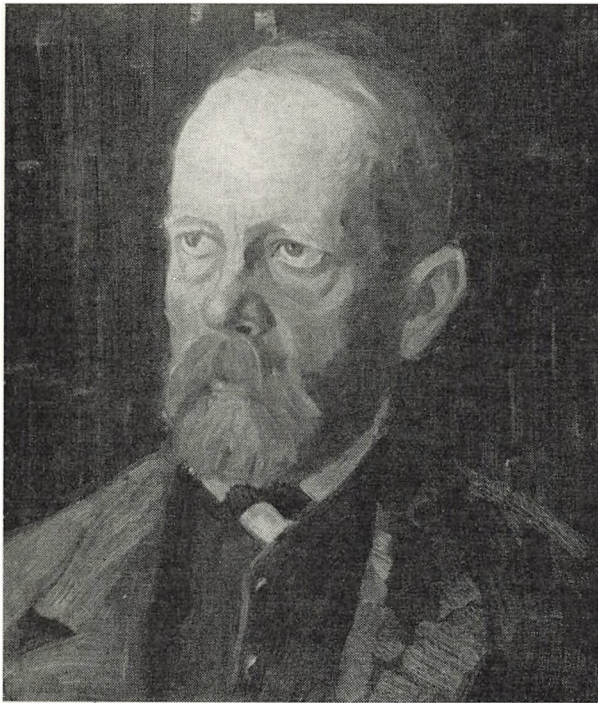
Mindet om dem vil leve længe, længe efter, at alle vi andre almindelige mennesker er glemte.

Den sidste kendte skikkelse fra strøget var Harboøre-præsten. Hvem husker ikke endnu hans sørgelige skæbne? I begyndelsen af århundredet blev han afskediget som præst i Harboøre på grund af sin ærlige overbevisning, der ikke kunne gå på akkord. Siden sås han i årevis på Århus' gader med sin lille taske

i hånden på vej fra sit værelse til spisestedet »Møjhal«, hvor gode venner gav ham mad. Sjældent har en dygtig og intelligent mand fristet en sørgeligere skæbne.

I de første åringer her i byen var hans skikkelse rank og ret med et militært anstrøg, men som årene gik, faldt han sammen. Hans åbne, skarpe blik blev sløvt og sløret, der kom noget underlig vejt og træt over hans gang, og en skønne dag sås han ikke mere. Hans tragedie var endt.

Men mange, mange venner fra fordums dage fulgte ham til hans sidste hvilested, hvor han endelig fandt fred.

»Harboøre-præsten« Anton M. Jensen (1871—1941)
efter maleri af H. C. Lund.

FRA KYSTEN SYD FOR KYSING FJORD

AF R. M. RASMUSSEN

For den, som er fremmed her på egnen, vil det være vanskeligt, når han i bil færdes ad den smukke strandvej langs havet mellem Saksild og Kysing, at forstå, at her for ca. 60 år siden kun fandtes et sandet hjulspor som kirkevej for de Kysingboere til Saksild kirke, og dog er det tilfældet.

Før Saksild præstegårds udstykning i halvfemserne fandtes der kun én menneskebolig på denne lange, øde strækning fra Saksild Strandgård til Kysing Mølle. Der hvor vejen nu fører forbi Rude Strandhotel, lå et lille bindingsværkshus, hvor der boede en fattig fisker med sin familie, for øvrigt en sønderjyde, der stammede fra Bov, men var søgt til Danmark efter fredsslutningen i 1864. Efter en del omflakken var han havnet her, hvor han ernærede sig og sin familie ved fiskeri og børstenbinderi, idet han selv drog ind i landet og solgte sine varer. Huset måtte vige pladsen for den nye vej, men blev genopført som det sidste i rækken af huse og ejendomme langs vejen, der fører fra Rude til Kysing.

Da Saksild præstegård blev udstykket i halvfemserne, blev der bygget tre ejendomme, hvoraf de to eksisterer som landejendomme, den tredje er det nuværende »Bondehuset«, hvor jorden dog er solgt fra. Det areal, som vi har kaldt Saksild plantage, men som nu er bebygget med sommerhuse, var en nøgen sandstrækning, der også hørte til præstegården. Den blev ved udstykningen købt af de Saksild gårdmænd, der dannede et interessentskab og beplantede den. I min drengetid havde skytteforeningen skydebane her, idet man skød ud over havet. Ud for bondehuset var der en bro, hvor skibe lagde til for at lade eller losse korn, tømmer og andre produkter. Der var et pakhus, huset findes endnu, og så var der et kalkbrænderi. Det hele tilhørte en købmand i Saksild, hvis forretning lå umiddelbart bag kirkegården. Den var oprettet og ejedes i sin tid af den senere storkøbmand i Malling Niels Jensen, som stammede fra den gård i Saksild, der ligger bag ved kirkegården. Da banen kom i 1884, skete der en stor forandring, og købmandsforretningen i Saksild sygnede mere og mere hen for til sidst at blive helt nedlagt.

Der hvor Rude plantage nu er, var der i min barndom lynghede, en flad, uopdyrket strækning, kun brudt af en enkelt bævreasp, der var meget kraftig, mærkværdigt nok på den magre jordbund. Desuden var der tre små høje, der lå i række. Da de Rude gårdmænd i halvfemserne beplantede arealet, fandt gårdejer O. Thuesen i den midterste et ubeskadiget gravkammer indeholdende tostensætninger med velbevarede skeletter, som dog ved luftens adgang faldt sammen og smuldrede bort i løbet af kort tid. Thuesen lod rejse en smuk mindsten med inskription om tidspunktet for fundet, ligesom han lod udføre et smukt anlæg med beplantning på højen. Han omfattede det ærværdige oldtidsminde med inter-

esse og vogtede det med omhu. Det er derfor med et vist vemod, man nu aflægger dette minde om vore forfædre et besøg. Stenen ligger væltet, og skråningerne og beplantningen er nedtrampet, et typisk eksempel på nutidsturismens manglende ærbødighed for vore oldtidsminder.

Som tidligere nævnt var der en mølle i Kysing. Den lå på et lille næs, der strækker sig ud fra gården Fellingsborg, hvortil den hørte. Den skal trods sin noget afsides beliggenhed have haft god søgning i tidligere tider, da der ikke fandtes møller i den nærmeste omegn. Den var stråttækket, og vingerne gik helt til jorden, en ejendommelighed, jeg ikke har set andre steder. Den brændte for en snes år siden på grund af børns uforsigtighed med tændstikker.

Kysing er en halvø, der begrænses mod vest af Kysing fjord, hvoraf halvdelen har været inddæmmet og udtørret siden i treshalvfjerdserne, da godsejer Dahl på Moesgård og tre af de Kysing gårdmænd lod opføre en dæmning rundt om det areal, som nu benævnes Frederiksdals inddæmning. Ved et grøftesystem blev det muligt at lede vandet til pumpestationen, så det ved hjælp af en snekl kan hæves op i højde med overfladen af den øvrige fjord. Til at begynde med var drivkraften en dampmaskine, som senere af økonomiske grunde blev afløst af en vindmotor.

Denne afvanding var imidlertid meget mangelfuld, idet halvdelen af de ca. 300 tdr. land var oversvømmet det meste af vinteren, men for os børn og unge var det en herlig skøjtebane, når vandet frøs til. På søndage samledes der store flokke af ungdom fra de omliggende byer. Når så foråret kom, blev pumpeværket sat i gang, og så snart der var nogenlunde tørt, blev der lukket græskreaturer ud på arealet.

Denne udnyttelse af den frugtbare jord var jo ikke fuldt tilfredsstillende. Dette indså gårdejer Rasmus Mortensen, Fellingsborg. Da han ikke kunne få de øvrige lodsejere interesseret i en mere effektiv afvanding og dermed mulighed for opdyrkning af jorden, henvendte han sig med bistand af daværende folketingsmand H. C. Hegelund-Lange til Udvalget for Grundforbedring og Landvinding, og så kom der gang i foretagendet. Grøfterne blev uddybet, så vandstanden kunne sænkes yderligere, og der blev indlagt elektrisk kraft på pumpestationen, så der kan holdes tørt hele året rundt. Derved var der skabt mulighed for udnyttelse af 300 tdr. land af Danmarks bedste jord. På de 200 tdr. land, der tilhørte Moesgård, blev der omtrent samtidig oprettet to selvstændige landbrug, Frederiksdal i Kysing og Kysingø i Rude. Sidstnævnte er for øvrigt blevet noget mindre, da der gennem Jordlovsudvalget blev tildelt de seks små ejendomme, der ligger ved vejen fra Rude til Kysing, noget af Kysingø's jord.

Fiskerhuset ved Rude Strand 1909. I baggrunden Kysing Mølle.

I 1914 købte købmand Georg Nielsen, Odder, den havbakke, hvor nu Rude Strandhotel ligger, og byggede den stråtækte villa, som nu er en del af hotellet. Det var det første sommerhus. Nogle år tidligere havde konditor Petersen, Odder, bygget Saksild Badehotel, og dermed var der sket en begyndelse til den omvæltning, der er foregået i de sidste 50 år.

I min drengetid havde vi børn hele kyststrækningen for os selv. Vi kunne gå der i dagevis og lege med vort primitive, hjemmegjorte legetøj uden at blive forstyrret af et eneste menneske. Vi kunne ligge på de lyngklædte havbakker, følge skibene med øjnene og lade tankerne gå på langfart ud til fremmede eventyrlande, drømme, som kun en barnefantasi formår at frembringe. Jeg mindes også de grødesvangre forårs- og forsommeraftener, når tusindtallige frøer i grøfter og vandpytter med deres kvækken frembragte en fuldtonende symfoni, som selv de bedste kunstnere vil have ondt ved at efterligne. I efterårsmånederne kunne der samles i hundredvis af storke på de lave, side fjordenge til en slags parade før afrejsen til mildere himmelstrøg, også et træk, der hører fortiden til.

Nu er der særlig om sommeren livlig trafik både langs stranden og på vejen fra Rude til Kysing. Men i min barndomstid kunne der være dage, da der næsten aldrig kom et menneske, og jeg kan mindes, at en cykel var et helt fænomen, som vi børn løb efter at se, når der en sjælden gang kom en forbi. Vejene indbød heller ikke til cykelkørsel, da de kun bestod af sand med nogle løse skærver, som ikke blev tromlet. En gang daglig kom landposten med træsko på. Det var en drøj tur over Studshoved, Nølev, fjorden til Norsminde og hjemad over Kysing, Rude, Tuskær og Rørt.

Hvad daglønnen var, ved jeg ikke, men en arbejdsmand fik, det første jeg kan huske, 1,50 kr. om sommeren og 1,00 kr. om vinteren. Omkring århundredskiftet begyndte man at uddele alderdomsunderstøttelse. Jeg kan huske, der blev talt om, at et par gamle kunne få 17 øre om dagen. Omtrent samtidig blev der talt om en arbejdsmand, der forlangte 2,00 kr. om dagen. Det havde til følge, at bønderne gik uden om ham. Selv om pengene var mere værd, end de nu er, var det dog kummerlige kår for småfolk, særlig hvor der var en flok børn. Disse blev da sendt ud at tjene i 10 års alderen, en trist barndom for sådan en purk, der måtte op om morgenen ved 4–5-tiden for at udføre en del arbejde, før han skulle i skole. Intet under, at han var søvngig og uoplagt, når han kom der.

AF HOLMS MØLLES HISTORIE

VED VALD. ANDERSEN

I Serup kirke findes et par gamle alter-lysestager, som bærer navnene: Peder Pedersen Møller — Else Sørensdatter Møllerkone — 1648. En knap meddelelse, der vel er udtryk for en vis beskedenhed, men som man efter mere end tre århundreders forløb nok kunne ønske sig lidt fyldigere. Hvem var dette møllerpar? Man vil gætte på, at de har haft hjemme i Holms Mølle.

Denne mølle var som de fleste vandmøller af ærværdig alder. Silkeborg lens regnskaber oplyser, at der 1602 bevilgedes tømmer til reparation af Holms Mølle. 1608 fik møllen nyt vandhjul, mølleren hed da Niels Lassen. 1632 kom en ny fæster på Holms Mølle, og der brugtes dette år 1509 skovalen tømmer til reparationer. Den nye mand hed Peder Møller, og han måtte 1633 betale 6 daler i sagesfald (bøde) for at have slået Christoffer Jensens dreng. Om denne Peder Møller er giveren af alterstagerne til kirken, kan ikke siges med sikkerhed, men det er sandsynligt.

12. maj 1657 afhjemledes på Hids herreds ting et syn over Holms Mølle, og anledningen hertil var Peder Møllers død, som indtraf 14. april samme år. Nu havde synsmændene Christen Jensen i Sinding, Per Pedersen i Tandskov, Rasmus Knudsen sammesteds, Niels Lauridsen og Niels Christensen fra Serup samt Chr. Christensen fra Sinding efter ordre fra Silkeborg grundigt at efterse møllen og notere sig alle mangler eller rettere manglende vedligeholdelse på bygningerne. Først så de selve møllehuset, bestående af 10 fag, hvoraf de 6 længst til nord »stod på rav«. Af en møllesten manglede de 2 parter; desuden fattedes »det nederste møllehjul, topladen med ålekisten og al dets tilbehør«. Laden østen og vesten for var »slet forrådnet« og måtte af nyt opbygges. Gennem denne bygning førte en port ind til møllens gård. Alle bygninger var i dårlig stand, og brøstfældigheden blev opgjort til 106 daler 6 mark. Dette tal havde interesse derved, at pengene skulle udredes af boet og tilfaldt Silkeborg, der var ejer af møllen.

Ved skiftet efter Peder Møller 14. maj 1657 opgjordes hans efterladte bo til en værdi af 242 sletdaler samt et udestående tilgodehavende på 20 sletdaler. Ingen af arvingerne boede på egnen, deriblandt var efter navnene at dømme ingen sønner, men muligvis svigersønner. Arvingerne blev ved skiftet spurgt, om de ville vedgå arv og gæld. De overvejede spørgsmålet en måneds tid uden at beslutte sig, kanske på grund af forskellig mening. Som arvingerne vel havde forudset, havde Peder Møller efterladt sig en del gæld. Denne forøgedes ganske væsentligt ved begravelsesudgifterne, bl. a. blev der drukket 26 1/2 pottes brændevin. Per Povlsen fra Lemming forlangte 3 mark for et udlånt tinfad, som blev borte ved begravelsen. Sidsel Christensdatter, der synes at have været husholderske i møllen, fordrede forskellige ting, f. eks. 5 daler, som »hun havde lånt sal. Peder Møller før deres trolovelse«. Såvel hendes som en del andre fordringer

»efter ord og løse beregninger« måtte vente til sidst. Og tingbogen siger rent ud, at skulle Sidsel Christensdatter m. fl. have udlæg, måtte det være i den hest, der blev borttaget fra boet mellem første og anden registrering. Gælden i Peder Møllers bo blev opgjort til 266 sletdaler 2 mark 4 skilling.

Poul Andersen fik fæste på Holms Mølle 14. juli 1657. Han synes forinden at have haft nogen tilknytning til stedet. Den forfaldne mølle var ikke synderlig tillokkende at overtage. Diderich v. Uthermøhlen, delefogden på Silkeborg, overlod Poul Andersen den udlagte besætning på møllen, mod at han istandsatte bygningerne, en besværlig opgave, yderligere vanskeliggjort ved at fjenden allerede allerede næste år kom i landet. 31. december 1660 hører vi næste gang om Holms Mølle. Da blev der taget syn over »den store udbrod og skade, som den store vandflod imellem helligdagene om natten havde gjort«. Mølledæmningen var gennembrudt i en længde af 30 alen, og hullet kunne ikke fyldes med mindre end 1000 læs lyng og jord. Det oplystes ved samme lejlighed, at Poul Andersen var en fattig mand, der af fjenderne blev frataget den besætning, han havde fået overladt, og nu var i største armod. Endnu året efter var Poul Andersen på Holms Mølle.

Den næste fæster, som vi kender noget til, var Thomas Sørensen. Han fik fæstebrev 11. juli 1674. Det var givet af velbårne Otto Rantzau, der havde giftet sig til Aunsbjerg, hvorunder Holms Mølle altså nu hørte. Det ser ud til, at møllen var bortfæstet sammen med den ene af Holm Gårde. Alligevel må det have knebet for Thomas Sørensen at klare sine forpligtelser. 27. februar 1682 var han indstævnet. Han skyldte skatter og afgifter fra 1. juli 1679, men værre var det, at han havde nægtet at køre forskellige ægtekørsler for Aunsbjerg, således en tur til Århus med skattekorn. Thomas Sørensen undskyldte sig med, at han den pågældende dag skulle have malet 3 tønder korn. Desuden var der tøbrud og stærkt vandløb, så han turde ikke sende vogn, heste og dreng hjemmefra. Han krævedes fradømt fæstet, men så galt gik det dog ikke, idet han blot blev dømt til at betale sin resterende skyld.

I efteråret samme år sendte forpagteren på Aunsbjerg sin ladefoged Niels Vindum til Holms Mølle for at pante hos Thomas Sørensen, der atter havde nægtet at gøre hoveri. Han var tilsagt at skulle køre sædekorn ud på marken, men var som sædvanlig blevet hjemme. Nu kom altså ladefogden og forlangte en forklaring. Thomas Sørensen sagde, at han ikke ville gøre sådan kørsel, da han selv skulle istandsætte mølledæmningen. Så ville Niels Vindum have pantet ham »og stod af sin hest og ville gå ind i nøds-huset (kostalden), men Thomas Sørensen mødte ham i døren og greb ham i struben med den ene hånd og i håret med den anden, idet han sagde: »Kanst du finde den dør og rømme min mølle, eller jeg skal kløve din houed ad, så din hjerne skal vælte ud!« Og dermed fik Niels Vindum ingen pant«.

Der afhørtes en del vidner. Mølledæmningen var blevet istandsat ved hovarbejde af Aunsbjergs tjener 1679. Men Thomas Sørensen holdt den ikke ved lige. Skovfogden Søren Christensen på Aunsbjerg havde tilbudt ham 2 bjælker af Aunsbjerg skov til reparation, men Thomas Møller havde svaret, at han ville have tømmer fra Ålborg. Maren Christensdatter, bryggerspige på Aunsbjerg, vidnede, at hun tit og ofte havde kørt korn til mølle i Holms Mølle, og Thomas Sørensen havde altid toldet af gårdens korn, hvilket ikke tidligere var sket. Det var alt i alt ret svære beskyldninger, der nu rettedes mod Thomas Møller, og

ved dommen, der blev afsagt 22. oktober 1683, blev han dømt til at have sit fæste forbrudt, og herefter stod den stadig forfaldne mølle atter ledig.

Peder Nielsen Møller i Holms Mølle nævnes 1685. Han var da død, og hans enke, Mette Jensdatter, var nu gift med Poul Jensen. Denne Poul Møller nævnes som stokkemand ved Lysgård-Hids herreders ret onsdag efter pinsefest 1688 og ligeså 1. oktober 1694. Omtrent på samme tid nævnes Niels Pedersen af Holms Mølle samt Peder Poulsen af Holms Mølle. Sidstnævnte blev 9. juli 1704 gift med Maren Frandsdatter af Holm, datter af Frands Christensen, som 1684 blev herredsfoged i Hids herred og fra 1688 i Lysgård-Hids herreder. Hermed synes mølleren i Holms Mølle at have hævet sig til et noget højere socialt lag end nogen af sine forgængere, og denne position blev så vidt skønnes holdt igennem flere slægtled. Peder Poulsen og Maren Frandsdatter havde 8 børn, hvoraf fire levede 1751. Dette år døde sønnen Niels Pedersen Holm som prokurator og auktionsholder i Århus. Poul Pedersen var ridefoged på Bratskov, hvor også broderen Palle Pedersen opholdt sig. Sidsel Pedersdatter var gift med gårdmand Anders Laursen i Serup (fæster af matr. nr. 11 a, født 1705, død 1771). Birgitte Sofie Pedersdatter opholdt sig 1751 i Holms Mølle, der dog nu havde fået anden besidder. Efter Peder Poulsens død giftede Maren Frandsdatter sig med Bertel Knudsen. Om hans herkomst kan intet oplyses her, men han var muligvis søn af Knud Bertelsen i Serup, der nævnes 1694. Efter at Maren Frandsdatter var død 1724, giftede Bertel Knudsen sig med Apellone Cathrine Lunow, en søster til herredsfogden Christen Lunow. Måske var dette familieskab grunden til, at Bertel Knudsen lejlighedsvis var sættefoged i herredsfogdens sted. Han døde inden 1745.

Holms Mølle er muligvis identisk med den »Holmemølnæ«, som Broder Degn 26. april 1321 foreløbig overlod domkapitlet i Århus (Diplomatarium Danicum 2. rk. bd. 8 nr. 341). I 1582 tilhørte møllen Niels Jensen Viffert til Torstedlund, som 17. november samme år mageskiftede den til kongen (Kronens Skøder bd. 1 s. 260). 6. juli 1661 skødede kongen Holms Mølle til borgmester Mads Poulsen i Randers (Kronens Skøder bd. 2 s. 96). Reparationen af møllen i 1602 blev foretaget i henhold til kongens brev til lensmanden på Silkeborg af 2. november dette år (Kancelliets Brevbøger 1596—1602 s. 72). Mølleren hed på den tid Iver Pedersen. *Red.*

ALRØ

AF NIELS WINTHER PEDERSEN

Alrø (se fig. 1) er med sine 7,8 km² den største af Horsensfjordens tre øer. Kirken, der ligger omtrent midt på øen, ligger på 55° 51' n. br. og 10° 4' ø. l. Øen, der udgør en egen kommune, ligger i yderkanten af Århus amt, idet amtsgrænsen går midt imellem Alrø og Hjarnø. Den hører ind under Hads herred. Kirkeligt hører den til Århus stift.

Grænserne er ikke naturlige mere, idet Alrø i 1931 blev landfast ved den ca. 800 m lange dæmning fra Alhale til Jensnæs (se fig. 1). De omgivende farvande er bortset fra Draget mellem halvøen Borre på det sydlige fastland og Egehoved meget lavvandede. Draget, der fungerer som sejlrende for trafikken til Horsens, når således ca. 350 m syd for Egehoved en dybde af 18 m. De andre farvande er Alrø bredning mod nord, Alrø sund mod syd og sydøst og Lerdrup vig mod øst. Alrø bredning når i den vestlige del ned på dybder på 3—6 m, men dog kun inden for et ganske lille område. Størsteparten af bredningen har en dybde på 2 m og derunder.

Med så ringe en vanddybde i bredningen melder der sig uvilkårligt tanken om en mulighed for landvinding, og der er da også af Hedeselskabet foretaget jordbundsundersøgelser i området. Disse har givet ret gode resultater, idet ca. 70 % består af dyndjord, ca. 20 % af lerjord dækket af et tyndt sandlag og de resterende 10 % af sand og ler, klæg eller dyndblandet sand. Vandarealet, hvor disse undersøgelser har fundet sted, omfatter ca. 1540 ha (randarealerne er på ca. 360 ha), og det er mod vest tænkt afgrænset af en dæmning gående fra Hjelmshoved over Vårsø og ind til fastlandet. Herved ville der skabes en kunstig sø, som ved hjælp af et par kraftige pumper og en påfølgende dræning skulle give særdeles fortrinlig landbrugsjord. — Alrø sund er ligeledes meget lavvandet, og kun ganske små områder når en dybde på 3 m. I den østlige del af sundet findes den lille øgruppe Polderne, der efter kraftigt højvande er helt oversvømmet. Vadegrunden mellem Alhale og Gyllingnæs er farbar med hestekøretøj ved lavvande. Denne vandvej spillede før 1931 (dæmningens byggeår) en betydelig rolle. Vadegrunden betragtes efter dæmningens bygning som Lerdrup vigs grænse.

Lerdrup vig, der er meget lavvandet (største dybde ÷ 1,4 m), har igennem mange år været genstand for stor interesse med henblik på en eventuel landvinding.

Den første direkte plan om afvanding af Lerdrup vig skyldes Hads Herreds Landboforening, der i 1930 nedsatte et udvalg, der skulle arbejde med sagen, og endvidere lod Hedeselskabet foretage jordbundsundersøgelser i området. Resultatet af disse var, at der i størstedelen af det vanddækkede areal var en frugtbar dyndbund, som kunne indvindes og gøres til god landbrugsjord ved en afvanding, som var mulig ved bygning af en dæmning fra Alhale til Gyllingnæs tværs over Vadegrunden.

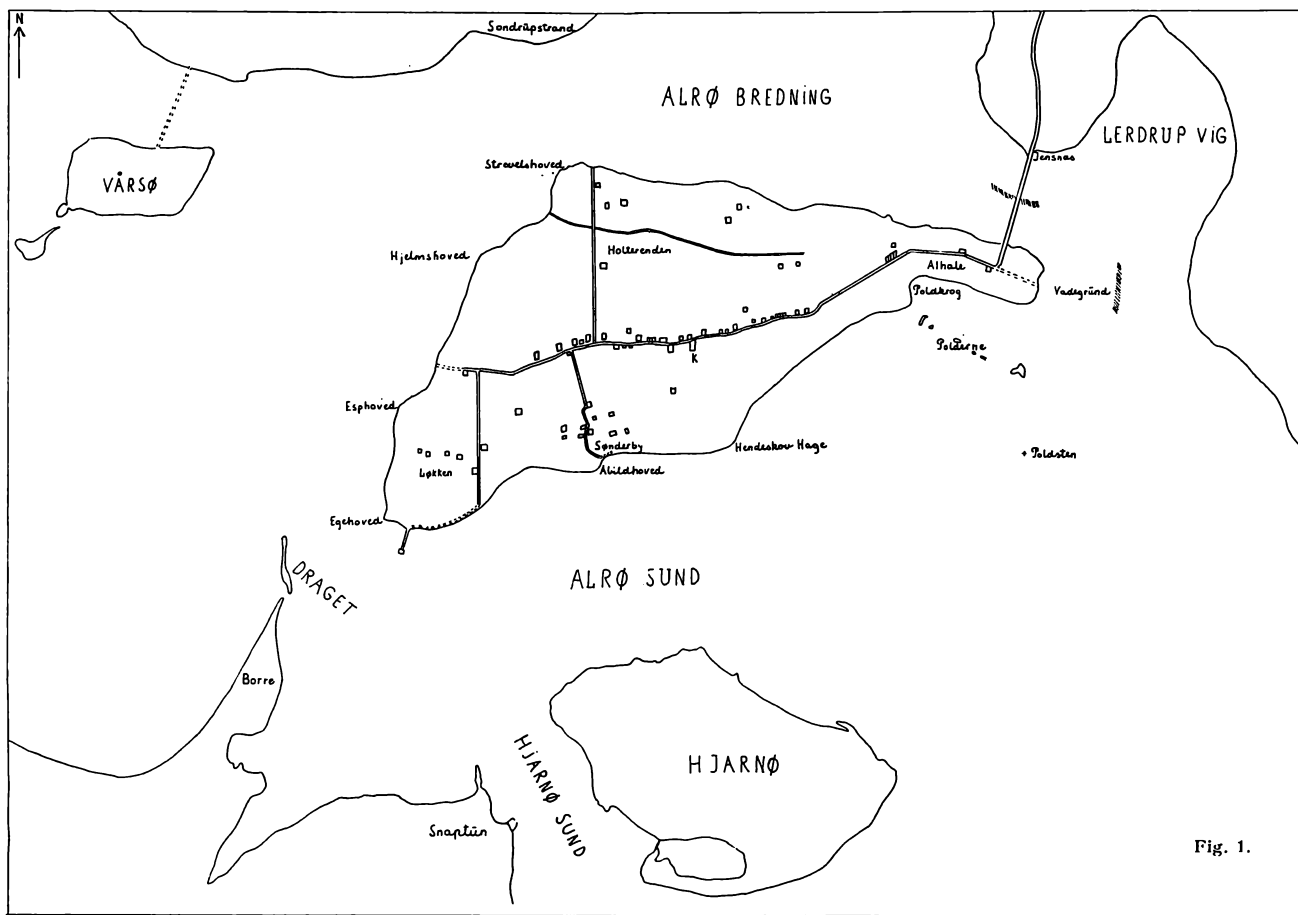
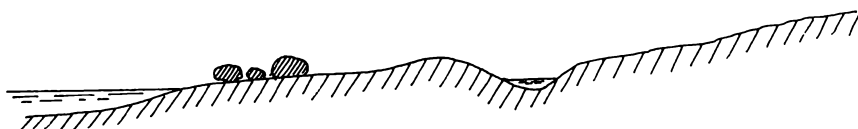

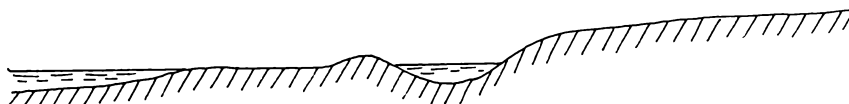
Fig. 1.

ALRØ

a. 300 m syd for Abildhoved.

b. 500 m nord for Esphoved.

c. 400 m syd for Hjelms hoved.

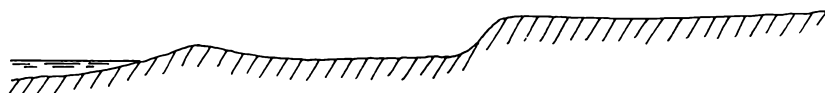

Fig. 2. Kystprofiler.

Der blev dog ikke tale om nogen indvinding i 1930erne. Sagen blev lagt hen, og først i 1942 blev den igen taget frem, idet der blev udarbejdet et skitseprojekt, som dog ikke gennemførtes, bl. a. fordi det fra forskellige sider hævdedes, at sandlaget i vigen var for tykt til, at en indvinding kunne betale sig. En anden medvirkende grund til, at man opgav projektet, var, at en udtørring af Lerdrup vig ville skade fiskeriet i Horsens fjord overmåde meget, fordi vigen med sit lave vand var en udmærket opvækstzone for fiskeyngel.

Denne sidste indvinding er også rejst i forbindelse med det sidst fremkomne projekt af 1959 om en eventuel landvinding, der er udarbejdet af Hedeselskabets kulturtekniske afdeling i Kolding, som har foretaget nye jordbundsundersøgelser, der har givet overmåde gode resultater. Det meste af jordbunden i vandarealet består af klæg, dynd eller ler, der er overlejret af et sandlag, som varierer i tykkelse fra 0 til 30 cm. Sandlaget er således ikke nogen hindring for en indvinding med de store plove, der findes i dag. Foruden de 250 ha vandareal er randarealerne (ca. 225 ha), der består af kyststrækninger og tilgrænsende vandlidende enge, indbefattet i projektet.

Anlægsudgifterne er beregnet til ca. 3,6 mill. kr., og de må for størstedelens vedkommende påregnes pålagt de tørlagte vandområder, således at den gennemsnitlige anlægsudgift pr. ha i vandområdet bliver ca. 13.000 kr. Heri er ikke medregnet udgifter til detailafvanding, kultivering m. v. I løbet af 6 år efter indvindingen skulle de tørlagte arealer være klare til udstykning og dyrkning. I selve vigen er der mulighed for oprettelse af 20 nye brug.

Indvindingen er altså temmelig dyr, men det er et spørgsmål, om vi herhjemme har råd til at lade være med landindvinding, hvor der er mulighed for det.

Af og til har jeg, når jeg har været på øen, iagttaget en meget lav vandstand, så lav, at jeg kunne vade ud til den yderste Polderø omtrent tørskoet. Denne ændring i vandstanden skyldes ikke et regelmæssigt tidevandsskifte, men derimod en ændring i vindforholdene. Når vinden er i vest, nordvest eller sydvest, presses vandet ud af Horsens fjord, og den lave vandstand fremkommer. Højvandet ind-

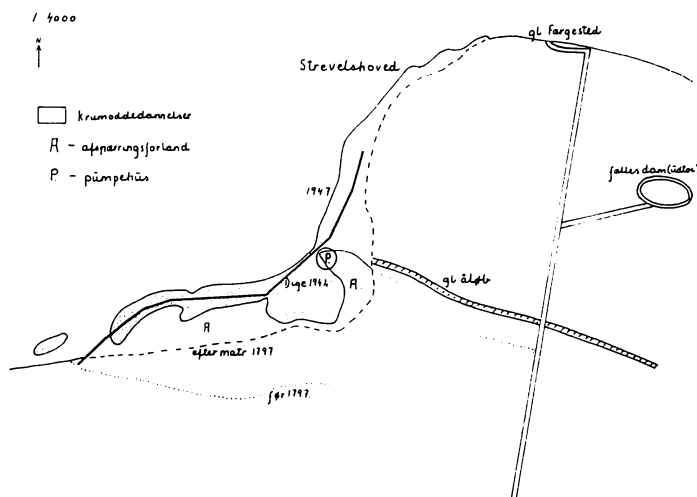

Fig. 3.

træffer efter østlig eller sydøstlig vind. Forskellen mellem højeste og laveste vandstand andrager ca. 25–35 cm, men kan naturligvis variere en del.

Kysten, der er en typisk fladkyst, er bortset fra et par lokaliteter ret udlignet. Trods dette har flere punkter langs den navne, der bevirker, at man forventer tydelige fremspring, f. eks. Abildhoved og Esphoved. I virkeligheden aner man knap nok disse fremspring. — Halvøen Alhale er ret indskåret. Dette er særlig tydeligt ved Poldkrog, hvor kysten er delt op i en række halvøer og odder, imellem hvilke der visse steder vokser kveller og andre klægbindende planter. Alt i alt minder dette hjørne, Poldkrog, om en marskkyst en miniature.

Overalt er der aflejret strandvolde, der ved sydkysten fortrinsvis består af skaller fra litorinasneglen, og ved nordkysten, især den vestlige del af denne, og endvidere ved vestkysten af rullesten (se i øvrigt fig. 2, der viser tre kystprofiler). Strandvoldene er gennemgående ret lave, og ved syd- og sydvestkysten er de helt bevoksede bortset fra den yderste meter. Langs vestkysten er der en del småøer med samme længderetning som kysten. Det er dog ikke varige dannelser, men de må betragtes som et resultat af en speciel vind- og strømretning.

En sammenligning af målebordsbladene fra 1876 og 1954 viser iøvrigt betydelig forskel med hensyn til kystlinjens form særlig i det nordvestlige område. De ændringer, der er sket i dette hjørne inden for de sidste 150 år, er antydnet på fig. 3, der er udarbejdet efter Videnskabernes Selskabs kort af 1787, udskiftningskortet af 1797, målebordsbladet af 1876 og endvidere efter et kort, der fandtes på øen med angivet kystlinje for 1947. Det ses tydeligt, at bugten fra 1797 og fremefter er lukket ved krumodder. Krumoddernes retning svarer i øvrigt til de før omtalte

Boreprofiler

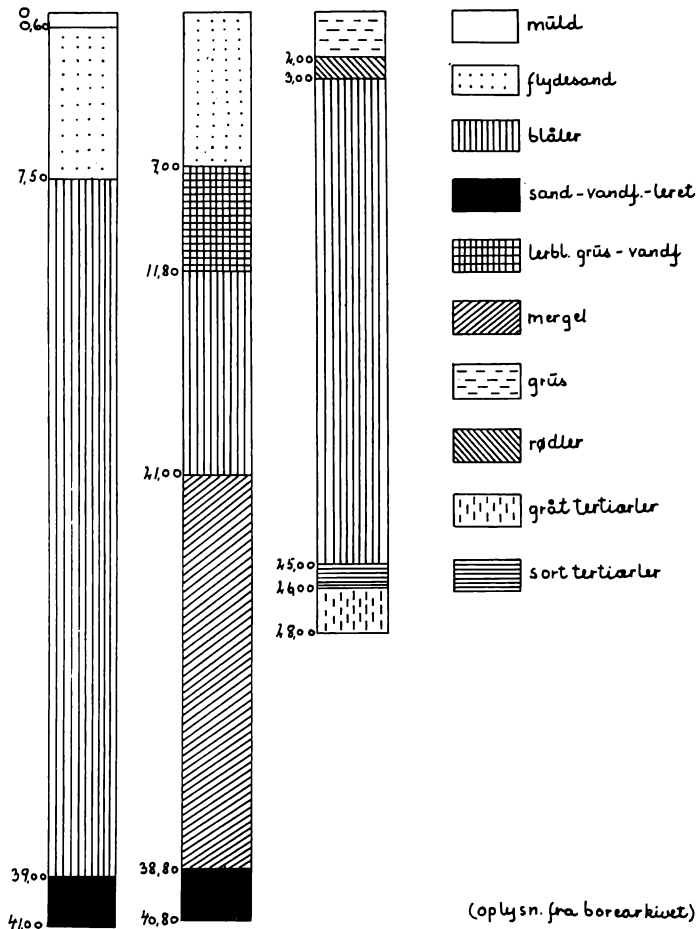

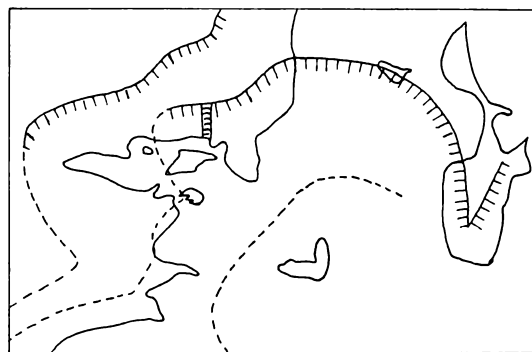
Fig. 4.

småøers længderetning. A. angiver afspærringsforland, der efter en naturlig tilgroning er inddraget ved digebygningen i 1942.

Undergrunden består af tertiære ler- og sandarter fra oligocæn og miocæn. Miocæn fandtes under Holterendens gravning og er endvidere fundet under en vandboring på en mark tilhørende Gjødertsminde. Man må regne med, at det er miocæn, da en prøve fra denne boring viste glimmerler med skaller. Se i øvrigt fig. 4, der viser tre boreprofiler fremkommet ved boringer efter vand på jord tilhørende Gjødertsminde. Alle boringerne er foretaget syd for vejen.

Overfladen er, bortset fra Holtet, i sin nuværende skikkelse udformet af isen. V. Milthers antyder en isrand (i Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening 1927)

gående fra Ørting over Boulstrup, Tunø og i en bue over Onsbjerg på Samsø. Denne isrand har muligvis sin fortsættelse i en bue ned over Horsensfjordens østligste øer: Vårsø, Alrø og Hjarnø (se fig. 5). En grund til hans gisning om, at isranden skulle gå i denne retning, er at de ekstramarginale erosionsdale, der strækker sig i retningen nord—syd gennem den østlige del af Bjerger herred, må være fremkommet ved, at smeltevand fra et uden for eller langs kysten liggende

 israndslinje

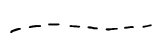
 formodt israndslinje

Fig. 5. Israndsstadier.

isdække har eroderet disse ud. Det er meget muligt, at ovenstående teori er rigtig, men jeg vil dog tro, at Draget må sættes i forbindelse med Horsens-gletscheren og specielt den del, der udgravede Hanstedlavningen.

Størsteparten af øen består af fed, frugtbar moræneler, fedest mod syd og magrest mod nord. Midt på øen fra ca. 600 m nord for Hendskov Hage strækker der sig en åslignende dannelse med retning mod Hjelmshoved med diluvialsand og grus. Bemærk at borerne fig. 4 alle er foretaget i »åsen«. I samme åslignende dannelse har der været flere grusgrave, der dog er sløjfede og udjævnede for adskillige år siden. Der har bl. a. været en grusgrav syd for smedjen, en lige nord for Møllegården og en ved 8,9 m højdepunktet. Et andet område med diluvialsand er en lille plet mellem de tre gårde: Damsgård, Fuglemosegård og Skovlund.

Det er ret bemærkelsesværdigt, at der næsten ingen ledeblokke findes på øen; jeg fandt kun en (norsk). Men antallet af vandreblokke er temmelig stort og især lokaliseret i to striber. Den ene danner en fortsættelse af Polderne med retning mod nordvest. Her findes talrige store blokke dels omkring Polderne og dels i strandengen nord og syd for Poldkroghuse. Området her lå hen som lyng til århundredskiftet, og da lyngen så blev ryddet og jorden opdyrket, måtte man fjerne mange store vandreblokke. En del af blokkene ikke alene herfra, men også de, der findes langs kysterne, er i tidens løb blevet »fisket« fra land og anvendt til byggemateriale, hvilket kan ses på flere af udhusene endnu i dag. Den anden stribe blokbestrøning findes mod sydvest fra området vest for Abildhoved til

Esphoved. Nord for Esphoved findes blokkestrøningen i en ca. 40 m bred strandeng adskilt fra havet af strandvolde af sand og sten.

Omkring Strevelhoved er der ligeledes vandreblokke i strandengen, en del af disse er dog ikke naturlige, idet de er kørt ud og bl. a. brugt til forstærkning af diget, efter at de er kommet frem ved en dybpløjning. Nogle små vandhuller ved kysten syd for Abildhoved (se fig. 2) er gamle mergelgrave som de fleste af de vandhuller, der findes på øen. Mergelen er gravet helt ude ved stranden for ikke at »spolere« marken. Oprindeligt har gravene altså været åbne ud til vandet. Så er der sket det, at der i tidens løb er aflejret lave strandvolde mellem blokkene og oven på det fede moræneler. Herved er hullerne blevet omdannet til

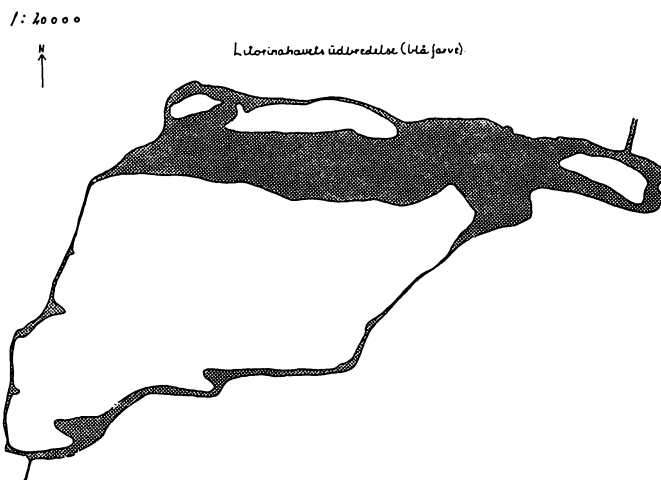

Fig. 6.

små søer, idet regnvandet, der ikke kan synke gennem lerlaget, opsamles. De fleste af disse forhenværende mergelgrave er vandfyldte i dag.

Øens højeste punkt findes syd for Gjødertsminde og er 15,3 m over havet. Det laveste punkt findes i Holtet, der mod vest er beskyttet af et dige. Angive noget nøjagtigt tal for det laveste punkt er ikke muligt, det skal blot anføres, at det ligger under havets overflade.

Nogle af de forandringer, øen er undergået i postglaciertiden, er omtalt under kysten. I litorinatiden var store dele af det nuværende landareal havdækket (se fig. 6). Fig. 6 viser de områder, der ligger under 2 m kurven, og som må formodes at have været havdækket i litorinatiden, idet man normalt regner med, at områderne omkring Horsens fjord er hævet mellem 1,5 og 2,0 m siden litorinatiden. Blandt de dele af øen, der var overskyldt af litorinahavet, må Holtet nævnes. En dybdepløjning, der blev foretaget i 1950 i den vestlige del af Holtet på Møllegårdens jorder, omfattende 30—40 tdr. land, har givet nogen klarhed over strandsandets tykkelse. Sydvest for Strandlyst fandt man moræneler i 80 cm dybde, vest for vejen ud til det gamle færgested var moræneleret overlejret af 70 cm sand og øst for vejen af ca. 30 cm sand. At man, når man står på diget og ser ind over Holtet, har en gammel marin flade foran sig, er særdeles tydeligt, idet fladen især omkring pumpestationen endnu 9 år efter pløjningen er helt

hvid af skaller fra østers, blåmusling, strandsnegl, tæppemusling og hjertemusling. Med hensyn til dybpløjningen skal det anføres, at ejeren af Møllegården påtænker at foretage en ny pløjning på tværs af den gamle pløjeretning for at opnå en bedre blanding af jordlagene. Grundvandet, der ligger i godt en meters dybde, er meget saltholdigt, og planterne på de dybdebehandlede arealer kan derfor ikke udnytte dette vand. De pæne resultater efter behandlingen skyldes derfor ikke planternes mulighed for at udnytte det kapillært hævede grundvand, men den omstændighed, at den tilgængelige vandmængde inden for rodområdet er blevet noget større efter pløjningen og nu kan udnyttes bedre. Giver en ny pløjning et

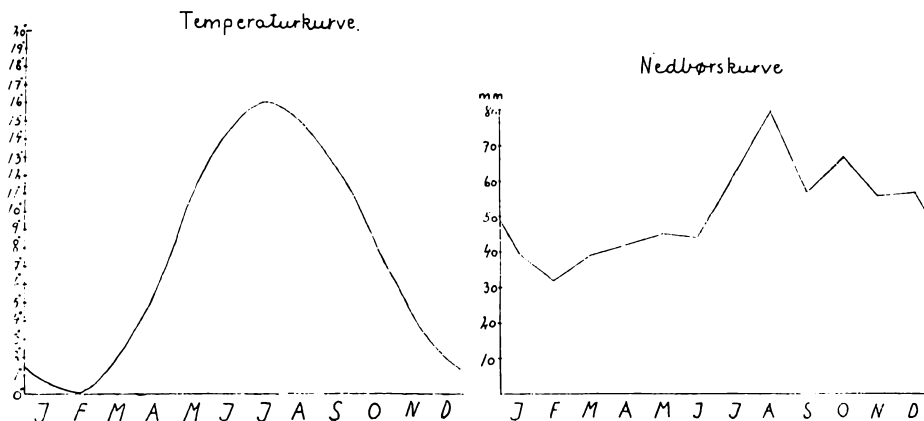

Fig. 7.

positivt resultat, vil dette sikkert betyde en dybdebehandling for den øvrige del af Holtet, bortset fra den midterste del. Her ligger der et 30 cm fedt lerlag over sandet, hvilket er særdeles mærkbart på afgrøderne. Fortsætter man lidt længere øst på, kan man enkelte steder se den gamle strandlinje fra litorinatiden i form af rullesten, bl. a. nord for Østergård.

Naturlige vandløb findes der ingen af i dag, men på Videnskabernes Selskabs kort fra 1787 er der angivet et åløb gående omtrent i samme retning som den gravede Holterende (se fig. 3). Jeg har prøvet på at efterspore dette gamle åløb, men det var ikke muligt selv ud fra flere stik med et geologbor at angive, hvor det har været. Holterenden er gravet i forbindelse med afvandingen af Holtet. Den er længst ude ved pumpestationen ca. 2 m dyb og 2,5 m bred, indefter bliver den noget smallere. Vandet pumpes ud ved en elektrisk pumpe, der dog ikke er i brug i tørre somre, som den vi havde i 1959. På målebordsbladet af i dag er der angivet en del vandhuller, der alle er mergelgrave. De største af dem var i tidligere tid fælles damme til vanding af kvæget. I dag graves der ikke mergel, og de gamle mergelgrave vil derfor efterhånden forsvinde, idet de dels gror til og dels fyldes op med alt muligt affald.

Klima. — Kurverne fig. 7 er ligesom vindrosen fig. 8 fremstillet ud fra tabelværket »Danmarks klima«, d. v. s. at samtlige tal er gennemsnitstal for årene 1886—1925. — Det ses, at gennemsnitstemperaturen for juli er 16°, hvilket er lidt højere end det indre af Jylland, der har en gennemsnitstemperatur på 15,5—16°.

Gennemsnitstemperaturen for februar er på Alrø 0°, hvilket ligeledes er lidt højere end det indre af Jylland, der har fra $\div 0,5^{\circ}$ — $\div 1,0^{\circ}$.

Nedbøren har på Alrø sit maximum i august med 80 mm og sit minimum i februar med 32 mm.

Vindrosen fig. 8 er tegnet for den nærmeste meteorologiske station, Tvingstrup. Det fremgår, at vestlige og sydvestlige vinde dominerer med henholdsvis 27 % og 14 %.

Plantevæksten har i takt med den stigende opdyrkning undergået væsentlige forandringer. Man må formode, at øen i en fjern fortid har været skovdækket. I

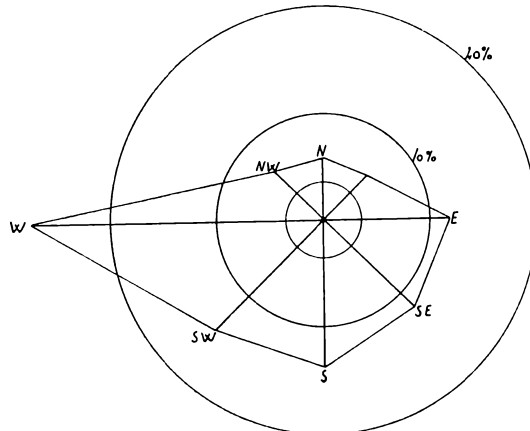

Fig. 8. Vindrose fra Tvingstrup.

dag findes der kun nogle nyere plantninger syd for byen og nord for Østergård. Skoven omtales ikke i de forskellige matrikler, men navne som Hendskov, Egehoved og Esphoved peger dog på, at der tidligere har været trævækst på disse steder. I Pontoppidans Danske Atlas af 1768 siges der, at der i mosen (den midterste del af Holtet) findes lidt skov mest bestående af torn. Skoven omkring Sønderby er i dag en blandingsskov, der er plantet. Den står på ret fugtig bund, og ask, el, pil og bævreasp er de dominerende træarter. Den er ca. 7 ha stor og er delt mellem enkelte af gårdene.

Målebordsbladet af 1876 viser med hensyn til plantevækst, at store dele ligger hen som eng og hede, især omkring Poldkrog og i Holtet. I dag findes der ingen hedevegetation, og engarealerne er reduceret betydeligt. Omkring halvøen Alhale findes der dog stadigvæk en del strandeng, hvor der vokser planter som strandmalurt, strandasters, salturt og de almindelige engplanter.

Dyrelivet. — Fuglelivet er ganske rigt, specielt holder en del vade- og svømme-fugle til ved Polderne. Man må ellers sige, at de almindeligste dyr findes bortset fra de lidt større dyr som ræv, grævling og hjorte. Haren var før dæmningens bygning ret talrig. Helt op til århundredskiftet holdtes der således hvert år en fælles harejagt, hvor dyrene blev fanget levende og solgt til forskellige godser.

Folketallet på Alrø er for 1955 på 277. Det har som for resten af Danmark undergået store ændringer siden 1769, for hvilket år jeg har det første tal (se fig. 9), der var på 181. Indbyggertallet er i perioden 1769—1955 præget af ret store

udsving, hvilket fremgår af kurven. Taget under et er der fra 1769 og frem til 1845 en stigning i indbyggertallet på 117 fra 181 til 298. I procent er denne stigning på 64,6. I samme tidsrum var befolkningsstigningen for Danmark som helhed 16,2 $\%$. Fra 1845 til 1870 falder folketallet på øen fra 298 til 250, mens det i tiden 1870—1950 taget under et udtrykker en lille stigning fra 250 til 280. Kurven afslører dog i sidstnævnte periode fald, bl. a. fra 1911 til 1916 og fra 1935 til 1940. Efter 1950 er der et fald frem til 1955 på 3 fra 280 til 277. Folketallet vil sikkert de nærmeste år falde til ca. 270 for så at holde sig nogenlunde konstant fremover. Dette sidste fald skyldes udelukkende den udstrakte mekanisering, der også

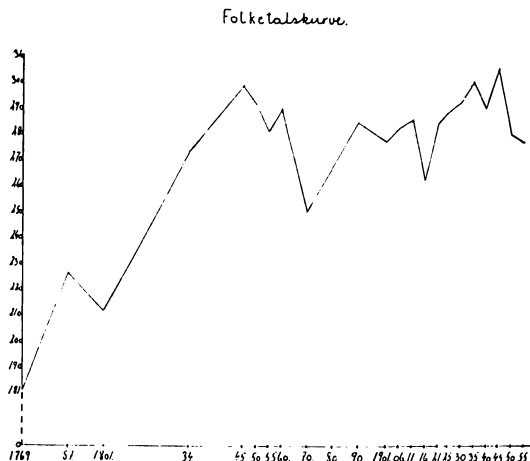

Fig. 9.

her har fundet sted inden for landbruget. Landbrugets medhjælp var i 1958 på 47 personer, hvoraf de 17 var børn og slægtninge, og 3 var løse daglejere. Af fast fremmed medhjælp var der 24 mænd og 3 kvinder fordelt på de 40 ejendomme.

Befolkningens fordeling på køn og alder i 1950 for Alrø og for hele landet fremgår af figurerne 10 og 11 og for Alrøs vedkommende endvidere af følgende skema:

Folketal ialt	heraf kvinder	0—14 år		15—24 år		25—44 år		45—64 år		65 år o. derover	
		M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
280	130	34	31	18	13	44	36	40	33	14	17

Af skemaet ses det, at antallet af kvinder er mindre end antallet af mænd. Dette hænger i nogen grad sammen med, at landbruget beskæftiger 24 faste fremmede mænd, men kun 3 faste fremmede kvinder, idet den faste fremmede medhjælp bortset fra et enkelt tilfælde er ugift. Det bemærkes endvidere, at mændenes dominans strækker sig over samtlige grupper bortset fra den sidste, 65 år og derover, hvor der er 17 kvinder og 14 mænd. De to befolkningspyramider fig. 10 og 11 er ikke videre forskellige. Relativt er antallet af mænd og kvinder fra 0 til 14

år lidt større for Danmarks vedkommende, og det samme gør sig gældende for grupperne 15—24 og 25—44 år. Antallet af 15—24-årige er forholdsvis meget lille på Alrø sammenlignet med hele landet, hvilket er karakteristisk for de fleste småøer; de unge rejser bort. I den ældre gruppe, 45—64 år, er der forholdsvis flest på Alrø, og endvidere dominerer mændene på Alrø i modsætning til landet som helhed, hvor kvindernes antal er større end mændenes. Gruppen 65 år og derover peger både for Alrøs og for Danmarks vedkommende på, at kvinderne opnår en højere levealder end mændene. Endvidere bemærkes det, at der findes et forholdsvis større antal gamle på Alrø, hvilket må siges at kendetegne de fleste småøer.

Befolkningspyramide for Alrø.

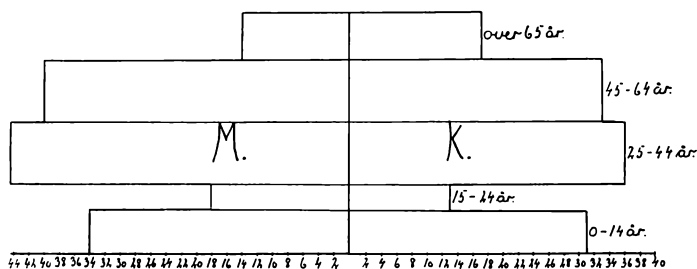

Fig. 10.

Erhvervsfordeling. Vigtigste erhverv er landbruget. Se i øvrigt fig. 12, der viser befolkningens fordeling på erhverv i 1890 og 1950. Diagrammerne viser, at der er sket en ændring i øens erhvervsliv. For begge år er landbruget hovederhvervet. I 1890 levede 60 % af befolkningen af landbrug mod 72 % i 1950. Det bemærkes endvidere, at 18,4 % levede af industri og håndværk i 1890 mod 6,5 % i 1950. Her er der altså tale om en ret betydelig nedgang, da befolkningstallet for de to år er omtrent det samme, 1890: 284 mennesker og 1950: 280 mennesker. Denne nedgang skyldes forskellige faktorer, bl. a. er møllen blevet nedlagt imellem disse to år (1941), mejeriet er blevet moderniseret, og endvidere er håndværkernes antal blevet reduceret. Førhen kunne en murer og en tømrer nok klare sig rent økonomisk med det arbejde, der var at få på øen, dette går ikke i dag. Af håndværkere findes der i dag 1 smed, 1 murer, 1 tømrer og 1 karetmager, og det kan forudsiges, at i hvert fald de to sidstnævnte ikke får nogen efterfølger. Tømreren og karetmageren er oppe i årene og er ikke økonomisk afhængige af deres håndværk, og da mureren har størsteparten af sit arbejde på fastlandet, så er det vel også tvivlsomt, om han får nogen efterfølger. Inden for den næste gruppe, handel og transport, er der ikke så stor forskel. Tallet for 1890 er på 7,4 % mod 1950 5,0 %. Nedgangen skyldes, at færgefarten efter bygningen af dæmningen i 1931 lidt efter lidt ebbede ud. — Den næste gruppe, formue og rente, der her udelukkende dækker folk fra omkring 60 år og opefter, viser en stigning fra 1890 til 1950, hvilket som tidligere nævnt er karakteristisk for småøerne, hvor aldersgruppen 65 år og derover er forholdsvis stor. Gruppen liberale erhverv omfatter skolelærere og præst. Der er ikke stor forskel, i 1890 13 personer og i 1950 12 personer. — Det bemærkes derefter, at den sidste gruppe, fiskeri, kun findes på

diagrammet for 1890. I dag er der ingen, der lever udelukkende af fiskeri, dengang var der 7.

Landbrug. — Betingelserne for agerbrug er særdeles gode på Alrø, da størsteparten af overfladen består af frugtbar moræneler, der ikke er videre stenrigt. For yderligere at gøre jorden velegnet til dyrkning har man inden for de sidste 30 år udført omfattende grundforbedringsarbejder i form af dræning af vandlidende arealer, her tænkes specielt på Holtet, og endvidere mergling og kalkning. For øjeblikket drænes der på præstegårdens areal i Holtet.

Agerjordsarealet har i tidens løb ændret sig temmelig meget. Til belysning af

Befolkningspyramide for Danmark

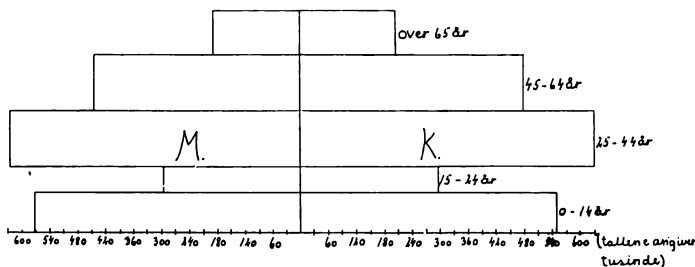

Fig. 11.

dette skal der nævnes et par tal. I 1683 udgjorde agerjorden 288 ha eller ca. 38 % af øens samlede areal. I 1896 udgjorde agerjorden 317 ha eller ca. 40 % af det samlede areal. I 1958 udgjorde det besåede areal 653 ha eller ca. 84 % af det samlede areal.

Sammenligner man de to diagrammer på fig. 13, vil man se store forskelle i de enkelte afgrøders fordeling på det samlede landbrugsareal i henholdsvis 1896 og 1958. — I begge tilfælde udgør kornarealet ca. halvdelen af det samlede landbrugsareal. De tilsvarende tal for Danmark var i 1896 ca. 45 % og i 1958 ca. 40 %. Det bemærkes, at kornafgrøder indtager en væsentlig større procentdel af landbrugsarealet på Alrø end for landet som helhed både i 1896 og i 1958. Her skal det med det samme anføres, at det på et så lille område er særdeles mærkbart, når flere ejendomme drives kvægløst (bl. a. øens største gård, Møllegården) og anvender de arealer, der normalt anvendes til roer og græs, til kornavl. Dette sidste forhold gælder dog kun for 1958.

Rodfrugter viser en voldsom stigning fra 1896 til 1958, idet de fra at dække 1 % af arealet i 1896 når op på ca. 17 % i 1958. De tilsvarende tal for hele landet er for 1896 ca. 3,5 % og for 1958 ca. 20 %. Den forholdsvis store forskel på Alrø og hele landet i 1896 kunne tyde på, at man på øen er kommet ret sent i gang med omlægning fra kornavl til kvægavl.

Andre høstarealer er overhovedet ikke repræsenteret på diagrammet for 1896, hvorimod de i 1958 udgør 7,5 % af landbrugsarealet. For hele landet dækker andre høstarealer i 1958 ca. 3,7 %.

Græs og grøntfoder i omdrift udgør i 1896 0,8 % af landbrugsarealet og i 1958 21,5 %.

Den sidste gruppe, vedvarende græs, er også særdeles forskellig for de to år, idet halvdelen af øens landbrugsareal i 1896 var udlagt som vedvarende græs mod 4 % i 1958.

De forskelle, der her er peget på, er i øvrigt karakteristiske for dansk landbrug i denne periode. Landmanden optager i dette tidsrum nye afgrøder som roer og forskellige frøsorter, og han tager græsarealer ind i omdriften, da det ikke kan forrente sig at have så store arealer liggende som vedvarende græs.

Det er nævnt, at kornarealerne dækker omtrent den samme procentdel af landbrugsarealet i de to år, 1896 og 1958. Men med hensyn til de enkelte korn-

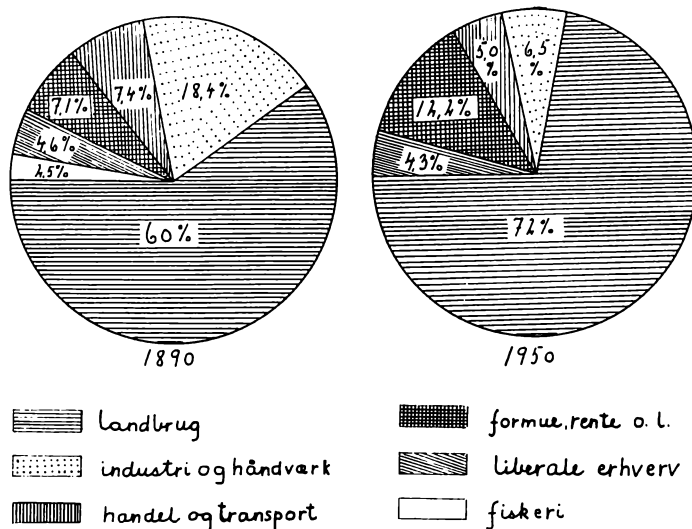

Fig. 12 Erhvervsfordeling.

sorters fordeling på kornarealet er der store forskelle på de to år, hvilket fig. 14 viser.

Af diagrammet for 1896 ses, at byg, havre og rug hver dækker ca. 30 % af kornarealet. De resterende 10 % består af blandsæd. De tilsvarende tal for hele Danmark for 1896 afviger, men dog ikke særlig meget. Byg dækker 24 % af kornarealet, rug 25 %, havre 37 % og blandsæd ca. 10 %.

I 1958 domineres kornarealet på Alrø helt af byg, der dækker ca. 72 % af dette (Danmark ca. 51 %). Denne store forøgelse af bygarealet hænger sammen med den gode jord og endvidere med den store forøgelse af svineholdet, der er foregået inden for samme tidsrum som forøgelsen af bygarealet (se fig. 15). Havre er en kornart, der er på retur ikke blot på Alrø, men i hele landet. Den dækkede i 1958 ca. 14 % af kornarealet (hele landet i 1957 ca. 17 % og i 1958 ca. 15 %). Rugavlen må ligeledes siges at være på retur. For Alrøs vedkommende fra 1896 til 1958 fra ca. 30 % til 1,5 % (Danmark 1958 ca. 15 %). Jorden på Alrø er for god til rugavl, hvilket er årsag til den store forskel mellem Alrø og hele landet. Endelig bemærkes det, at hvede ikke figurerer for 1896, men derimod for 1958 med 5,9 % (Danmark 1958 ca. 5,5 %).

Kornsorternes fordeling på kornarealet i de to år er særdeles karakteristisk for dansk landbrug. Man dyrker især foderkorn i dag og specielt byg grundet på det store svinehold.

Husdyrholdet fremgår af diagrammerne på fig. 15. Enkelte kommentarer skal knyttes til hver gruppe. Antallet af svin er siden 1898 forøget voldsomt på øen, således at det i dag er på 1352 stk. eller ca. 5 svin pr. indbygger (hele landet 1,2 svin pr. indbygger). Antallet af hornkvæg er forøget fra 448 i 1898 til 827 i 1958. Den røde race er dominerende, men der findes dog også en del broget og en del jerseykvæg. Fåreholdet var i ældre tid ret stort, således i 1898 271 stk. Det falder

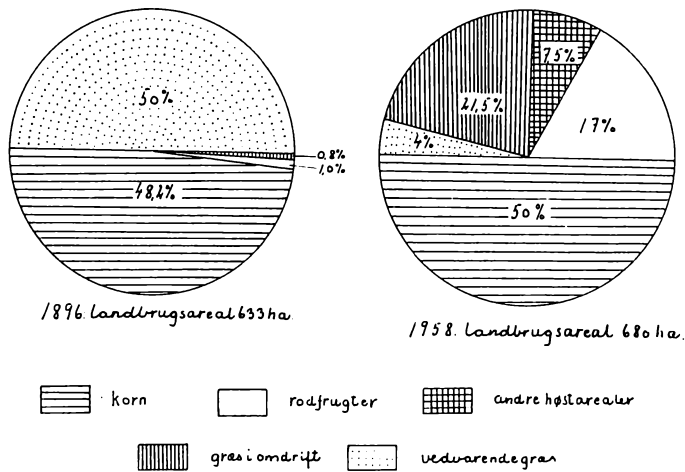

Fig. 13. Afgrødefordeling.

derefter i de næste 25 år temmelig meget, således at det i 1924 er nede på 36 stk. og i dag (1958) findes der overhovedet ikke får på øen. Med de sidste hedearealers opdyrkning omkring Poldkrog og endvidere Holtets opdyrkning er fårene helt bortelimineret. Det sidste diagram, hesteholdet, viser ligeledes en stor nedgang fra 100 stk. i 1898 til 33 stk. i 1958. Det må dog siges, at nedgangen ikke er så stor, som man kunne forvente. De 33 heste er fordelt på husmandsbrugene og de mindre gårde.

Disse søjler, fig. 15, belyser som de øvrige landbrugsdiagrammer dels den udvikling, der har fundet sted siden århundredskiftet, dels landbrugets stilling i dag og det i hovedtrækkene ikke blot for Alrø, men for hele landet.

En af de bedste gårde på øen, Gjødertsminde, har et areal på ca. 62 tdr. land, heraf består 2 tdr. land af markveje og mergelgrave og 1 td. land af skov. I 1959 var afgrødefordelingen følgende:

Byg	28 tdr. land
Græsfrø	4 - -
Kløverfrø	2 - -
Sennep	1 - -
Fabriksroer	3 - -

Kålroer.....	5 tdr. land
Bederoer	4 - -
Græsning	12 - -

I alt ager.. 59 tdr. land

Besætningen var på 42 stk. hornkvæg af rød dansk, blandet med jerseykvæg. Der var nogle få svin, kun 13 stk. Af høns var der 60 stk. Som trækraft anvendtes traktor. Grunden til det lille svinehold angaves at være en dårlig stald. Det ringe

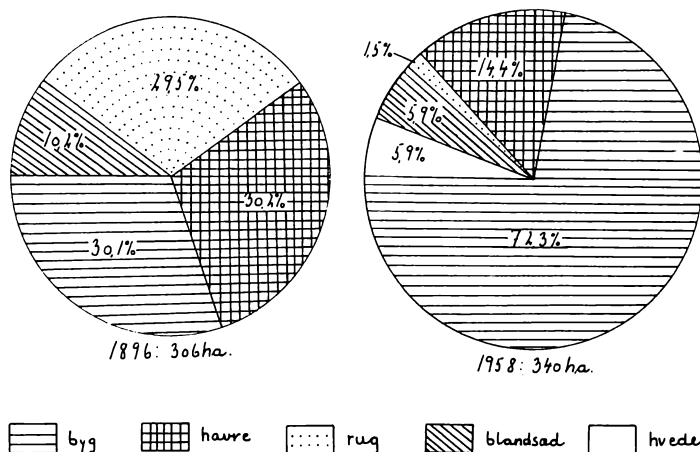

Fig. 14. Kornsorternes fordeling på kornarealet.

svinehold er så igen årsag til, at man har en del frøavl og endvidere avl af fabriksroer. Det bemærkes, at frøafgrøderne er fordelt på tre frøsorter ud fra det synspunkt, at slår den ene frøafgrøde fejl, så går de to andre nok, hvilket må siges at være særdeles fornuftigt.

Øens eneste industrielle virksomhed er mejeriet, der er oprettet i 1889 som et andelsmejeri. Det blev moderniseret og udvidet i 1938 og igen i efteråret 1959, da det den 1. oktober blev solgt og gik over til privatmejeri.

Det første år leveredes der fra 25 andelshavere 451.000 kg mælk, i 1938 fra 42 andelshavere 1.337.000 kg mælk og i 1958—59 fra 30 andelshavere 948.000 kg mælk. Se i øvrigt fig. 16. Af denne fremgår det, at størstedelen af den leverede mælk i 1889 og i 1938 er anvendt til smørfremstilling, hvorimod der i 1958 kun er anvendt en forsvindende del til smørproduktion, og mejeriets største indtægt i 1958—59 kommer da også fra en gros-salg af fløde til kondenseringsfabrikken i Århus. I 1958—59 solgtes der således 140.625 kg fløde til en pris af 273.788 kr. — Denne fabrik aftager også en betydelig del af skummetmælken, nemlig 151.000 kg til en pris af 23.816 kr. Størsteparten af skummetmælken går dog tilbage til leverandørerne, idet disse aftager ca. 650.000 kg, der anvendes til opfodring af kalve, ungkreaturer og ikke mindst svin.

Det første år, 1889, produceredes der 16.158 kg smør, hvoraf størsteparten dette år som de følgende frem til dæmningens bygning i 1931 blev transporteret til søs til Horsens en gang om ugen, hver torsdag, da der var torvedag.

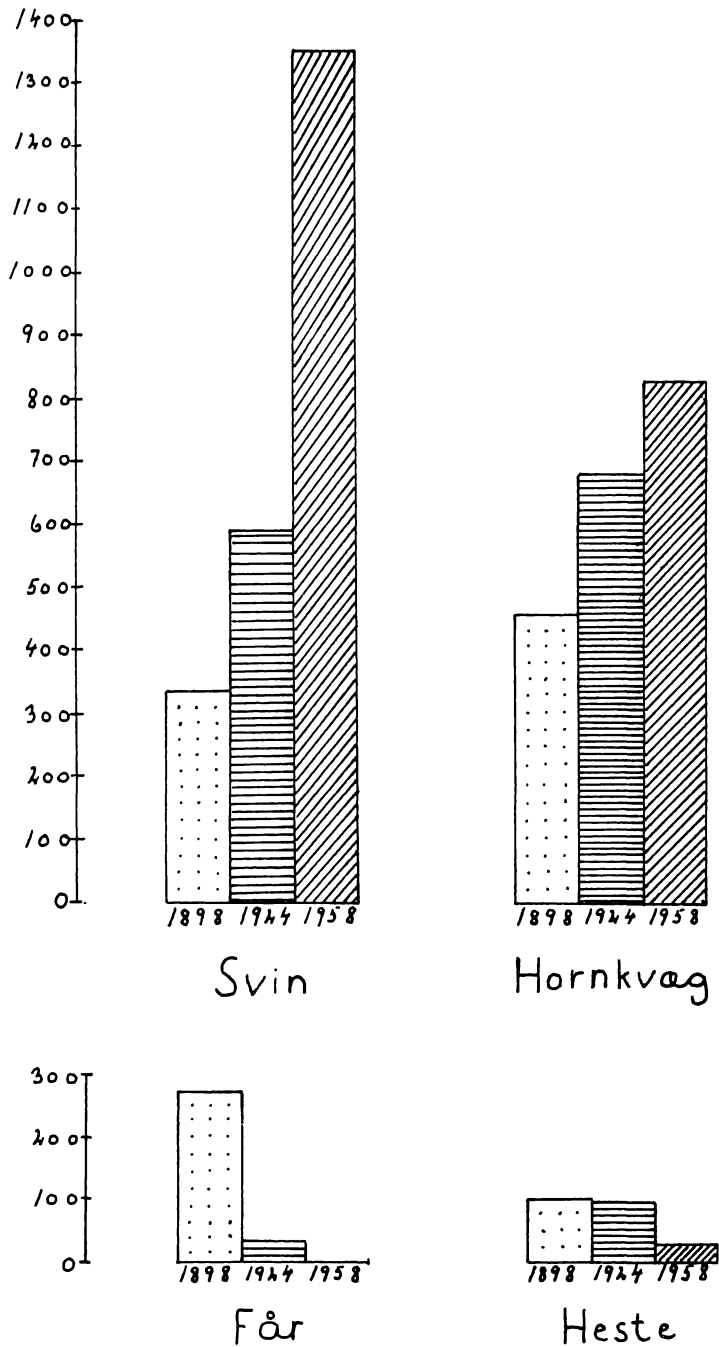
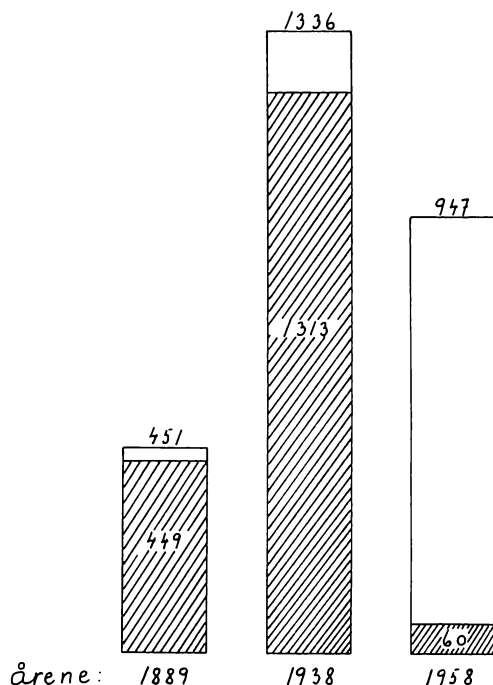

Fig. 15.

Sammenligner man forbruget af sødmælk pr. kg smør for de tre år, viser det sig, at mens der i 1889 skulle bruges 27,8 kg og i 1938 23,8 kg, kunne man i 1958 nøjes med 20,5 kg sødmælk til fremstilling af 1 kg smør (for Danmark som helhed anvendtes der 20 kg). Fedtprocenten var i gennemsnit for 1958 4,3 (hele landet 4,2 %). Antallet af fedtenheder til 1 kg smør bliver herefter for Alrøs vedkommende 87,5 (hele landet 84,0 enheder). Da gennemsnitsfedtprocenten er lidt

Den leverede mælk - Tallene angiver 1000 kg.
Skraeringerne angiver den mælk, der
anvendtes til smørproduktion.

Fig. 16.

højere på Alrø end for hele landet, må grunden til det større forbrug af mælk til 1 kg smør ligge i en mindre effektiv fremstilling grundet på gamle maskiner.

Når mejeriet den 1. oktober 1959 gik over til privatmejeri, skyldtes det da også, at en modernisering var nødvendig, hvis mejeriet skulle fortsætte, og denne kunne der ikke blive enighed om. Man havde tilbud fra et mejeri på fastlandet om indtrædelse i dette, men heldigvis viste der sig en køber, i øvrigt født og opvokset på øen, der nu fører mejeriet videre efter at have bekostet en stor modernisering.

På øen var der mølle fra 1876 og frem til 1941. De fleste gårde havde dog

allerede i 1920'erne fået kværne. Når møllen var i funktion helt frem til 1941, skyldes det, at den samtidig fungerede som elværk (1920—41). I 1941 lagde Boulstrup elværk et kabel langs med dæmningen over til øen.

Størstedelen af svineproducenterne, d. v. s. 23, er medlemmer af Odder andelsvineslagteri og leverer udelukkende svin hertil. Resten, det er især de ældre ejendomsbesiddere, leverer svin til Kopmanns privatslagteri og andelssvineslagteriet i Horsens.

Fiskeri skal nævnes, skønt det erhvervmæssigt ikke spiller nogen rolle i dag. Ved den sydlige del af øen er der lidt bundgarnsfiskeri, især omkring den tid-

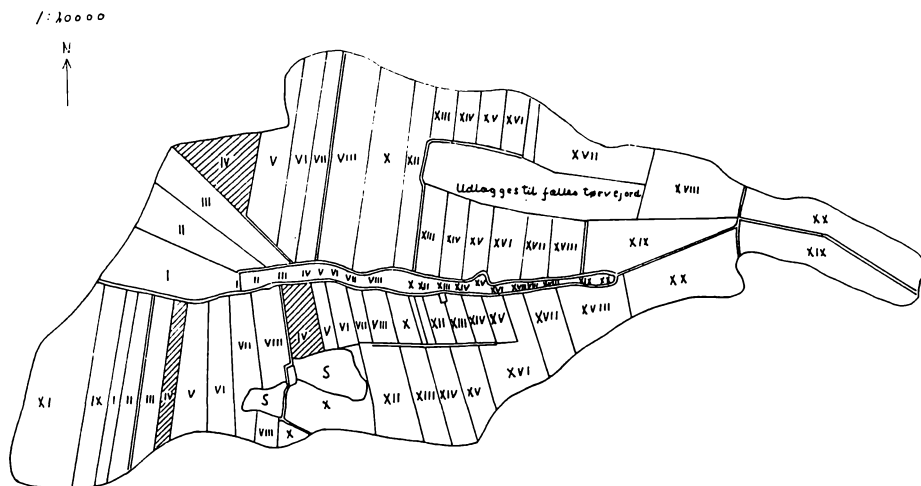

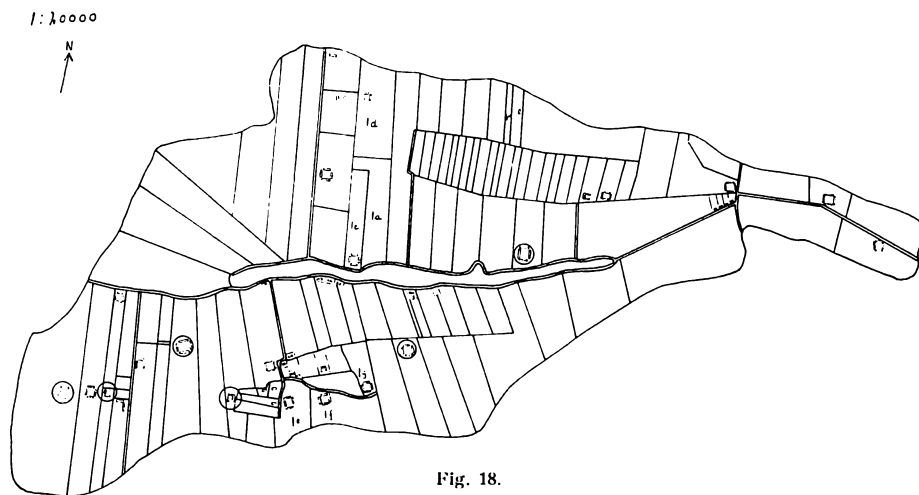
Fig. 17.

ligere dampskibsbro, men det drives ikke af beboere på Alrø. Mange af beboerne driver nu og da lidt ålefiskeri, men det må betragtes som et hobbyfiskeri.

Ejerforhold og udskiftning. Alrø har sikkert som de fleste mindre øer oprindeligt tilhørt kronen. Øen nævnes første gang i kong Valdemars jordebog. Af en jordebog over Århusbispens jordegods i Hads herred 1534 fremgår det, at Alrø på den tid var i bispestolens eje, men ved reformationen kom den atter i kongens besiddelse. Ifølge Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 lå der 19 fæstegårde, 3 øde gårde og 2 øde bol på Alrø. I 1661 gav Frederik III Alrø og Endelave i faddergave til to sønner af lensmanden på Åkær Niels Banner. Disse beholdt dog ikke øen i ret mange år. I 1682 var der 21 gårde ialt, stadigvæk fæstegårde bortset fra præstegården og en ødegård, der i dette år bliver lagt til denne på grund af det ringe kald. De 21 gårde havde 92 tdr. hartkorn (øens samlede hartkornstal er i dag 133, og heraf er de 129 på gårdene). Huse fandtes der kun et af. Ifølge markbogen til Chr. V's matrikel deltes agerjorden i to marker, sønder- og nørre-marken, som var delt ialt i 52 skifter, der igen hver for sig var delt i 21 agre eller flere. Visse af gårdene havde mere end 1 ager i hvert skifte. Agrenes bredde var oftest fra 6 til 10 m. Det angives, at gård nr. 1, der var på 28 tdr. land, skulle have denne jord fordelt på 70 agre, hvoraf enkelte dog var beliggende ved siden af hinanden.

Ved udskiftningen i 1798 var der 19 gårde, hvilket fremgår af fig. 17, der er en kopi af udskiftningskortet. Det bemærkes, at ingen af gårdene har jorden fordelt på mere end 3 parceller. Se f. eks. gård nr. 4, der har to lodder syd for vejen og en nord for. Det bemærkes endvidere, at skoven, der førhen var delt i flere skifter, nu er uden for delingen, hvilket direkte står anført på det originale matrikelkort. Rævegravsskifterne, beliggende midt i Holtet, er ligeledes uden for delingen og er udlagt til fælles tørvejord.

Efter udskiftningen går der kun få år, inden alle bønderne bliver selvejere. I 1818 er der således kun én fæstegård tilbage. En hel del af gårdene er slægts-

gårde. Enkelte kan føres tilbage direkte til begyndelsen af det attende århundrede og har været i slægtens eje gennem otte generationer.

Bebyggelse. Før udskiftningen var bebyggelsen helt koncentreret mellem de to veje. Se i øvrigt fig. 17, hvoraf det fremgår, at der ingen bebyggelse findes uden for den egentlige by i 1798. Det skal her med det samme bemærkes, at den nordligste vej er den ældste. Hvor gammel den sydlige er, ved jeg ikke, men den er i hvert fald angivet på udskiftningskortet fra 1798.

Efter 1798 foregår der en udflytning og en udstykning, som er antydnet på fig. 18. Det bemærkes, at tegnene for gårde og huse kun er signaturer. De gårde, der er udflyttede, er omgivet af en cirkel. Om denne udflytning for et par stykker af dem er foregået omtrent samtidig med udskiftningen, ved jeg ikke, men to er i hvert fald flyttet ud i 1817 og to i 1854—55.

Udstykningen begynder noget senere, den starter omkring 1860. På fig. 18 er alle ejendomme eller huse, der ikke er omgivet af en cirkel, opført på udstykkede arealer. Af målebordsbladet fra 1876 fremgår det, at hovedparten af udstykningen må være foregået efter dette år, da der kun er angivet 16 bebyggelser uden for selve byen. Et eksempel på udstykning er vist på kortet fig. 18 med angivelse af matrikelnummer. Det drejer sig om præstegården, ud fra hvilken der i 1925 er foretaget 5 udstykninger og oprettet 5 statshusmandsbrug med numrene 1 c, 1 d 1 e, 1 f og 1 g.

Ved udflytning og udstykning er der foruden en del spredt bebyggelse opstået to ny by-bebyggelser, Løkken by og Sønderby, således at man i dag med den egentlige Alrø by, vejbyen, må regne med tre bebyggelser, selv om de to ikke er særlig store.

Samfærdselsforhold. I tidligere tid, d. v. s. før dæmningens bygning i 1931, var der forskellige færgesteder til og fra øen. På nordsiden var der således færge fra Strelshoved til Sondrup (afstand ca. 1 km) og fra Østre Stænge til Amstrup pakhus (afstand ca. 1,5 km). Færgestedet Østre Stænge var beliggende nordvest for det nuværende Poldkrog. På sydsiden var der færge fra Abildhoved til Hjarnø og Snaptun (afstand til Snaptun ca. 3,25 km), og endvidere fra Egehoved til halvøen Borre, og fra 1883 og frem til 1948 var der dampbådsforbindelse med Horsens fra dampskibsbroen, som blev bygget ved Egehoved. Alrø var således godt dækket med hensyn til forbindelser til fastlandet. I denne periode (før 1931) følte beboerne sig ikke knyttet videre til Hads herred, det var først og fremmest Horsens, der trak, og ikke Odder.

Efter dæmningens bygning ophørte færgeforbindelserne bortset fra dampbådforbindelsen med Horsens, der fortsatte indtil 1948 grundet på en kontrakt med postvæsenet om postbefordring til Alrø. I 1932 blev der oprettet en rutebilforbindelse mellem Alrø og Odder. Ruten, der var et privat foretagende, blev i 1934 købt af Hads-Ning Herreders Jernbane, der har den i dag. I 1949 kom Horsens privatbaner ind i billedet med oprettelse af en rutebilforbindelse mellem Horsens og Alrø. Der er flest forbindelser mellem Alrø og Odder. Posten går ad denne rute, og endvidere rejser hver dag en del børn til Den private Realskole i Odder. Da der ikke føres statistik over antallet af passagerer på de to ruter, er det ikke muligt direkte at belyse, om det er i Horsens eller Odder, at øens beboere handler. Rutebilchaufføren på Horsensruten er bosiddende på øen og mente, at han ialt befordrede 20 mennesker til og fra øen pr. dag. Jeg har ikke noget skønsmæssigt tal fra den anden side, da der her var forskellige chauffører, men det ligger i hvert fald omkring det dobbelte. De der tager til Horsens i dag, er fortrinsvis de ældre på øen, nemlig de, der var vant til at sejle med dampbåd. I løbet af nogle år, når dette slægtled forsvinder, må man forudse, at hele denne trafik, der før var fordelt på to byer, nu kun går til Odder.

Vejanlæggene er ikke direkte berørt, men en sammenligning af målebordsbladene fra 1876 og 1954 viser, at der bortset fra dæmningen og den nødvendige tilførselsvej til den eksisterende vej ikke er sket nyanlæg i den nyeste tid.

Umiddelbart skulle man forvente, at en ø med en sådan beliggenhed skulle have betingelser for at skabe et ferie- og badeliv. Når dette ikke er tilfældet, så skyldes det de omgivende farvandes lave vandstand, der praktisk taget umuliggør badning fra øen, og endvidere den store opdyrkning, der ikke levner arealer til camping og andet ferieliv. Der kommer måske nok turister på øen, i hvert fald på sommersøndage, hvor dæmningen kan passeres af op imod et par hundrede biler, men tale om fortjeneste på turisterne er der ikke, bortset fra lidt is- og slik salg fra øens eneste kiosk. Jeg tror i øvrigt heller ikke, at den form for erhverv interesserer beboerne, de er mere eller mindre bundet til jorden. Udtrykket »bundet til jorden« skal ikke opfattes som noget nedsættende (tværtimod), idet beboerne er overmåde aktive, både når det gælder det liv, der udfoldes omkring kirken og omkring skolen, hvor der findes foredragssal.

KILDER:

Avisudklip fra:

- Århus Amtstidende — 19. september 1958, 3. februar, 10. juli og 24. juli 1959.
 Demokraten — 21. februar 1957, 9. juli 1959, 2. februar 1960.
 Odder Dagblad — 2. februar 1957.
 Horsens Social-Demokrat — 3. februar, 4. juli og 10. juli 1959.
 Horsens Folkeblad — 14. marts, 23. maj og 17. juni 1953, 16. december og 4. februar 1957,
 19. december 1958, 9. juli 1959.

Fra Borearkivet — talmateriale over tre brøndboringer.

Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening 1927. — V. Milthers.

Østjydske Hjemstavn. 1937.

Udskiftningskort fra 1798.

Matrikelkort i brug fra 1844 til 1862.

Lokalt kort.

Statistisk Departement: Folketællingen 1950 — Statistiske Meddelelser 4. rk. — Erhvervsgeografisk materialesamling.

Statistisk Bureau: Arealets benyttelse i Danmark. 1896.

Statistisk Årbog 1958.

Fra Statistisk Departement — upubliceret sognestatistisk materiale. 1958.

Trap: Danmark. 1904 og 1926. — Århus amt.

Målebordsbladene over Alrø fra 1876 og 1954.

Videnskabernes Selskabs kort over Havreballegårds amt etc. 1787.

Danmarks klima. Tabelværk. 1930.

THEM FORTIDSSAMLING

Them Fortidssamling står der over døren til det smukke, gamle bindingsværks-
 hus over for gadekæret midt i Them by. — Bygningen blev oprindeligt opført
 i Glarbo 1791 og skænket til fortidssamlingen i 1926 af gårdejer Jens Olesen. Fra
 Glarbo flyttedes den til Them og genopførtes i sin oprindelige skikkelse, takket
 være en gave på 8.000 kr. fra ingeniør Alexander Foss, for hvem der er rejst en
 mindesten i anlægget omkring museet. I tiden derefter er anlægget udvidet med
 en mindesten for genforeningen, det gamle bystævne og sidst en stor granitblok
 med datoen 5. maj 1945.

Fortidssamlingen indendørs er af fagfolk blevet betegnet som »et lille muse-
 um af rang«, og i modsætning til så mange andre bygninger landet over, som
 bliver anvendt til dette formål, følger tingene sig her naturligt ind i rammerne af
 den gamle bygning.

Så godt som alle tingene stammer fra sognet, og hvis vi træder ind i den
 stue, som rummer de egentlige oldsager, ser vi, at Them sogn har været beboet
 lige fra den ældste stenalder. Der findes våben og redskaber fra alle afsnit:
 sten-, bronze-, jernalder, vikingetiden, en model af en førromersk gravplads, ud-
 gravet i Løgager 1958. Fra middelalderen er der mosefund af våben og redskaber,
 et smukt udskåret skab med årstallet 1520 (Kristian II's tid), fund fra glaspusteri
 i »Stenhule« (Fr. II's tid), geværer fra treårskrigen, hjemmesmedede spyd og
 sværd fra »slavekrigen i 48« og nedkastningsbeholdere fra besættelsestiden.

Det største rum er helliget den gamle bondestue, komplet med møbler og
 ting, som den så ud for et par hundrede år siden. og hvor man en kort stund
 vil føle, som om tiden har stået stille siden vore oldeforældres tid.

Museumsbygningen i Them, der rummer fortidssamlingen.

Foruden køkkenet med den åbne skorsten med trefoden på ildstedet findes der er et rum med et komplet træskoværksted. For 100 år siden var sognet centrum for et livligt træskomageri. Så sent som i 1890 var 412 af sognets 2008 indbyggere beskæftiget som træskomænd.

Et smukt udskåret vægskab fra anno 1520.

PRÆSTER I HASLE, SKEJBY OG LISBJERG FRA REFORMATIONEN IV

AF RASMUS BENDIXEN

20. Hans Carl Bloch 1850—1879.

Faderen Frederik Bloch var sognepræst i Kvong ved Varde, hvor H. C. Bloch blev født. Faderen blev senere forflyttet til nabosognet Nørre Nebel.

Pastor H. C. Bloch.

H. C. Bloch dimitteredes 1823 til universitetet fra Ribe Katedralskole. 14. januar 1830 teologisk embedseksamen. Sognepræst til Viknæs på Lolland, ordineret i Ribe 1833. Sognepræst for Hasle-Skejby-Lisbjerg 14. august 1850. Den 26. april 1833 giftede han sig med Helene Sophie Kampmann, datter af proprietær N. Ø. Kampmann på Sneumgård ved Esbjerg. I sin embedstid i Hasle havde pastor Bloch et kedeligt uheld. Da han den 6. marts 1858 kom kørende i sin vogn ved Skejby i stærkt snefog, kørte han uforvarende over en mand, en skrædder M. J. Møller fra Grundfør, så denne blev meget ilde tilredt. Skrædderen søgte præsten for at få tilkendt erstatning, men tabte sagen.

Han udsendte et trykt skrift med en lang redegørelse for ulykken. Han kaldte det: Den ubarmhjertige pastor Bloch i Hasle. I skriftet siger han bl. a.: »Den ulykke ramte mig d. 6. marts 1858, at jeg blev overkørt af bemeldte hr. pastor Blochs befordring, hvorpå han selv var, hvorved jeg blev krøbling, så jeg med stor besværlighed og smerte næppe kan støtte mig frem ved to krykker.

Sagen fik dog for mig så uheldigt et udfald, at jeg selv måtte udrede hele min kur og pleje, så nød og trang drev mig til at sælge min bopæl. Jeg har lidt og lider endnu store smerter, så jeg må se mig en sørgelig fremtid i møde. Skjøndt det dengang, da benævnte ulykke foregik, var en stærk frost med snefog, så var dog præstens hjerte så hårdt som en stenblok, han kørte og lod mig ligge på landevejen«.

Han slutter sit 8 sider lange skrift, der er udgivet i 1860, således: »Min bøn for den ubarmhjertige præst er dog: at Gud ej vil gengælde ham det, som han fortjente, men lade nåde gå for ret, at hvis det skulle gå ham, som det gik mig,

at han da måtte træffe på sådanne menneskekærlige folk, som hjalp mig, og ej iblandt så ubarmhjertige mennesker, som han selv er, thi det er en gruelig jammer således at blive behandlet, når man er i nød«.

»Skulle engang Deres samvittighed vågne af syndesøvnen og den ubarmhjerlighedstilstand, hvori den nu ligger, så har jeg dog den trøst, at jeg midt i min smerte og daglige lidelser har tilgivet Dem, hvad Gud har, ved jeg ej, det må De se at blive ens med ham om, det var imidlertid vistnok godt, at De fik regnskabets opgjøret i tide, før det bliver for silde. Tænk på det, hr. pastor!«

Pastor Bloch svarede ham i et indlæg i Fyns Stiftstidende, hvor han gør skrædderens udgydelser stærkt overdrevne og usandfærdige og henviser til, at retten frifandt ham (pastor Bloch) for at udrede erstatning.

Skrædderen tabte således sagen til trods for, at han havde en så indflydelsesrig hjælper som kammerjunker, herredsfoged v. Lillienskjold.

Pastor Blochs navn vil sent blive glemt i Lisbjerg sogns historie, idet det var ham, der sammen med kirkeværgen Peder Lauersen (bedstefader til nu afdøde fabrikant Niels Pedersen, Århus Salatfabrik), og rigsdagsmand Niels Rasmussen, Lisbjerg Terp, afhændede det gyldne alter til Nationalmuseet. I bytte for alteret fik Lisbjerg kirke en altertavle med et maleri af J. Roed (opstandelsen) fra 1867. Onde tunger vil vide, at kunstneren som model for de romerske soldater på alterbilledet har brugt sælgerne af det gyldne alter. Der er faktisk også en vis lighed til stede. Der blev også fjernet andet kirkeinventar, blandt andet et stort tredelt, udskåret skab, der skal have været brugt til opbevaring af bøndernes våben, og de gamle kirkestole med bøndernes påmalede navnetræk. Dette vidner om en enestående mangel på pietetsfølelse, som vi heldigvis i vore dage står uforstående overfor.

Den 13. marts 1864 mistede pastor Bloch sin hustru, og vi finder i Århus Stiftstidende følgende:

Bekendtgørelse.

Deltagende slægt og venner modtager herved det sørgebudskab, at min trofaste hustru Helene Sophie Bloch, født Kampmann, d. 13de marts d. å. efter få dages sygdom er bortkaldt fra den kreds her på jorden, hvori hun altid har levet i fred og inderlig kærlighed, og indgået til herrens fred, velsignet og dybt savnet af sine efterladte.

Hasle præstegård, d. 14. marts 1864.

H. C. Bloch.

Præst i Hasle.

I 1879 fik pastor Bloch sin afsked i nåde og med pension og flyttede til Århus, her døde han i Mejlgade nr. 38 d. 17. januar 1886. Han efterlod sig tre børn:

Niels Øllgaard Bloch, doktor i København,

Christine Bloch, død ugift.

Christiane Bloch, gift med en slægtning, fotograf Bloch, København.

Pastor Bloch giver 1857 en interessant redegørelse for embedets indtægter og byrder samt en beskrivelse af sognene, trykt i Th. Hertz: Efterretninger om gejstlige Embeder i Danmark. Århus Stift, s. 88.

21. Markus Anton Siegumfeldt 1879—1884.

Den 14. oktober 1755 fødtes på en lille landejendom i den lille by Siegum i Angel syd for Flensborg en dreng, der fik navnet Christian Anthonsen. Han blev tidlig sat i skrædderlære. Da han var 14—15 år gammel, var hans fader død, og moderen havde giftet sig igen. Om nu drengen har været ked af skrædderiet, eller forholdet til stedfaderen ikke har været godt, vides ikke, men drengen blev ked af at være hjemme. En nat stod han op af sin seng og klædte sig på, uden at forældrene mærkede det, og flygtede til Flensborg. Her listede han sig om bord i et skib, der lå i havnen og dagen efter skulle sejle til København. Da skibet var kommet et godt stykke ud i Østersøen, kom drengen frem fra sit skjulested og bad kaptajnen så mindeligt om at tage ham med til København.

Pastor M. A. Siegumfeldt.

Han blev nogen tid om bord, og kaptajnen kom til at synes så godt om den lille fyr, der havde sneget sig om bord, uden at nogen havde opdaget det, og nu gerne ville til København uden penge på lommen, at han tog ham med gratis. Da han havde nået sin rejses mål, gik han i 2 dage uden at få mad eller drikke, så tvang sulden ham til at gå ind til en familie og bede om mad. Da han havde fået noget at spise, fortalte han, hvordan han var flygtet fra hjemmet, og bad manden hjælpe sig til noget arbejde. Manden kendte en tobaksfabrikant Nørup, som han talte med om drengen, og enden blev, at den lille bondedreng blev ansat på fabrikken som elev i 4 år. Han fik nu et værelse og kosten gratis i de første 2 år hos den mand, der

havde hjulpet ham til arbejde. Efter udstået læretid blev den unge Anthonsen et par år på fabrikken som svend. Han havde imidlertid forelsket sig i fabrikant Nørups datter, og forbindelsen kom i stand på den betingelse, at han tog et andet navn efter sin fødeby Siegum, og da fødehjemmet lå på marken, blev det til Siegumfeldt. I ægteskabet var der 2 sønner og en datter. Datteren blev gift med, apoteker Hjelm-drop, Ebeltoft. Den ældste søn fik tobaksfabrikken i København og den anden, C. A. Siegumfeldt, en nyoprettet tobaksfabrik i Århus. Her blev sønnen Markus Anton Siegumfeldt født den 14. januar 1827. Tobaksfabrikken gik dårligt og måtte afhændes, hvorefter C. A. Siegumfeldt ved svogerens hjælp fik stilling som toldassistent i Ebeltoft. Her fik familien bopæl i det gamle rådhus.

Markus Anton Siegumfeldt blev elev på Århus katedralskole og tog studentereksamen 1846. Da krigen brød ud i 1848, meldte han sig som frivillig (faderen havde været løjtnant). 1850 deltog han som værnepligtig i slaget ved Isted den 25. juli. Efter at have kæmpet hele dagen blev han og hans kompagni beordret til at føre en større tysk fangetransport fra krigsskuepladsen til Fredericia. De gik hele natten og først næste dag ud på aftenen nåede de udmattede fanger og soldater Fredericia.

Hasle præstegård, opført 1881.

Efter krigen optog Siegumfeldt de afbrudte studier, og han tog teologisk embedseksamen i 1855. En tid virkede han nu som lærer og var tillige journalist ved det københavnske blad »Dagbladet«. Men præstegerningen vinkede, og et par år efter blev han kapellan hos pastor Langhoff, Lyngby, som samtidig var forstander for det senere nedlagte Lyngby seminarium. Her blev Siegumfeldt nu andenlærer. Mens forstander Langhoff og andre lærere sluttede sig til Indre Mission, tilhørte Siegumfeldt den grundtvigske retning, og dette forhold gjorde, at der i disse år var et stærkt åndeligt røre. Nogle af eleverne følte sig tiltrukket af det indremissionske syn, andre af det grundtvigianske, og ved talrige diskussionsmøder bragtes spørgsmålene under debat.

Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, der var elev på seminariet i disse år, var noget kritisk indstillet over for Siegumfeldt, men det var han også over for de andre lærere; han mente ikke, han var velanskrevet hos Siegumfeldt. Han omtaler, at Siegumfeldt samlede nogle af eleverne i en snævrere kreds, men, siger han, »jeg ved ikke, hvordan det gik til, han søgte aldrig at drage mig til sig«. En anden af eleverne, den senere lærer J. Bruun, siger om Siegumfeldt, at han vist nok var »den mest kristelig vakte, ærligste og redeligste af lærerne«, og han fortsætter: »Han var ikke udrustet med særlig gode talegaver, hverken som lærer eller præst, men han var brændende i ånden«. Andetsteds siges: »Han var meget afholdt af sine elever, der mindes ham med stor kærlighed, og af hvilke flere har fået en blivende påvirkning i religiøs retning af ham, der selv var stærkt påvirket af Grundtvig«.

Siegumfeldt blev i 1865 kapellan i Hjørring, hvor han var i 8 år. De følgende 6 år var han sognepræst i Sneum-Tjæreborg ved Esbjerg. I 1879 blev han præst for Hasle-Skejby-Lisbjerg. 5 år senere forflyttedes han til Søften-Folby. Den 25. september 1860 var han i Dråby kirke blevet viet til den 26-årige Dorothea la Cour, datter af folketingsmand, proprietær L. U. la Cour, Skærsø.

Da pastor Siegumfeldts kom til Hasle, flyttede de ind i en gammel, firlænget sammenbygget præstegård. Når præsten kørte til sine kirker om søndagen, kørte han i en halvlukket vogn med kusk på bukken, til finere brug havde han dog en hellukket vogn. — Landbruget på 38 tdr. land med 4 heste og 18—20 køer drev præsten selv med en avlskarl som leder og en andenkarl og fodermester som medhjælp. Natten mellem den 2. og 3. oktober 1880 opstod der ild i præstegårdens lade, og den stråtækte, sammenbyggede bindingsværksgård var på et øjeblik omspændt af flammer. Besætningen blev dog reddet, men svin og heste måtte gennem stuehuset ud i haven. En husmand, hvis hus lå umiddelbart op af præstegården og også brændte, blev mistænkt for ildpåsættelse, og han sad en tid fængslet, men måtte løslades, da han ikke ville gå til bekendelse. Året efter opførtes den ny, rummelige præstegård, der var i brug til 1952. Pastor Siegumfeldt mistede sin hustru i Søften i 1894. Hun blev begravet på Hasle kirkegård. Efter at Siegumfeldt i 1903 havde taget sin afsked, flyttede han til København, hvor han boede, til han i 1907 flyttede til en datter i Askov, der hed Johanne la Cour Siegumfeldt, og som var kunstvæverske. Som meget gammel mand færdedes han tit blandt eleverne på Askov højskole, og ofte sad han ved deres side på skolebænken, når der behandlede et emne, som optog ham. Han døde i Askov den 26. april 1913, 86 år gammel. Hans og hans hustrus og datters gravsted på Hasle kirkegård er lige ved indgangsdøren.

Børn: Lauritzstine, f. 27. juli 1861, gift med Markus Gotfred Beck, grosserer i Århus. Christiane Dorothea, f. 16. august 1864, gift med provst Christian Johan Christensen. Peter Christian Georg, f. 10. juli 1865. Johanne Hendrine Marie, f. 16. februar 1868, kunstvæverske i Askov. Ellen Marie Elisabeth, f. 6. september 1869, gift med møllejer U. C. Jacobsen, Slotsmøllen, Nyborg. Immanuel, f. 8. januar 1871, landmand og møllejer, boende i Odense, d. 1958. Nikolaj Frederik Severin, f. 29. juli 1872, grosserer. Hulda Christine Charlotte, f. 5. august 1879, d. i Hasle 17. april 1884.

22. Hans Christian Mathias Krarup 1885—1900.

H. C. M. Krarup var af den bekendte slægt Krarup, der har talt mange embedsmænd og især præster i sine rækker. H. C. M. Krarup var søn af provst Enoch Chr. Krarup, sidst i Søften-Folby. En slægtning, Chr. Krarup, Ølby, havde 9 børn, 1 døde som cand. theol., 3 blev præster, de 5 døtre blev alle præstekoner. En anden havde 4 sønner, der blev præster, de 3 blev herredsprovst, amtsprovst og stiftsprovst, den 4. blev konsistorialassessor (titel for præster, som regeringen ønskede at udmærke).

H. C. M. Krarup blev født den 22. september 1843 i Hygum præstegård mellem Lemvig og Harboøre, hvor faderen var sognepræst. Student fra Århus 1863, cand. theol. 29. april 1869. Var en tid lærer ved forskellige skoler i København, blev 9. november 1870 udnævnt til personel kapellan for Bjørnsholm og Malle menigheder ved Løgstør, ordineret den 30. november 1870 i Viborg af biskop Laub. Gift den 16. august 1872 med Cecilia Johanne Severine Hall, f. 6. januar 1850.

datter af grosserer C. Hall, København. 9. april 1876 indsat som sognepræst for Hammer-Horsens i Ålborg stift og udnævnt den 22. februar 1885 til Hasle-Skejby-Lisbjerg og 1900 til Nors-Tved ved Thisted. Han blev ridder af Dannebrog ved sit 50-års præstebubilæum i november 1920. Holdt sin afskedspræken i Nors-Tved kirker den 10. april 1931. Her havde han haft en rig præstegerning med tjeneste på sygehuset og alderdomshjemmet og talrige husbesøg. Han døde 22. februar 1931 og ligger begravet på Nors kirkegård. Hustruen Cecilia Johanne Severine døde den 5. august 1913. Der var i ægteskabet 7 børn, hvoraf 2 døde som små, de øvrige var: Anna Maria Krarup, f. 3. september 1874. Sophie Krarup, f. 27. juni 1879. Christian Krarup, f. 22. maj 1881, præst i Tjustrup, afsk. 1951, bor i Bagsværd. Johannes E. Krarup, f. 12. december 1882, forpagter på Eskildstrup ved Ringsted, landstingsmand 1937—51. R. af D., Dbmd. Jacob G. Krarup, f. 8. marts 1884, manufakturhandler i Sæby, bor nu i Kolding.

Pastor Krarups eftermæle må blive dette, at han var velbegavet, havde let ved at tale, med en sjælden evne til at bruge småtræk fra dagliglivet. Han havde god kirkegang i sine sogne og var meget søgt som taler ved kristelige møder og ved gudstjenester uden-sogns. Pastor Krarup havde ligeledes en særlig evne til at få kendte og betydningfulde mænd som talere til sognene og fik på den måde menighederne i tale i sine kirker og ved det store årlige sommermøde i Lisbjerg Skov. Han var myreflittig, havde en fortrinlig orden i sine skriftlige arbejder. Hans kirke-

bøger kan stå som eksempel ved den smukke skrift og den absolutte nøjagtighed. Man sagde om pastor Krarup, at han var så godt kendt i sine sogne, at man kunne binde ham for øjnene, og så kunne han alligevel finde hjem. Han var trofast til at gøre husbesøg og blev her hjulpet af en ualmindelig god hukommelse, så han huskede børns navne og fødselsdage, ja, endog hundens navn huskede han.

Pastor Krarup havde en mærkelig forudanelse om sin død. Da han holdt sin 86-års fødselsdag i Thisted den 22. september 1929, rejste en af hans sønner, der boede på Sjælland, til Thisted for at fejre dagen. Han kom med rutebil fra Ålborg, og da han gik op gennem Østergade, mødte han sin gamle fader uden for kirken. Sønnen sagde da til sin fader: »Nå, du har nok været i kirke, far?«, og svaret kom omgående: »Ja, min første dag i mit sidste år skal begynde i Guds hus«. Da sønnen indvendte: »Men fader, du kan da få flere fødselsdage«, svarede faderen: »Ja, du vil få det at se«. En mærkelig forudanelse.

Da han havde prædiket i den overfyldte kirke i Thisted juledag 1929, sagde han til kordegnen: »Det var sidste gang, jeg står på en prædikestol«, og da kordegnen svarede: »Det må De ikke sige, vi sender bud efter Dem igen, De kan se, hvor mange der kommer for at høre Dem«, så sagde den 86-årige præst: »Ja, se nu ad«. Nogle dage senere talte Krarup ved en julefest for gamle i Nors missionshus, som han havde gjort i 30 år, og han sluttede med at sige: »Farvel, mine

Pastor H. C. M. Krarup.

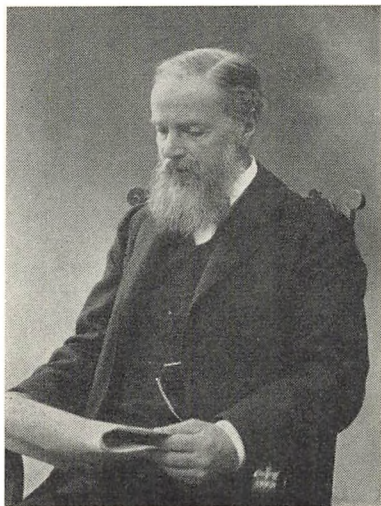
gamle venner, nu kommer jeg ikke mere«. Underligt nok, for rask og frisk på legeme og sjæl døde Krarup to måneder senere efter kun 3 dages sygeleje.

Det gamle sogn gav ham en gribende begravelse og rejse en mindsten på hans grav med de ord indhugget, som han havde ønsket, der skulle tales over ved hans begravelse: At leve er mig Kristus, at dø en vinding. Filip. 1, 21.

En særpræget personlighed, en trofast kirkens og guds tjener, der fik en lang og nyttig tjeneste i den danske folkekirke.

23. Rasmus Christian Madsen 1900—1915.

Han blev født den 4. juli 1845 i Brylle sogn ved Odense, søn af husmand og farver Jens Madsen og hustru Karen Jørgensdatter. Han tog lærereksamen fra Skårup Seminarium 1865 med karakteren udmærket duelig. Lærer ved Søgård Landboskole 1865, ved Horsens Borgerskole 1870 og i Førslev ved Haslev 1873—89. 1884 blev han student privat og cand. theol. 28. juli 1888. 4. april 1889 blev han sognepræst i Østre og Vestre Vandet i Thisted amt og forflyttedes til Hald-Kærby 1894. Her blev han provst for Nørhald-Gerlev og Onsild herreders provsti 1895—1900. Den 4. april 1900 blev han kaldet til sognepræst for Hasle-Skejby-Lisbjerg. Han havde den 13. februar 1874 giftet sig med Dorthea Sofie Eline Ballin i Horsens, datter af rebslager Jul. Ballin sammesteds. Samme rebslager befattede sig også med vejrspådomme, og disse spådomme har sandsynligvis ofte været rigtige, i alt fald skænkede bønderne på Horsenseggen ham som tak et sølvbæger. Provst Madsen var hele sit liv stærkt inter-

Provst R. C. Madsen.

esseret i skolevæsen og undervisning. I sin 4-årige studietid i København, i hvilken han med velvillig tilladelse fra myndighederne holdt hjælpelærer (vikar) i Førslev, hvor familien stadig boede, underviste han de første år 22 timer ugentlig i matematik i realklasserne på Borgerdydsskolen på Christianshavn, men blev de sidste 2 år antaget som kordegn på Diakonissestiftelsen, hvorved han fik lettere kår og mulighed for at fuldføre sit studium på 4 år. På grund af sin oprindelige læreruddannelse var han meget interesseret i tilsynet med skolevæsenet, som jo i hans provstetid omfattede alle provstiets kommuneskoler. I tiden i Hasle var han ofte stiftsprovst Lindhardt behjælpelig i dennes embedsforretninger.

Ved sin afsked i sommeren 1915 udnævntes provst Madsen til ridder af Dannebrog. Han flyttede til København, hvor han døde 3. oktober 1938. Han og hans hustru ligger begravet på Fasankirkegården på Frederiksberg. Provst Madsen efterlod sig 7 børn: Inger, gift med fotograf Borch, Århus. Sigurd Madsen, sognepræst i Øde Førslev, afsked 1946, boende Strib. Agnes, gift med rebslager Clausen. Gunnar Madsen, købmand. Dagmar, ugift. Viggo Madsen, lokomotivfører i U.S.A. Oscar Madsen, direktør for Århus Kulkompagni.

ØSTJYDSK HJEMSTAVNSFORENING

Virksomheden

fra 1. oktober 1959 til 30. september 1960.

På den årlige generalforsamling, der afholdtes lørdag den 5. december 1959 på missionshotellet »Ansgar« i Århus, valgtes gårdejer Johs. Grosen til dirigent. Formanden, amtsrådsmedlem Knud Thorup, omtalte i sin beretning de spørgsmål, foreningen havde arbejdet med i det forløbne år. Han oplyste, at der nu var anskaffet et adressografanlæg, og at der fremtidig ville blive udsendt særlig meddelelse til medlemmerne om møder, udflugter og andre arrangementer.

Kassereren, gårdejer H. R. Mahler, oplæste det reviderede regnskab, der udviste en balance på kr. 24.346.41 og sluttede med en kassebeholdning på kr. 6.023.76. Det blev enstemmigt godkendt.

De på valg værende bestyrelsesmedlemmer blev alle genvalgt, nemlig: Fhv. skolebestyrer Thv. Madsen, Odder, redaktør N. P. Østergaard, Brabrand, proprietær S. Spanner, Skjoldlev, stadsbibliotekar Å. Bredsted, Århus, sognepræst O. Paludan, Århus, gårdejer J. F. Schultz, Tønning, kredsformand H. Olesen, Østbirk, sølvsmed P. Mathiesen, Horsens, gårdejer G. Bruun, Alken, lærer Fr. Pedersen, Egens, installatør H. Juul, Ry, fabrikant J. Randsløv, Skanderborg, og gårdejer H. R. Mahler, Risskov. Fra sognefoged A. Ballisager, Stensballe, forelå anmodning om fritagelse på grund af alder. I hans sted valgtes førstelærer M. R. Mikkelsen, Søvind. Pens. lærer A. Jensby, Åbyhøj, genvalgtes til revisor.

A. Pedersen, Hørning, slog til lyd for, at man næste år, når foreningen fyldte 25 år, på værdig vis bør hylde mindet om Rs. Nielsen, Lillering, der stiftede foreningen.

Efter generalforsamlingen foreviste formanden for »Det Historiske Arkiv for Odder og Omegn« en film optaget på dyrskuedagen i Odder den 22. juni 1909. Derefter var der foredrag med farvelysbilleder af fhv. skolebestyrer O. V. Bertelsen, Århus, om Sydslesvig på kryds og tværs.

Bestyrelsen har ved genvalg konstitueret sig således: Formand Knud Thorup, næstformand Johs. Grosen, kasserer H. R. Mahler, sekretær E. Kaster, og 5. medlem af forretningsudvalget N. P. Østergaard. Til redaktører genvalgtes Åge Bredsted og Knud Thorup under medvirkning af Kjeld Elkjær og Poul Rasmussen.

Der har været arrangeret følgende udflugter: Den 22. maj med over 250 deltagere til Tjele, hvor kammerherre Lüttichau fortalte træk af gårdens og kirkens historie og gav en beskrivelse af godssets drift i vore dage. Efter frokostpause på Hammershøj Hotel gik turen gennem de smukke skove ved Fussingø til Ålum kirke, hvor man så runestenene og hørte om kirkens historie. Derfra kørte man til den nærliggende skovrestaurant »Blokbsbjerg«, hvor man drak kaffe. Turen tilbage til Århus kørtes over Langå og Hadsten.

Den 28. august var der ligeledes ca. 250 deltagere med i en tur til Hads herred. Man samledes ved Bjørnkærs ruin i Vandmoseskoven ved Gersdorffslund. Ejeren, proprietær T. Sand, bød velkommen og fortalte om den nylig foretagne restaurering af ruinen, og fhv. skolebestyrer Thv. Madsen, Odder, gav på en smuk og poetisk måde en levende skildring af sagnene om Bjørnkær og fortalte om de spændende udgravninger, der blev foretaget af Odder Museum i årene 1930—33. Turen fortsatte til Gosmer kirke. Her fortalte sognepræst T. Wilhelm om kirken og kapellerne med sarkofagerne for medlemmer af familien Rathlou. Efter kaffe-pause på Gylling Hotel kørte man over Alrø, gennem Uldrup, Sondrup bakker og Hundslund tilbage til Århus.

Foreningen har som sædvanlig deltaget i arbejdet i Århus Byhistoriske Udvalg og været repræsenteret ved Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Odense den 24. september.

Foreningen bringer en hjertelig tak for tilskud modtaget fra staten, amtsråd, byråd og sogneråd. Ligeledes en tak til de institutioner, der støtter foreningen ved at tegne annoncer i årbogen.

ØSTJYDSK HJEMSTAVNSFORENING

Undertegnede bestyrelse opfordrer herved til at indtræde i »Østjydske Hjemstavnsforening«, der har til formål at fremme forståelsen af hjemstavnskultur og værne om egnens hjemstavnsværdier.

<i>Åge Bredsted,</i> Stadsbibliotekar, Århus.	<i>Gunnar Bruun,</i> Gårdejer, Alken Østergårdl.	<i>Johs. Grosen,</i> Gårdejer, Skæring, Hjortshøj.	<i>Karl Jacobsen,</i> Gårdejer, Viby.
<i>A. Jelsbak,</i> Konsulent, Hammel.	<i>Hans Juul,</i> Installatør, Ry.	<i>E. Kaster,</i> Stationsforstander, Odder. Sekretær.	<i>Laurits K. Larsen,</i> Sygekasseformand, Tåstrup.
<i>Viggo Leth,</i> Gårdejer, sognerådsformand, Blegind.	<i>H. R. Mahler,</i> Gårdejer, Vejlby. Kasserer.	<i>Thv. Madsen,</i> fhv. skolebestyrer, Odder.	
<i>Paul Mathiesen,</i> Sølvsmed, Horsens.	<i>M. R. Mikkelsen,</i> Førstelærer, Søvindl.	<i>Peder Nielsen,</i> fhv. overbibliotekar, Silkeborg.	<i>Hakon Olesen,</i> Kredsformand, Østbirk.
<i>Otto Paludan,</i> Sognepræst, Århus.	<i>Frede Petersen,</i> Lærer, Egens.	<i>I. C. Pedersen,</i> Distriktsbestyrer, Århus.	
<i>Johs. Randløv,</i> Fabrikant, Skanderborg.	<i>J. Finnemann Schultz,</i> Gårdejer, Tonning.	<i>S. Spanner,</i> Landbrugskandidat, Skjoldedelev.	
<i>K. Thorup,</i> Amtsrådsmedlem, Bisskov. Formand.	<i>N. P. Østergaard,</i> Redaktor, Brabrand.		

REGNSKAB

FOR ØSTJYDSK HJEMSTAVNSFORENING

for året fra 1. oktober 1959 til 30. september 1960.

	kr.	øre		kr.	øre
Indtægt:			Udgift:		
Tilskud fra staten	2.105	00	Honorar til sekretær (2 år)	500	00
Tilskud fra amt og kommuner:			Årbog:		
Århus amtsråd	250,00		Honorarer	1.685,00	
Århus byråd	400,00		Trykning og udsen-		
Skanderborg amtsråd .	75,00		delse	16.349,54	
Skanderborg byråd ...	50,00			18.034	54
Horsens byråd	100,00		Møder og foredrag	445	92
Brabrand sogner. (2 år)	100,00		Kontingent til D. H. F.	304	00
Hasle-Skejby-Lisbjerg .	100,00			19.284	46
Åby	25,00		Kassebeholdning at overføre		
Holme-Tranbjerg	50,00		til næste år:		
Viby J.	30,00		Andelsbanken	9.075,99	
Mårslet	15,00		Kontant	790,39	
Hjortshøj-Egå	75,00			9.886	38
Blegind-Hørning	25,00				
Odder	50,00				
Randlev-Bjerager	20,00				
Gangsted-Søvind	15,00				
	1.380	00			
Medlemskontingent	18.104	50			
Salg af årbøger	730	20			
Annonceindtægt	470	00			
Refusion af papirafgift	260	70			
Renter af bankbeholdning ...	78	68			
	23.127	08			
Kassebeholdning fra forr. år:					
I Andelsbanken	5.600,21				
Kontant	423,55				
	6.023	76			
Ialt	29.150	84	Ialt	29.150	84

Risskov, den 5. oktober 1960.

H. R. Mahler.

Revideret foranstående regnskab den 19. oktober 1960 og intet fundet at bemærke. Kassebeholdningen er os forevist.

Århus, den 19. oktober 1960.

Alf. Jensby.

J. Juul.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
1. En undersøgelse af nogle stortstensgraves bevaringstilstand omkring Kalø Vig. Af bygningskonstruktør N. J. Israelsen	5
2. Lidt om en bondeslægt og den sidste »Herre« til Rask. Af forfatteren Sigurd Elkjær.....	16
3. Sandagers Mølle. Af fhv. skolebestyrer Thorvald Madsen, Odder.....	29
4. Spredte minder fra Sandagers Mølle. Af møller Ejner Laursen, Horsens	43
5. Pastor Seidelin i Ørum og skolelærer Bøttger. Af fhv. højskoleforstander F. Elle Jensen.....	47
6. Nogle danske våben fra treårskrigen. Af fængselsbogholder Th. Møller, Horsens.....	55
7. Niels Rasmussen. Eneboeren på Lovdal Hede. Af lærer S. P. Petersen, Gjessø (†).....	62
8. Skvol-Niels. Af forstander Harald Petersen, Mørke.....	65
9. Historien om et hængeskab fra 1756 i Enggården, Studshoved. Af fru Iris Justsen	70
10. Optegnelser om Serridslev og Bleld skoler. Af fhv. gårdejer Anders Pedersen, Serridslev.....	71
11. Erindringer fra et langt liv i Hads herred. Af gårdejer R. P. Rasmussen, Oldrup (†)	76
12. Da Tønning var industriby. Af rentier Hakon Kristensen, Viby.....	82
13. Originaler i Århus omkring århundredskiftet. Af overlærer Victor Jensen (†)	84
14. Fra kysten syd for Kysing Fjord. Af gårdejer R. M. Rasmussen, Odder .	90
15. Af Holms Mølles historie. Ved lærer Vald. Andersen, Bække.....	93
16. Alrø. Af lærer Niels Winther Pedersen	96
17. Præster i Hasle, Skejby og Lisbjerg fra reformationen IV. Af gårdejer Rasmus Bendixen, Skejby	118
18. Østjydsk Hjemstavnsforening	125

ANDELSBANKEN

A.m.b.A.

AARHUS - AFDELING

KONTORTID 10—15.30 - LØRD. 10—13

TELEFON 2 73 33

Landbosparekassen i Aarhus

Søndergade 44

Kontortid 10—16

Telefon 2 03 66

RESERVER 5.500.000 KRONER

Filialer i Brabrand - Holme - Hinnerup - Grundfør - Hjortshøj - Løgten - Trige - Kolt -
Hørlev - Malling - Mårslet - Hasselager - Rønde - Kolind

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie:

Århusgård og Åkær lens jordebog 1544

Ved Poul Rasmussen

Jordebogen omfatter hovedparten af det gods, som før reformationen tilhørte
Århus bispestol og lå i den østlige del af stiftet.

Udkommer i begyndelsen af november.

Bogladepriis 15 kr. Tilbydes Østjydske Hjemstavnsforenings medlemmer for $\frac{2}{8}$ af denne pris + porto.
- Bestillinger modtages af udvalgets sekretariat, adr. Rigsarkivet, Rigsdagsgården, København K. -

Indmeldelse i Østjydske Hjemstavnsforening

modtages af sekretæren, stationsforstander *E. Kaster*, Odder.

Kontingent kr. 8,00 årlig.

Ældre årgange af »Østjydske Hjemstavn« fås ved henvendelse til Østjydske Hjemstavnsforenings sekretariat, Odder. — Prisen er for medlemmer 3 kr. pr. årgang, dog 3,25 for 1942 - 4,25 for 1947 og 1948 - 4,50 for 1949 og 1950 - 5,00 for 1951 og 1952 - 5,50 for 1953 og 1954 - 6,50 for 1955, 1956 og 1957 - 7,00 for 1958 og 8,00 for 1959.

Årgangene 1937, 1940, 1941, 1943, 1944, 1945 og 1946 er udsolgte.